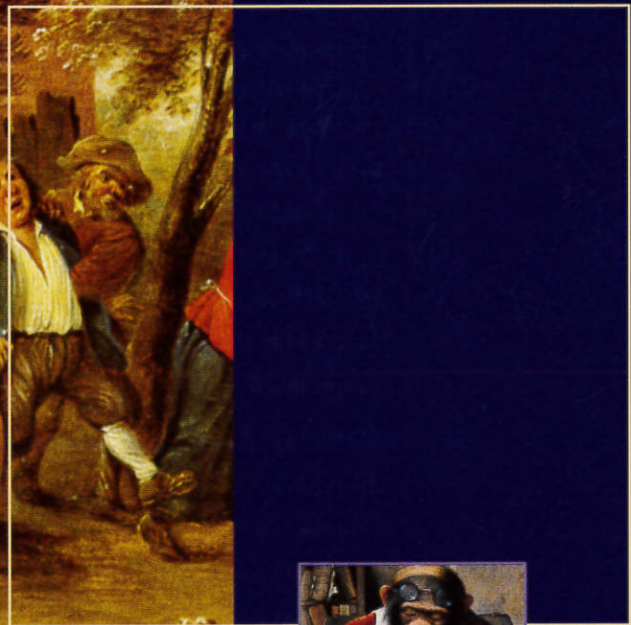
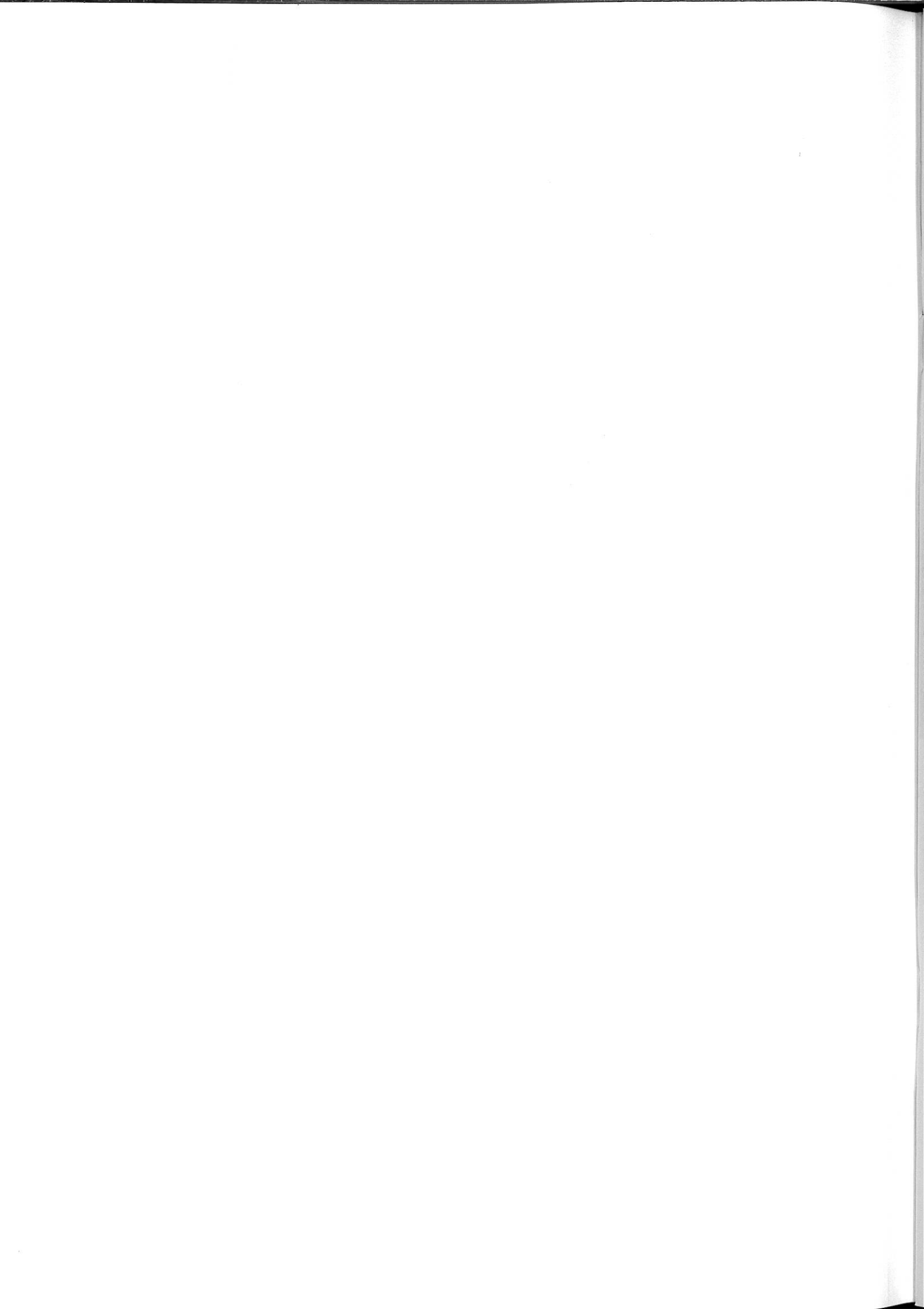

Ons Heem

Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 59, nr. 2
april-mei-juni 2006
Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Huis De Zalm, Zoutwerf 5, 2800 Mechelen
jaargang 59, nummer 2
april-mei-juni 2006

ISSN 1370-6489

Afgiftekantoor: 2800 - Mechelen Mail
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst	Dominique Vanpée
Fons Dierickx	Luc Van de Sijpe
Ferdi Geerts	Karel van den Bossche
Rudy Janssens	Luc Van Driessche
Jean-Marie Lermyte	Luc Van Eeckhoudt
Didier Stragier	Eva Van Hoye
Henri Vannoppen	Harry Vermeir

Mannen uit de 17de eeuw met een muts met een veer op het schilderij *De Boerenvreugde* van Teniers, bewaard in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen.

Het Midden-Brabants dialectwoordenboek rond kledij: de encyclopedie van de mannenkledij

Henri Vannoppen

Kledijtermen vormen dikwijls een discussiepunt. R.O.B., de regionale televisie van het arrondissement Leuven, kwam met een dialectwedstrijd naar voor onder de naam "Klapt te goei". Er verscheen een dialectwoordenboek van het Leuvens en de heemkring van Herent kwam met de idee naar voor om een woordenboek van het Herents dialect te maken. De Gildenkamer van Midden-Brabant, heemkring van de deelgemeente Kortenberg ziet ook met lede ogen het Midden-Brabants dialect verdwijnen. Zij wenste alle termen i.v.m. kledij - zowel mode als streek

dracht - te noteren en te verklaren. In 1995 kwam de mannenkledij aan bod. Ze geven niet alleen de dialecttermen weer, maar ook de etymologie van vele woorden uit de kledingssector. Het dialect in Midden-Brabant of het gebied tussen Brussel en Leuven, Waals-Brabant en de provincie Antwerpen, grofweg toeristisch nu Dijleland, heeft sterk de invloed van Brussel ondergaan en telt dus ook heel wat woorden, die uit het Frans overgenomen zijn. Deze studie is het resultaat van het Midden-Brabant onderzoek.

1. De basiselementen van de dialectstudie

Deze dialectstudie gebeurde op basis van de volgende gegevens:

1. Een kledijgids van het Musée National des Arts et Traditions Populaires te Parijs: L. ALCAL et H. MARGERIE, *Costume. Guides ethnologiques nr. 13*, Parijs, 1983, 64 p. Het ging hier over streekdrachten uit geheel Frankrijk.

2. H. VANNOPPEN, *Streekdrachten in onze gewesten*, Gent, 1994. Dr. Henri Vannoppen en Frans Geens bestudeerden in hoofdstuk 2 Mannenkledij (p. 63-100). Achteraan in dit boek vinden we in het zaaknamenregister Mannenkledij van p. 319 tot 322. Een ideaal uitgangspunt voor verder onderzoek.

3. VAN DALE's *Groot Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Antwerpen, 1898 (4de druk). De familie Jean en Raymonde De Keyser bezorgden ons dit nuttig werk-instrument. Hierin vonden we de kledijtermen van het einde van de 19de eeuw in het Nederlands met een omschrijving.

4. Een lijst van de ravitaillering in de textielsector uit 1948 in het Frans: *Liste indicative des produits à déclarer. Productions en 1948*. Marie-Josèphe Daxhelet-Vander Reydt bezorgde ons deze lijst uit de groothandel van haar tantes te Brussel. Hierbij kregen we een beeld van de periode juist na W.O.II.

5. A. BUCK, M. DELPIERRE, L. VON WILCKENS, *Vocabulary of basis terms for cataloguing costume. ICOM International Committee for the Museums and Collections of Costume - Waffen un Kostümkunde*, 1982, 3, jg. 24, p. 119-151. Mary C. de Jong en letse Mey zorgden voor de tekeningen. Anne Buck gaf de Engelse term, Madeleine Delpierre de Franse en Leonie Von Wilckens de Duitse. Vanaf 1971 was een werkgroep met leden uit verschillende Europese landen actief om deze termen te noteren. Eén van de lijsten die ze opstelden was de mannenkledij.

6. WOLTERS' *Beeld-Woordenboek Engels en Nederlands*, Groningen, 1986, p.76-77, p. 78-79, p. 83 en p. 190 gaven een overzicht van het ondergoed en nachtgoed, van de herenkleding, van de hoofddeksels en van het schoeisel van de man. Naast de afbeelding kregen we de Nederlandse en de Engelse term.

7. K. SCHACKNAT, *De kleren van de man. Een alfabetische gids*, Amsterdam, 1992. Dit boek geeft alfabetisch per kledingsstuk de oorsprong

en de evolutie. Het is vooral afgestemd op het einde van de 20ste eeuw.

8. Geschreven documenten uit Midden-Brabant - al dan niet uitgegeven -, waarin kledij aan bod kwam zoals:

M. VANGRAMBEREN in *Everberg in vroegere dagen*,

V. VANDERHULST uit Meerbeek in *Humelgem* en H. VERBOOMEN (een geboren Erpsenaar) uit Braine L'Alleud *De Briefwisseling over kleding*.

9. Interviews met Midden-Brabanders rond kledij of 'dinge': Willem Penninckx en Marie Van Craenenbroeck in Zaventem, Armand Vandenhoeck in Erps-Kwerps, Marie Balis en Maria Pelleriaux in Sterrebeek. Daarbij waren er ook de gesprekken op de bestuursvergaderingen van de Gildenkamer van Midden-Brabant betreffende de kledijtermen in het dialect.

10. De oorsprong van het woord gingen we na in twee woordenboeken:

A. KOLSTEREN, *Prisma Vreemde - Woordenboek*, Prisma nr. 132, Utrecht - Antwerpen, 1962.

J. DE VRIES, *Etymologisch woordenboek. Waar komen onze woorden vandaan?*, Aula nr. 6, Antwerpen, 1966.

2. Hoofddeksels

Een kaproen is het hoofddeksel waarmee 'De Witte Kaproenen van Gent' beroemd werden¹. Het was een hoofddeksel dat we vonden tot het midden van de 16de eeuw. Het was een kap die tot aan de schouders reikte en voor het gezicht een opening had. Het woord komt van het Picardisch 'caperon' en van het Frans 'chaperon'. Het is afgeleid uit het Latijn 'cappa' dat zowel kap als schoudermanteltje betekent.

In de 17de eeuw schilderde Teniers uit Perk een muts met een veer. Eén van zijn schilderijen is: *De Rode Muts*. In Midden-Brabant was dat 'een moets mei e ploimeke' (een muts met een pluimpje).

De bontmuts of de berenmuts was een warme pelsen muts, met bont afgezet of gevoerd. Teniers schilderde in

¹ Van Dale, 1898, p. 805.

de 17de eeuw de dokter met de bonten muts op het schilderij *Bij de dorpsdokter*. Bij de grenadiers of bij de koninklijke escorte van de rijkswacht was dit een kolbak of berenmuts². Kolbak komt van het Turks 'kalpak', een hoge muts van geitenvel. De rijkswachters in Kortenberg droegen rond 1900 een berenmuts. In Meerbeek was volgens pastoor Vanderhulst van Humelgem de 'berenmuts met oorlappen' ook gekend. In Zaventem droeg 'Louis Vos' op het Imbroek volgens Willem Van Craenenbroeck een muts uit bont, 'een hoaren moets' (een haren muts) genoemd.

De vilten hoed, zowel de hoogopstaande als de gedeukte, kwam al voor in de 17de eeuw. De schilderijen van Teniers bewijzen dit.

De klappmuts was een soort van lederen muts met oorleppen³. De oorleppen of oorlappen waren lapjes langs weerszijden van de muts of van de pet, waarmee de oren konden beschermd en beschut worden⁴. De oorleppenmuts vonden we terug op het schilderij *De Boerendans* van Pieter Brueghel. De muts was algemeen een hoofddeksel van wol of van een of andere dierenvacht.

De 'tricorné' en de 'bicorne' waren typisch voor de 18de eeuw. Men sprak ook van een driesteek en van een tweesteek of gewoon een steek of Napoleonhoed. Deze laatste benaming kwam van Napoleon I. Ook in de 19de eeuw kwam deze nog voor. De suïssen in de kerken van Meerbeek, Kortenberg en Sterrebeek droegen een steek.

De slaapmuts was meestal een nachtmuts⁵. 'Lamme Stuyck' in Nossegem droeg er één. Jan Stroeykens (+ Meerbeek 1917) sliep eveneens met een slaapmuts. De banden kwamen samen in de punt van de 'flois'. In de Napoleontische tijd was het ook de feestdracht. Het was een puntmuts. In Meerbeek sprak men volgens pastoor Vanderhulst van Humelgem van de 'kousenmuts'.

De faas⁶ gaat naar de kepi toe. Het is een hogere of lagere zijden pet met klep. In tsaristisch Rusland vonden we een dergelijk hoofddeksel als kledij van de boeren op het platteland in de tweede helft van de 19de eeuw. In Erps-Kwerps is het 'e moetske mee e klippeke' (een mutsje met een klip) of een 'zaa moets' (een zijden muts). Het eerste tijdschrift van de Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps heette *Fuik en Faas*. Rikske Buelens ('Rikske van Zielekes') en Rikske Gielis droegen in Meerbeek nog rond 1910 een zijden muts. Antoon Volkaerts ('Toinke Kezas') droeg in 1913 bij zijn gouden bruiloft te Meerbeek een zijden muts. De schipperspet sluit aan bij de faas.

De bontmuts zoals ze in West-Vlaanderen in de 19de eeuw door de vissers gedragen werd. Dit is een illustratie van Dujardin uit het boek *Bella Stock* van Hendrik Conscience.

Mannen met bolhoed en ingedeukte vilten hoeden in Merksem bij Antwerpen voor 1914 (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

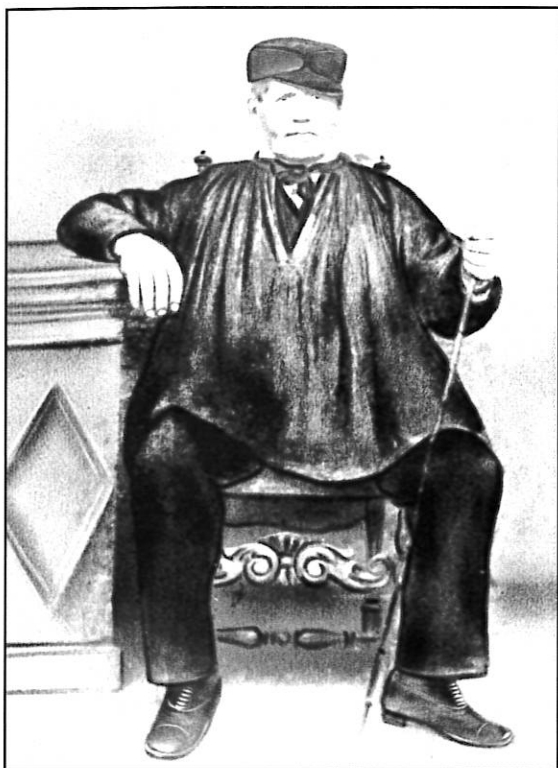
² Idem, p. 225.

³ Idem, p. 833.

⁴ Idem, p. 1198.

⁵ Idem, p. 1514.

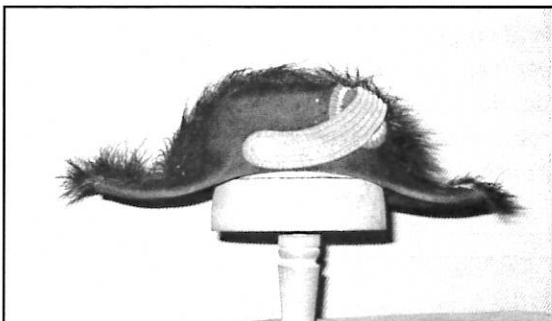
⁶ H. VANNOPPEN, *Streekdrachten in onze gewesten*, p. 69-73.

Jan-Baptist Vanden Dries of 'Janneke de Smed' uit Berg (provincie Vlaams-Brabant) (1798-1893) met klapmuts (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

De gouden bruiloft van Antoon Volkaerts ('Toinke Kezas') en Catharina Moeys ('Cetaux') in 1913 te Meerbeek (provincie Vlaams-Brabant). Antoon Volkaerts droeg een faas op het hoofd, zijn echtgenote droeg 'kap en neusdoek' als hoofddeksel en een paraplu in de hand (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

De tweestek van de 'suisse' of de kerkbaljuw in het Heemmuseum 'Die Swane' Heist-op-den-Berg (provincie Antwerpen) (Verz. Streekdrachtencommissie).

De faas zoals ze in Midden-Brabant gedragen werd rond 1900 (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

De slaapmuts van een soldaat van 1830 (Collectie Koninklijk Legermuseum Brussel).

Landbouwer Petrus Anthon 'Pie van Lemmes' uit Veltem-Beisem met lage faas in W.O.I (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

Petten en fasen naast elkaar bij de doelschutters in Haacht (provincie Vlaams-Brabant) rond 1900 (Foto Gerard Feremans) (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

De pet of de 'klak' is een muts met een klep of klip⁷. In Frankrijk kende men al in de 17de eeuw de 'casquette' of de muts of de pet met een klip⁸. Het liedje dat men in Meerbeek zong klonk als volgt: "En ene met een hoed mag meegaan, en ene met een muts mag niet", waarbij men duidelijk het sociaal verschil schetste. Wanneer er geen klip is dan spreekt men in Kortenberg van een 'pots' of 'een potske'. Een wollen muts is in Kwerps een 'pots'.

De baret is van Baskische oorsprong. Men vond ze daar al in 1703 als de 'béret'. Het woord is afgeleid van het Latijn birrus dat muts betekent. In België is de baret het symbool van de oud-strijders. Ook plechtige communicanten droegen 'nen beret' in Meerbeek rond 1930⁹. In Sterrebeek werd de baret gedragen in combinatie met een marinepak. Naast de baret is er ook de alpino of de Alpenmuts.

In Kortenberg dragen sommige mannen 'nen Alpin'. De astrakanmuts kwam rond 1970 uit de U.S.S.R en was goed voor de winter.

De hoed kon zowel een slappe hoed als een strohoed zijn¹⁰. De meeste hoeden waren uit vilt of 'feutre'. In Frankrijk sprak men van de 'chapeau en feutre' en van de 'chapeau en paille'¹¹. Deze laatste was de 'canotier'. Maurice Chevalier maakte hem wereldberoemd. Willem

Penninckx uit Zaventem droeg een 'strohoed', wanneer hij 's zondags op stap ging. Hubert Verboomen vertelde ons dat men gemakkelijker een lief kon krijgen in Erps wanneer men voor 1914 met een strohoed naar de kermis ging. Hij was uit stijf stro vervaardigd. Een 'Panama' of Panamahoed was vooral in de mode tijdens het interbellum. Hij was vervaardigd uit soepele vezels van een plant uit Centraal-Amerika.

De 'canotier' uit Hasselt (Collectie Openluchtmuseum Bokrijk).

⁷ Van Dale, 1898, p. 832 en p. 1293.

⁸ L. ALCAN et M. MARGERIE, *Costume. Musée National des Arts et Tradition Populaires. Guides ethnologiques nr.13, Parijs, 1983, p. 23.*

⁹ Idem, p. 21.

¹⁰ Van Dale, 1898, p. 708.

¹¹ L.ALCAN et M. MARGERIE, *o.c.*, p. 21-24.

Bolhoeden, fasen, canotiers en vilten hoeden naast elkaar in Lanklaar (provincie Limburg) in 1905 (Verz. Streekdrachtencommissie).

De bolhoed was nog in de mode in 1945. August Vannoppen in Erps-Kwerps droeg er één bij zijn huwelijk in 1945. Jeanne Vannoppen-Bruggemans wist ons in 1985 in Meerbeek te vertellen dat men de bolhoeden kocht in de mutsenwinkel Vanden

Bosch te Leuven op de hoek van de Brusselsestraat en de Pensestraat. In Sterrebeek werd een bolhoed gedragen bij huwelijken en begrafenissen, in processies en stoeten.

De cylinder was een hoge hoed, die enigszins de vorm van een cylinder had¹². In de Hollandse tijd had men de tromblon, een hoge hoed, die breder werd naar boven toe. In Erps-Kwerps sprak men van 'een buis' of van 'een hoge hoed'. In Zaventem deed volgens Willem Penninckx de slager het varken dood met een hoge hoed op het hoofd.

Tot de beroepskledij behoren voor de boer de strohoed en voor de visser de zuidwester. De 'strohoed' was een hoofddeksel uit stro vervaardigd dat de landbouwer moest beschermen tegen de zon¹³. De strohoed voor het veld kocht men op de markt te Leuven. De zuidwester was een breedgerande zeemanshoed of kap die de zeelieden en schippers bij regenweer droegen¹⁴.

Een verhuis te Haacht rond 1900 met links 'Meester' Cappuyns. De bolhoed van de 'Meester' stak af tegen de pet van de verhuizer met huifkar en hond (Foto Gerard Feremans) (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

¹² Van Dale, 1998, p. 355.

¹³ Idem, p. 1607.

¹⁴ Idem, p. 1950.

DE BLAUWE KIEL - Zaventem

De 'Bolhoekes' te Zaventem of de folklorevereniging 'De Blauwe Kiel' voor het café 'In de Oude Vismarkt' (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

PAYSAN EN COSTUME DE DIMANCHE
(ENVIRONS DE BRUXELLES).

De hoge hoed gedragen door een landbouwer uit de regio rond Brussel rond 1880 (Tekening uit: DUBOIS, *Types et costumes*, Brussel, 1887).

Violspeler met tromblon in de eerste helft van de 19de eeuw volgens een jaarkalender (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

De zuidwester zoals hij voorkwam aan de Vlaamse kust (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

3. De onderkleding, het hemd en de kledij rond de hals

Het onderlijfje was het kledingsstuk dat onder het lijfje gedragen werd. Het was een onderkeursje¹⁵. Het heeft geen mouwen. In Het Frans sprak men in 1948 van 'gilet' of 'singlet'. In het Midden-Brabants spreekt men van 'e lefke' of een 'onderlefke' of 'e leike' (afgeleid van gilétje). Soms wordt ook de term 'een ummeke' (hemdje) gebruikt. Van Dale gaf op het einde van de 19de eeuw de term hemd als een kledingsstuk met rnouwen van linnen, katoen of wol gewoonlijk op het blote lijf gedragen b.v. een flanellen hemd¹⁶. Het woord hemd komt van het Oudhoogduits 'hemedi' dat bedekking betekent. De onderlijfjes waren uit witte flanel en later uit 'interloque'. Men heeft een onderlijfje met korte of lange mouwen, een soort T-shirt met enkele knopen vooraan boven in het midden. Deze onderlijfjes werden populair na W.O. II met de legerstocks. Hiervoor gebruikt men soms het dialectwoord 'kamizool'.

In de 19de eeuw vonden we de term onderkleed voor hemd, borstrok en onderbroek¹⁷.

Een pyjama was onbekend voor 1914. Het woord komt van het Perzisch 'pae'

been en 'jamah' kleed. Het was een ruim nachtgewaad bestaande uit broek en jas. Als slaapkledij werd een lang bovenhemd of een bovenhemd met slippers gedragen. De uitdrukking "Uw slip hangt uit" was algemeen gekend in Midden-Brabant. Soms zei men ook "Uw vaantje hangt uit. Het is kermis". Het hemd was langer langs de achterzijde. Dat was 'de slup' (de slip). De pyjama kwam in Sterrebeek lang na W.O.II. Het was confectiekleding.

Een halfhemd was een los linnen borststuk met of zonder halsboord¹⁸. Een hemd of 'een hum' was een overhemd van fijn linnen met plooisels waarvan de borst bestreken werd. Het was ook bekend als het Engels hemd¹⁹. Het plastron was het stijve herenfront, dat de borst bedekte. Zo sprak men in 1898 over het plastron van een batisten overhemd²⁰. Het woord plastron is afgeleid van het Italiaanse 'plastrone' dat teruggaat tot 'piastra', wat borstplaat betekent. Bij een smokinghemd heeft men de ruche of het horizontaal geplisseerde middenstuk. Aan de hemden had men een halsboord en een 'manchet'. De halsboord is het aan de hals omgeslagen deel van een kledingsstuk ook van een hemd. Het kon ook een los of niet omgeslagen stuk linnen zijn dat aan de hals gedragen werd²¹.

Boer uit Lokeren (provincie Oost-Vlaanderen) met wit hemd in de tweede helft van de 19de eeuw (Verz. Streekdrachtencommissie).

Veldwachter Engelbert Gellens uit Veltem-Beisem (provincie Vlaams-Brabant) met hoge 'col' samen met zijn echtgenote rond 1900 (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

¹⁵ Idem, p. 1147.

¹⁶ Idem, p. 695.

¹⁷ Idem, p. 1145.

¹⁸ Idem, p. 666.

¹⁹ Idem, p. 695.

²⁰ Idem, p. 1312.

²¹ Idem, p. 668.

In Erps-Kwerps sprak men van een 'col', afgeleid van het Frans 'col', dat zelf afgeleid is van het Latijn 'collum', wat hals betekent. De hemdsboord werd in Erps-Kwerps spottend 'de garde-bouts' (naar de spatborden van de fiets) of 'de hoogsels' (naar de verhoging van de oogstwagen) genoemd. De werkhemden waren in Zaventem bruin of grijs en hadden geen 'col'. De blauwe werkhemden werden door de huisvrouwen zelf gemaakt. In de winter droeg men in Meerbeek soms twee hemden boven elkaar. Rond 1920 werd de hoge 'col' met twee 'colknopen' (bij andere met vier of vijf) vastgemaakt aan het hemd. Wanneer men geen schoon hemd had, dan droeg men een 'hart' of een 'het'. Dit was het voorstuk van een hemd volgens Marie Van Craenenbroeck uit Zaventem. Het 'hart' heette men in het Algemeen Nederlands 'plastron'. In Sterrebeek had men volgens Maria Pelleriaux eerst hemden met aparte stijve 'collen' en later hemden met lange en korte 'tippen'.

De 'manchet' is de losse hemdsboord of de handlub²². Iedereen kent de kritiek op de eerste bedienden of witte boordwerkers: "Col en Manchet, en voorts gene fret (eten)". De manchetten werden dichtgeknoopt met 'manchetteknoopen' (manchetknopen). Het woord 'manchet' is afgeleid van het Franse 'manchette' dat zelf komt van het Franse 'manche', dat mouw betekent en dat terug te brengen is tot het Latijn 'manus' dat hand betekent.

Rond de hals werd een stropdas gedragen. Dit was een stijve halsdas die dan achteraan dichtgegespt was²³. In Kortenberg sprak men van 'een cravatte of van 'ne plastron'. 'Cravatte' kwam van Kroaat. De Kroatische soldaten verspreidden in de 17de eeuw deze mode. Men heeft de Windsor-knoop of de lange smalle knoop en de scheve knoop. In Zaventem konden plastrons in alle kleuren voorkomen. Men had er met een dubbele bol en met een knoop. Sommige mannen droegen een foulard. Het woord foulard kwam van het Franc 'fouler' dat afgeleid was van 'fullare' het Volkslatijn voor vollen. 'Fullo' in het Latijn is een volder. Dit was een doek gemaakt uit een met kleuren bedrukte stof, geweven uit ongetweerde ruwe zijde en floretzijde²⁴. Felix Van Craenenbroeck uit Nossegem droeg: 'ne felaar'. Dit was een grijze halsdoek met strepen. In de jaren 1980 behoorde de foulard of de luxesjaal eerder tot de zondagse kledij. Ook de strik was in de mode. Men sprak van een strikdas of van een vlinderstrikje. In Erps-Kwerps sprak men van 'ne neu' of 'e neuke'. Dit kwam van het Franse woord 'noeud' dat strik betekende. In sommige periodes werd de bef of 'de slabberdoek' gedragen. De Broeders van de Christelijke Scholen te Leuven hadden de bijnaam 'de slabberdoekskes' wat afgeleid was van de bef die ze over de toog droegen. Het woord bef

Gerard Feremans, de liberale leider van Haacht (provincie Vlaams-Brabant, rond 1900 met wit hemd en plastron (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

kwam van het Frans 'bavette' of morslap, zelf afgeleid van 'bave' uitlopend speeksel. De bef kon evolueren naar een jabot. Bij koud weer droeg de man een sjerp of een sjaal. In Erps 'ne sjarp' en 'ne sjal'. Sjaal komt langs het Engels om van het Perzisch 'shal' dat omslagdoek betekent. Een sjerp komt van het Duits 'Schärpe' afgeleid van het Germaans 'skerpa' dat beurs betekent²⁵.

4. De onder- en bovenvesten

Een hemdrok was een borstrok of een overhemd van wollen stof²⁶. Een borstrok²⁷ werd in hetzelfde kader gebruikt. Een kamizool was een soort van borstrok, vest of buis zonder mouwen. De term kwam van het Frans 'camisole'²⁸. Het France 'camisole' is een verkleinwoord van het Spaans 'camisa' dat hemd betekent en dat te vergelijken valt met het Franc 'chemise'. Pastoor Vanderhulst sprak van het 'slaaplijf' of de 'camisole' waar zijn vader in Meerbeek mee bij de haard zat.

²² Idem, p. 973.

²³ Idem, p. 1605.

²⁴ Idem, p. 472.

²⁵ J. DE VRIES, *Etymologisch woordenboek*, p. 196.

²⁶ *Van Dale*, 1898, p. 695.

²⁷ Idem, p. 798.

²⁸ Idem, p. 798.

Een onbekend iemand, van wie men de naam niet kent is in Beisem 'dinges van kamezoils'. Een ondervest met mouwen werd ook kamizool genoemd. In Meerbeek was 'ne kamizool' een 'floeren' (fluwelen) overvest in bruin ribfluweel²⁹. In Sterrebeek droeg een man 's zondags een donkergrijze of zwarte vest. Dit was volgens Maria Balis een overvest of een kamizool. Een kamizool werd in vier betekenissen gebruikt: een onderlijfje met korte mouwen, een ondervest zonder mouwen, een ondervest met mouwen en een bovenvest.

Een baaien ondervest was een ondervest uit baai. Een ondervest was een vest dat onder een ander vest werd gedragen³⁰. In Zaventem was dat een 'floeren vest'. Baai was een dikke wollen stof, meestal donkerrood, ook wel bruin, geel of blauw van kleur. Uit baai werden zowel onderkieren als vrouwenrokken als hemden van zeelieden en boeren gemaakt. Baai dragen was een hemd of onderkieren van baai dragen³¹. De rode baaien ondervest werd door de landbouwers als zondagse kledij gedragen. Het zou een overblijfsel kunnen zijn van soldatenuniformen uit de Franse tijd. Ze werd in Meerbeek ook als binnenhuiskledij gedragen en men sprak dan volgens pastoor Vanderhulst van Humelgem van een pachter in rode baai. Rond 1840 vond men ook kamizolen van rode wol met lange mouwen. Het woord kamizool en rode baaien ondervest werden hier dan ook dooreen gebruikt. Later werd de ondervest in gebreid goed gemaakt. In Meerbeek noemde men volgens Kamiel Vannoppen een vest of gilet een 'onderkamizool'.

Een buis of een wambuis is een kledingsstuk dat het lijf bedekte van de hals tot aan het midden. We vonden de wambuis in de 16de eeuw bij Brueghel. Ze bleef dienst doen tot in de 17de eeuw. De buis kon ook een soort van kiel zijn, van voren met één knoop dicht³². Het Nederlandse woord vest is bij ons een ondervest of 'ne gilei' naar het Franse woord 'gilet' afgeleid uit het Turks 'yelek', wat laken vest betekent. Een vest is een kledingsstuk zonder armen dat onder de jas gedragen wordt, dus een mouwloze vest³³. Het werd in Engeland geïntroduceerd onder koning Karel II in de 17de eeuw. In Midden-Brabant was een gilet meestal achteraan uit zwart katoen. De uitdrukking "Hij heeft een stuk in zijne gilet" kwam algemeen voor. Het wijst op iemand die dronken is. Er waren ook 'floeren gilets' (ribfluwelen gilets).

Een trui is een gebreide wollen borstrok, die zowel van voor als achter geheel dicht is³⁴. In Kortenberg werden dit een 'vareuze' (in Meerbeek 'een slaaplijf'), een 'pull' of een 'pullover' en een 'golf' ook 'gilei' ('gilet) genoemd. In Sterrebeek sprak men eerder over een 'kasakein' wanneer het ging om een gebreide 'gilet'. Een 'vareuze' is een dikke trui met een hoge kraag. Zij kwam op met de breimachine. Onder de 'pul' droeg men een 'souspul' of een onderpul van het Frans 'sous-pul'. Er is ook de jogging of de training, die zowel vest als broek omvatten en tot de ontspanningskledij behoren.

Bouwvakkers in Ekeren (provincie Antwerpen) rond 1925 met bovenvest (Verz. Streekdrachtencommissie).

²⁹ Interview Marie Banken, Meerbeek, 1995.

³⁰ Van Dale, 1898, p. 1154.

³¹ Idem, p. 187.

³² Idem, p. 320.

³³ Idem, p. 1783.

³⁴ Idem, p. 1681.

Het pak is het algemene woord voor een stel van bovenklederen nl. jas, vest en broek. In Everberg spreekt men van 'een kostuum' afgeleid uit het Frans 'costume'. Een Prince de Galles wees op de ruitjestof. De Prins van Wales droeg deze kledij en zo ontstond de naam.

De korte jas zonder panden is in Erps-Kwerps een 'vest'. Dit komt van het Frans 'veston' en van het Latijn 'vestis' dat kleed betekent. De revers of de omgeslagen jasrand kon breed of smal zijn. Revers komt van het Latijn 'reversus' of omgedraaid. Via het Frans kwam het naar het Nederlands. In Meerbeek sprak men van een kamizool. In Erps was het kamizool korter dan de frak. Het kamizool was volgens Hubert Verboomen de grijze of zwarte vest die 's zondags onder de fuik gedragen werd. In de week droeg men een 'bombazijnen vest' of een vest uit zwart of bruin fluweel met achteraan een stuk uit zwart katoen. In Zaventem was 'bombazijn' fluweel of 'floer' met ribbetjes. Men noemde volgens Willem Penninckx de 'bombazijnen vest' in Zaventem ook een 'kamizool'.

In Nederland noemt men een jas dikwijls een colbert, afgeleid van de Franse minister Colbert onder Lodewijk XIV³⁵. Men had colberts of 'vesten' met een enkele en met een dubbele rij knopen. Bij plechtigheden gebruikte men na 1945 een smoking (een witte of een zwarte). Deze werd uitgevonden op het einde van de 19de eeuw. Men vertelt dat koning Edward VII een bezoek bracht aan Indië en wegens de hitte de panden van zijn jas deed knippen. Anderen vertellen dat de Amerikaanse dandy Griswold Lorillard er in 1896 in New-York op een bal mee verscheen. Ook de blazer was populair als lichte zomervest. Bij plechtige communies droeg men een lefdoekje in het borstzakje van de 'vest'. Ook het kerkboek werd in een lefdoekje vastgehouden. In Kortenberg sprak men van 'een pochetteke' of een 'stoefkerke'.

Een jas was een overrok³⁶. Een overrok werd omschreven als een grote overjas³⁷. Soms sprak men ook van een overkleed of een kledingstuk dat boven een ander gedragen werd³⁸.

De frak was volgens Van Dale een korte jas of een rok³⁹. Men sprak ook van de processiefrak. Hubert Verboomen zag het eerder als een half lange jas in Erps. De 'frak' kwam 10 a 20 cm uit onder de blauwe kiel. Een jekker was een korte jas⁴⁰. Een habijt was een feestelijk ge-

waad⁴¹. In 1947 vonden we in een Franse lijst bij de trouw-kostuums 'un habit'. Het is een rokkostuum. De rok is een kort opperkleed dat aan de zijden uitgesneden het lichaam tot aan de heupen omgeeft, doch van voren de dijen onbedekt laat. De uitdrukking "de rok maakt de man" verwijst naar dit kledingsstuk⁴². Ook de term trouwrok kwam dikwijls voor. Een rokkostuum heeft een zwaluwstaart. De Franse coupeur Frac was er de uitvinder van in het begin van de 19de eeuw. Men draagt een rokkostuum met een witte strik. Een jacquet is ook een soort van jas die bij officiële plechtigheden gebruikt werd. Het woord komt van het Frans 'jaque' of jas. In Midden-Brabant spreekt men van 'ne pit' of 'ne pittelaar'. Dit woord voor billentikkertje komt van het Frans 'pet-en-l'air' (een wind die men laat in volle lucht)⁴³. Een paltrok is een oud woord voor een overjas of lange jas. Van Dale van 1898 sprak in dit verband van een pelgrimsrok of van een pelgrimstabbaard⁴⁴.

De oudste man van België met jas: Willem Van Renterghen woonachtig te Ruddervoorde (provincie West-Vlaanderen). Hij was geboren te Brugge op 9 december 1782. Hij was 104 jaar oud (Lichttekening van P. Vandevelde in De Vlaamsche Illustratie, jg. 1, nr. 15, 8 januari 1887, p. 113).

³⁵ Idem, p. 340.

³⁶ Idem, p. 1250.

³⁷ Idem, p. 1250.

³⁸ Idem, p. 1245.

³⁹ Idem, p. 472.

⁴⁰ Idem, p. 782.

⁴¹ Idem, p. 663.

⁴² Idem, p. 1420-1421.

⁴³ Idem, p. 779. & *Etymologisch woordenboek Van Dale*, Utrecht, 1994, p. 577.

⁴⁴ *Van Dale*, 1898, p. 1267.

Een overjas heette in de 19de eeuw een 'kazak'. Dit was een overrok of een reisrok met brede mouwen. Het komt van het Frans 'casaque' en van het Italiaans 'casacca' of reismantel. De uitdrukking 'zijne kazak keren' wees op het veranderen van godsdienst⁴⁵. In Erps is een 'kazakkendraaier' iemand die van politieke partij verandert. Een kazak is een lange zwarte laken jas, die men van zijn vader overerfde en die bij grote feestelijkheden gedragen werd. Vele Erpsenaren werden rond 1900 beenhouwer in Brussel. Ze kwamen bij hun familie te Erps naar de kermis met een redingote of kazak aan. Zo noemde men de Erpsenaren in de Belle-Epoque 'Kazakken'. Een redingote is een jas met rechte panden. De benaming komt van het Engels 'riding coat' of rijjas.

Een 'paletot' naar het Franse woord was een wijde overjas of overmantel⁴⁶. Een badfries is een korte overjas van dikke wollen stof (baai of fries) die in de winter gedragen werd door de landbouwers rond 1930. In 1948 vonden we de volgende mantels: de pardessus, de demi-saison, de gabardine, de loden, de canadienne en de trench-coat of de regenjas. De pardessus komt van het Frans 'par-dessus' of boven over en verwijst naar een overjas. In Everberg heeft elke man 'ne partesuu'. De trench-coat was oorspronkelijk de Engelse soldatenjas uit W.O. I, die daarna in het burgerleven zijn intrede deed. Rond 1960 sprak men over 'nen trench'. De Monty-coat is een jas, die vooral door Montgomery in W.O.II gepropageerd werd. De duffle-coat van de Engelse mariniers werd de tankjas. 'Nen demi-saison' is een lichte herenjas voor de overgangsjargetijden.

De 'gaberdine' was de eerste regenjas. Hij was gemaakt uit een waterdichte stof. Het woord komt van het Oudfrans 'gauvardine', misschien afgeleid uit het Italiaans 'gabbione', wat een grote kooi betekent. Dit waterdichte kledingsstuk moest de man als een grote kooi tegen de regen beschermen. In Meerbeek droeg men 'een impermeabel' tegen de regen. Dit was afgeleid van het Frans 'pardessus imperméable'. Willem Penninckx uit Zaventem had een bruine 'impermeabel' toen hij rond 1925 in Nossegem kwam vrijen met Marie Van Craenenbroeck. Ook zijn vader 'Wanneske' Penninckx uit Zaventem had er één. Volgens zijn schoondochter Marie Van Craenenbroeck stond dit niet. Een oudere man moest een grijze 'impermeabel' dragen.

Tegen bittere koude is de anorak opgewassen. Rond 1965 waren ze algemeen in de mode. De ah-no-rack van de Eskimo's was oorspronkelijk van robbevel. De anorak gaat tot aan de heupen en de capuchon kan door middel van een koord dichtgetrokken worden. Later kwam de parka. De pelsjas was een jas met pels of bont gevoerd⁴⁷. De algemene term mantel was een kledingsstuk met of zonder kap dat over de gewone klederen wordt aangetrokken of dat om de schouders wordt heengeslagen. Het komt van het Latijn 'mantellum' dat mantel, sluier betekent⁴⁸. In het Frans sprak men van 'manteau' en 'cape' met 'capuchon' (kap). De 'caban' was een cape met hoge halsboord en pinnemuts of kap die Charles De Groux nog weergeeft op zijn schilderij *De bedevaart naar Diegem*. Nijs in Kortenberg droeg nog 'ne kabaa' rond 1935. Naast de winterjas kende men ook de zomerjas.

Rechts een man met 'caban' op het schilderij CH. DE GROUX, *De bedevaart van Diegem in 1850* (Bewaarloort: Museum van Schone Kunsten Doornik).

⁴⁵ Idem, p. 812.

⁴⁶ Idem, p. 1265.

⁴⁷ Idem, p. 1286.

⁴⁸ Idem, p. 976.

De oud-strijders van 1830 zoals M. Janssens uit Sint-Kruis-Winkel (provincie Oost-Vlaanderen droegen in 1905 de blauwe kiel van de revolutie van 1830 (Verz. Streekdrachtencommissie).

De kiel was een loshangend overkleed voor werklieden en boeren. De blauwe kiel was typisch voor de Belgen in de Tiendaagse Veldtocht van 1831. Een kielkje was een los kledingsstuk voor jongens of een kleine kiel⁴⁹. In Erps-Kwerps sprak men van een 'fuik'. Het tijdschrift "Fuik en Faas" van de Cultuur-Historische Vereniging van Erps-Kwerps herinnerde hieraan. De kiel was oorspronkelijk wit, later kreeg men blauwe, groene, bruine en zwarte kielen. De kiel was geweven uit vlas. De lengte, de versiering en de vorm van de kiel wisselde volgens het beroep, volgend de stand en volgens de kleermaker. De man droeg dikwijls zijn kiel als bescherming van het zondagse pak. In Bertem droegen de teussers of veehandelaars blauwe kielen of 'foiken' tot aan de knie. In Frankrijk gebruikte men de termen 'blouse' en 'sarrau'⁵⁰. De kiel ontstond uit een hemd, maar was breder. Het had plooitjes en was dikwijls het symbool van de veehandelaars of 'teussers'. In het Middelnederlands kende men de 'fuecke' en de 'vuyke'. De 'schabbe' of het 'schabbeke' was een korte blauwe kiel door boeren en boerenwerklieden gedragen⁵¹.

De boezeroen is een korte kiel met lange mouwen meestal van breed gestreept katoen of linnen door zeelieden, sjuowers en ambachtlieden gedragen. De term kwam van het Franc 'bourgeron', afgeleid van de stof 'bourge'⁵². Een 'bazeloen' is een stoffen werkvestje b.v. door de gemeentearbeiders gedragen. Men heeft blauwe en groene bazeloenen. De schrijnwerkers droegen grijze bazeloenen. Ook de landbouwers droegen grijze bazeloenen met een streepje in de stof.

Vooraan deelnemer met blauwe kiel aan de Krakelingenworp in 1880 te Geraardsbergen (provincie Oost-Vlaanderen) (Tekening A.E. Lynen).

⁴⁹ H. VANNOPPEN, *Streekdrachten in onze gewesten*, p. 81-86.

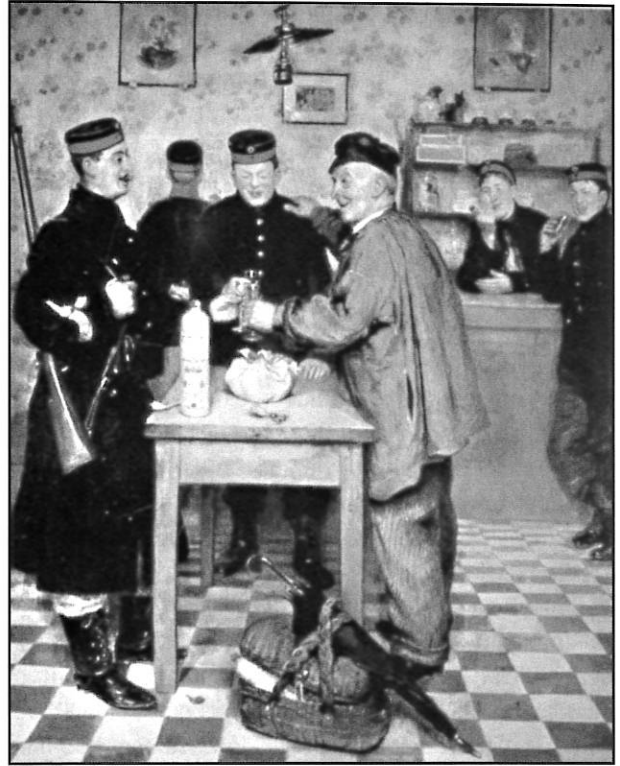
⁵⁰ *Van Dale*, 1898, p. 824.

⁵¹ *Idem*, p. 1548.

⁵² *Idem*, p. 278. & *Etymologisch woordenboek Van Dale*, Utrecht, 1994, p. 114

Tamelijk lange kiel gedragen door de burgerij in Hasselt rond 1880. De drager was de grootvader van Mevrouw Deplee (Verz. Streekdrachtencommissie).

Man met blauwe kiel en faas in de Kempen op het schilderij *Bezoek in de kazerne* ook genoemd *De Schacht* (1903) (Verz. Streekdrachtencommissie).

Landbouwer uit Nossegem (provincie Vlaams-Brabant) met fuik of blauwe kiel en faas (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

Tot de nachtkledij behoren het nachtkleed, de pyjama en de ochtendjas of kamerjas. Deze laatste was in Erps een 'peignoir' afgeleid van hetzelfde Frans woord. De doorsnee man sliep rond 1920 'in zen hum' (in zijn hemd) of met zijn lang hemd.

5. De broeken

De onderbroek was de broek die onder de bovenbroek gedragen werd⁵³. Voor 1914 droegen de rijkere mannen een lange onderbroek als slaapkledij. Jan Stroeykens (+Meerbeek 1917) sliep in de winter met een lange onderbroek. De onderbroeken waren grijs of wit en uit moltonné gemaakt. In 1948 sprak men in een Franse woordenlijst over 'caleçons' (lange onderbroeken) en 'slijs' (korte onderbroeken). De onderbroek was een luxe voor 1900. De mannen droegen een lang hemd of een slaaplijf. De voorste en achterste stukken werden tussen de benen aangebracht tegen het schuren en vervingen de onderbroek. Aan de kust sliep men in short in 1948. Bij het warme weer paste ook de zwembroek.

⁵³ Van Dale, 1898, p. 1136.

De broek was een kledingsstuk dat over de benen en het onderlijf gedragen werd⁵⁴. De 'culotte' of de kniebroek was typisch voor het Ancien regime. In de eerste helft van de 19de eeuw kwam de kniebroek nog voor op het platteland. Men droeg hierbij lange kousen en platte schoenen met gespen. In 1948 was er ook de 'culotte-golf' of de golfbroek. In Kwerps sprak men van een 'strontbroek'. De dragers hoorden wel eens "dat er water in hun kelder stond".

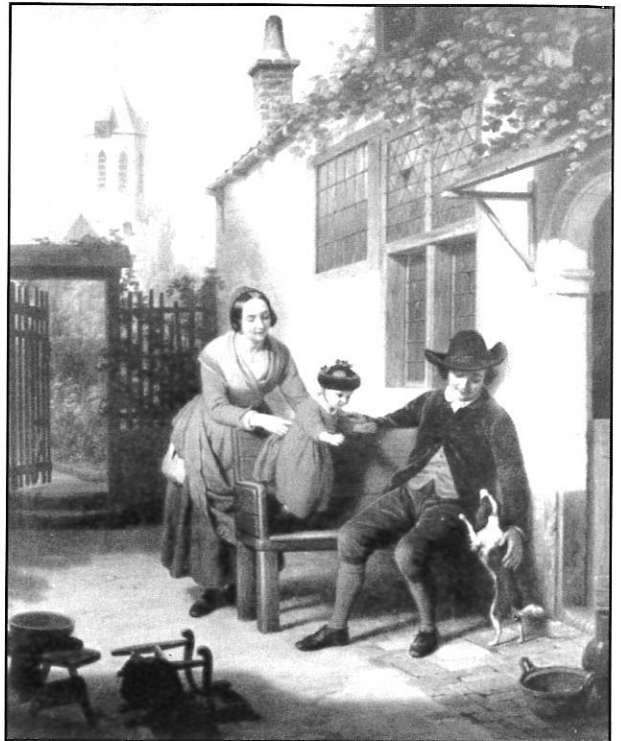
Men had een broek met een valdeur en 'een broek met een preut' (gulp). De Bermudabroek werd oorspronkelijk door Britse soldaten op de Bermuda-eilanden gedragen. Deze strandbroek eindigt vlak boven de knie. De pantalon is een lange broek waarvan de pijpen tot op de hielen afdalen⁵⁵. In de broek moest een vouw zitten. In Everberg luidde het: "Er moest een plooi instaan".

Een panen broek of een pannen broek was een fluwelen of een trijpen broek⁵⁶. In het Frans kent men de term 'velours pane'. De mannen droegen ook 'bombazijnen broeken'. Dit zijn broek uit ribfluweel. In Zaventem had men ook 'demitten broeken' of zwarte broeken met strepen. Een pofbroek is een broek met opgepofte korte pijpen⁵⁷. De jeansbroek past bij een jeansvest.

Om de broek op te houden had men een gordel. Dit was een riem (een smalle lange strook van leder), die men om het midden droeg, om klederen bijeen te houden of op te schorten. Bij de vroegere kledij werd de gordel ook gebruikt om er wapens, tassen aan te hangen of om er geldbeurzen tussen te steken. Het waren lederen gordels⁵⁸.

De bretel is een draagband of een galg voor broeken. In de 18de eeuw werd hiermee de 'culotte' opgehouden⁵⁹. In Meerbeek werd ook de pantalon opgehouden met bretellen. Deze werden bij de gewone mensen gemaakt uit stof van versleten vodden. Ze werden in banden gestikt. Aan de bretellen had men knoopsgaten, aan de broek had men knopen. Na 1914 verschenen volgens Jeanne Vannoppen-Bruggemans de bretellen met elastiek. De bretellen waren eerst breed en later smal. In Leuven was er een winkel in de Kortestraat waar men bretellen verkocht.

Tenslotte is er nog de broeksriem of de broeksband of in Kortenberg 'de centuur' van het Franse woord 'ceinture'. In Meerbeek maakte men broeksriemen uit een stuk leder. Dat leder had men ook nodig voor de klompen. De broeksriem werd eerst echt populair op het platteland na

De man met de 'culotte' op het schilderij *Zondagnamiddag te Sint-Niklaas* (provincie Oost-Vlaanderen) van Basile De Loose.

Fransiscus Buelens (Veltem 1807-1882) en zijn echtgenote Petronella Vranckx (Erps-Kwerps 1812-Veltem 1891), de herbergiers van de afspanning 'Het Hemelken' langs de Brusselse steenweg te Veltem (provincie Vlaams-Brabant) rond 1880. De man draagt hemd, ondervest, vest en pantalon of lange broek (Verz. Erfgoedhuis Kortenberg).

⁵⁴ Idem, p. 313.

⁵⁵ Idem, p. 1269.

⁵⁶ Idem, p. 1267.

⁵⁷ Idem, p. 1322.

⁵⁸ Idem, p. 622 en p. 1405.

⁵⁹ Idem, p. 310.

W.O.II. Rond 1914 waren er nog heel wat Meerbekenen die een koord droegen om de broek op te houden vooral in de week. Voor 1914 waren er ook heel wat boeren die oogsten zonder bretellen. De broek bleef op door de V-vormige sleep lange de achterzijde die met een gesp toetrokken werd en die gesloten werd met knoppen.

Een sjerp werd niet alleen rond de hals gedragen maar ook om het midden. Het werd dan als versiering of waardigheidsteken gedragen b.v. een schepen- of een burgemeestersjerp in België (in Kortenberg is dit 'den band van de burgemeester'). Ook bij trouwkostuums had men in de jaren 1990 soms een sjerp of een band die door de bruidegom om het midden gedragen werd.

6. Het schoeisel

De kous bedekt het been en de voet. Het woord komt van het Middelnederlandse 'couse' wat beenbedekking betekent. Men heeft geweven en gebreide kousen. Men heeft wollen, garen, katoenen, en zijden kousen⁶⁰. Tijdens bet interbellum had men kousen tot over de knie. Op het plateland werden de kousen gebreid. Ze waren zwart, rood of blauw van kleur. In de Middeleeuwen sprak men van een hoos. In bet Middelnederlands betekent hosen lange laarzen of lange kousen.

De onderkous was een kous die op het blote been onder de bovenkous gedragen werd. Het waren gewoonlijk wollen onderkousen⁶¹. Een sok was een korte kous tot halverwege de knie⁶². In bet Middelnederlands was een 'socke' een lage muil van vilt of wol. In Meerbeek had men bet over 'halfkousen' meestal gemaakt uit een dik stuk bombazijn. De sokken werden dikwijls gemaakt uit lappen (versleten pardessus, versleten 'floeren' broeken). In het Frans sprak men van 'chaussons'. Baaien sokken vonden we volgens pastoor Vanderhulst van Humelgem te Meerbeek rond 1880. In Midden-Brabant waren sokken later uit leder of uit stof en werden ze gedragen over de kousen in laarzen en blokken. Men kocht ze later in de schoenwinkel.

Slobkousen zijn een beenbekleding die het bovendee van de schoen en het been bedekt en aan de zijkant toe geknoopt wordt. Slob betekent lelijk. Men draagt ze wanneer men langs slijkerige wegen moest gaan⁶³. Ze zijn wit of beige. In Meerbeek droegen de mannen volgens Jeanne Vannoppen-Bruggemans korte grijze 'getten' in stof tegen de modder. Ze waren onder de schoenen met een riempje vastgemaakt en moesten de schoenen beschermen wanneer men naar het bal ging. Een 'get' kan zowel een stoffen slobkous zijn als een lederen beenkap⁶⁴. In Midden-Brabant is het eerder een lederen beenkap. 'Get' komt van het Frans 'guetres'.

Binnenshuis droeg men pantoffels. Het was een huisschoen of een muil met laag bovenwerk. Het werd vooral door vrouwen gedragen. Ook oudere mannen droegen pantoffels. In Midden-Brabant spreekt men van 'muilen' of van 'sloefen' of 'slaisen' of 'slaitzen'. De uitdrukking "Hij ligt onder de sloef" of "Hij ligt onder de pantoffel" wijst erop dat de vrouwen dit schoeisel meer droegen dan de mannen⁶⁵. De familie Smeesters in de villa de Creeft te Kortenberg had een fabriek van 'sloefen'.

Turnpantoffels of 'turnsloefen met nestels' of veters behoren tot de ontspanningkledij. De 'basketsloefkes' komen zelfs in het repertorium van bepaalde zangers aan bod. Sandalen en espadrilles behoren oorspronkelijk tot de zuiderse gebieden.

De schoen is een schoeisel dat hoger is dan de pantoffel en lager dan de laars. De landbouwer droeg bij het ploegen veldschoenen of zware schoenen. De schoen had een hak of 'pollevier'. In het Spaans spreekt men van 'pollevi' en in het Frans van 'pont-levis' (ophaalbrug of wipbrug). In Erps-Kwerps betekent "Hij vliegt met zijn pollevieren buiten" dat hij ergens buiten gegooid wordt. Het laatste dat zichtbaar is bij bet buiten vliegen is de schoenhak of 'pollevier'⁶⁶. Dit komt van 'chaussure au pont levis'.

De hiel van de schoen is de 'conterfoor' van het Franse 'contre-fort'. Hoe dikwijls hoorden we de moeders niet roepen: "Steut (sta) niet van achter op aa schoenen. Pak nen aantrekker; ge doet de conterfoor kapot".

Vroeger had men ook schoenen met twee kleuren. Een molière is een veterschoen. Schoenen zonder veters zijn 'aantrekkers'. Zo spreekt men ook van instapmocassins. Bottines zijn halve laarzen met elastiek of rijglaarzen⁶⁷.

⁶⁰ Idem, p. 875.

⁶¹ Idem, p. 1145.

⁶² Idem, p. 1542.

⁶³ Idem, p. 1525.

⁶⁴ Idem, p. 581.

⁶⁵ Idem, p. 1269.

⁶⁶ Idem, p. 1481. & *Etymologisch woordenboek Van Dale*, Utrecht, 1994, p. 586.

⁶⁷ *Van Dale*, 1898, p. 300.

Knopbottines zijn bottines met knoppen aan de zijkant.

'Galochen' bestaan uit hout en leder. In Frankrijk waren het klompen waaraan een lederen bovenstuk vaststond. Het werd gebruikt als schoeisel in moerassige gebieden⁶⁸. In West-Vlaanderen kwam dit overeen met blokschoenen of klompen met een 'bot' aan. In Midden-Brabant waren 'galochen' uit zwarte rubber en een bescherming voor de schoenen, dus overschoenen. 'Halfgalochen' hebben een voorkant en een stukje voor de hiel.

Laarzen vormen een schoeisel, dat ook gedeeltelijk het been boven de enkel bedekt. Men spreekt dan van halve laarzen. Hele laarzen bedekken het benedenbeen⁶⁹. Laarzen heten in Meerbeek 'botten' naar het Franse woord. Ze waren eerst uit leder en later uit rubber. Dialectuitdrukkingen zijn "Er zijn botten aanvegen" of "Kus mijn botten". Bij 'hoge botten' pasten ook volgens pastoor Vanderhulst van Humelgem 'bottentrekkers'. In de Middeleeuwen waren hosen ook lederen laarzen die de voeten en bijna het gehele onderlijf bedekten⁷⁰.

Tenslotte waren er ook nog de houten schoenen: de klomp, de 'holsblok', de 'kloon', de 'holleblok' en de 'blok' 'tout court'⁷¹. In Everberg zijn het 'blokken'. Men had 'holle blokken' en 'blokken mee e leer' (met een leder). Klomp vinden we in het Middenhoogduits als 'clumpe', wat blok betekent. Bij Brueghel vonden we op het schilderij 'Kinderspelen' slechts één kind op klompen. De koemuilen of brede lompe schoenen waren populairder. Het woord patijn is de voorloper van de klomp. We vinden de patijn op schilderijen van de Vlaamse Primitieven in de 15de eeuw. Van Dale van 1898 gaf een patijn als een schoen met een hoge hiel⁷². Het waren eerder onderschoenen, waar men de vilten schoenen instak.

7. De werkkledij

De landbouwer gebruikte een zaaikleed of een zaaizak⁷³. Een 'sloof' was een voorschoot of een schort voor de boer⁷⁴.

In 1948 had men 'salopetten' of 'overalls' en 'kaspesjiers' van het Franse

cache-poussière of stofjas.

De smid droeg een lederen schootsvel met of zonder bovenstuk.

8. De accessoires

Men had handschoenen en wanten om de handen te beschermen. Een want of een 'moffel' was een handschoen met een deel voor de vier vingers samen en een deel voor de duim afzonderlijk⁷⁵. In Midden-Brabant worden beide kledingsstukken als 'wanten' omschreven.

De paraplu was een regenscherm. Men had metalen of houten baleinen en een blauwe stok⁷⁶. In Midden-Brabant liep 'Jan Paraplu' met een zak met paraplu's de streek af. Hij had te Leuven volgens Marie Van Craenenbroeck uit Zaventem de winkel 'St.-Medard'. Sint-Medardus was de patroonheilige tegen de regenvlagen. In de week deed men een zak over het hoofd bij het afsnijden van het witloof achter de vlaag, wanneer het begon te regenen. Het was gewoonlijk een aardappelzak die men dan in een tip op het hoofd plaatste. Soms droeg de boer een stok als steun of als bescherming tegen de dieven.

Eén maal was een koffer, een reiszak, een valies en zelfs een brieventas van de posterijen⁷⁷.

⁶⁸ L. ALCAL et M. MARGERIE, *o.c.*, p. 46-47.

⁶⁹ Van Dale, 1898, p. 905.

⁷⁰ Idem, p. 728.

⁷¹ Idem, p. 266, p. 715 en p. 843.

⁷² Idem, p. 1281.

⁷³ Idem, p. 1910.

⁷⁴ Idem, p. 1526 en p. 1819.

⁷⁵ Idem, p. 1847.

⁷⁶ Idem, p. 1274.

⁷⁷ Idem, p. 965.

De zakdoek of de neusdoek was een doek om de neus in te snuiten⁷⁸. In Kortenberg was het een 'snotneusdoek'. Men had rode zakdoeken, blauwe zakdoeken en witte zakdoeken voor 's zondags. Van een versleten hemd stikte men voor 1930 zakdoeken. Men had rode zakdoeken met witte of met zwarte bollen. De wit-blauw-geruite en wit-rood-geruite zakdoeken waren ouder.

en kunnen na enkele decennia niet meer juist geïnterpreteerd worden. Een volgende studie wordt vrouwenkledij in het dialect van Midden-Brabant. Deze studie kan ook als uitgangspunt dienen voor andere streken van Vlaanderen en kan als inspiratie dienen voor andere heemkringen.

Besluit

Het is belangrijk dat men de dialectwoorden rond kledij optekent, want ze gaan volledig verloren. Sommige dialectwoorden hebben drie, ja zelfs vier betekenissen

Henri Vannoppen
Leuvensesteenweg 839
3071 Erps-Kwerps

⁷⁸ Idem, p. 1054 en p. 1912—1913.

Achter de gevels van enkele West-Vlaamse huizen aan het eind van de lange negentiende eeuw

Romain John van de Maele

Op 9 januari 1908 verscheen in het liberaal-democratische opinieblad *De weergalm* een eigenzinnige samenvatting van de uitspraak die de rechtbank van Veurne gedaan had in de 'erfdeenzaak van Coxyde'.¹ Pastoor Lootens had kennelijk zijn bezittingen nagelaten aan de bisschop van Brugge en de kerkfabriek van St.-Pieters in Koksijde. Het ging naar verluidt om een vermogen van drie miljoen frank. De erfgenamen van de pastoor verzetten zich tegen 'manipulaties' en op zaterdag 6 oktober 1906 werd de zaak ingeleid (DW.27091906). Meer dan een jaar later volgde de uitspraak. "*De wettige erfgenamen van den overleden pastoor zijn bastaard gemaakt en gansch de fortuin gaat over tot den schatrijken bisschop van Brugge en de Kerkfabriek van Coxyde*", meldde de redacteur van *De weergalm* in januari 1908 (zie ook NY.28121907). Op dezelfde dag en op dezelfde bladzijde werd in de nieuwjaarsboodschap de lezers in 1908 eenzelfde rijk erfdeel toegewenst.

De rechtszaak doet wat denken aan de strubbelingen rond de nalatenschap van M.G. Verhaeghe. Zoals de pastoor van Koksijde, had ook hij een deel van zijn nalatenschap bestemd om 'ten eeuwigen dage' missen voor zijn zielenheil te laten celebreren. Verhaeghe bezat onroerende goederen in een aantal Vlaamse gemeenten en een villa in Nice, waar hij overleden was. Zijn vermogen bestond voorts uit effecten, baar geld en schuldvorderingen en bedroeg, inclusief de onroerende goederen, ruim 3.350.000 frank. Als erfgenamen had Verhaeghe de Burgerlijke Godshuizen en het Weldadigheidsbureau van Geraardsbergen aangeduid. Aan de stad liet hij zijn schilderijen na. Ook deze beschikking werd door de wettelijke erfgenamen aangevochten, maar er werd een oplossing gevonden waarmee vrijwel alle betrokkenen akkoord konden gaan (NY.23111901).

De waarde van de nalatenschap van pastoor Lootens was ongetwijfeld uitzonderlijk, maar dat de priesters aan

het eind van de lange negentiende eeuw – ondanks vrij grote, onderlinge inkomensverschillen – tot de gegoede stand behoorden, blijkt ondermeer uit artikelen als *Hongerlijdende priesters!!!* (DT.31011886) en *394 Missen 's jaars!* (DT.08081886). In het tweede artikel werd aandacht besteed aan de grote som geld (40.000 frank) die de Antwerpse priester Antoine Binjé aan de kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw had geschonken. In ruil voor de schenking moesten er jaarlijks en eeuwigdurend 394 missen voor zijn zielenheil gelezen worden.

Zoals andere welgestelden werden sommige pastoors wel eens het slachtoffer van inbrekers. In Rollegem-Kapelle klommen in 1899 dieven over de hofmuur van de pastorie, maar hun inbraakpoging mislukte (NY.06051899). In Dadizele hadden de dieven in 1907 meer geluk. Ze braken "*een gedeelte der haag*" af en ze "*legden de hand op het tafelerief, grootendeels in zilver en op de eetwaren in den kelder*" (DW.07021907). Datzelfde jaar werd op het buitengoed Kersckenshove – in de nabijheid van Ieper – een belangrijke hoeveelheid zilverwerk gestolen. Het slachtoffer was de nijveraars Janson-Flagelle (DW.23051907). De beschrijving van de ontvreemde goederen was meestal te summier om een beeld te krijgen van de inboedel.

Boedelinventarissen of berichten over de openbare verkoop van de nagelaten goederen geven een nauwkeurig beeld van wat zich achter de gevels van Vlaamse pastorieën en andere huizen bevond. Daarom bespreek ik in deze bijdrage enkele tientallen verkoopberichten die tussen 1863 en 1908 in de reeds vermelde Ieperse bladen zijn verschenen. Voorts maak ik gebruik van enkele andere artikelen uit dezelfde bladen. Op die manier ontstaat een beeld – niet het beeld – van het interieur van West-Vlaamse pastorieën, handelshuizen, burgerhuizen en plattelandswoningen.

¹ Voor deze bijdrage werd gebruik gemaakt van de gedigitaliseerde (www.geheugenvanieper.be) Ieperse bladen *De weergalm*, *Nieuwsblad van Yperen en van het arrondissement*, *De toekomst*, *La lutte – De strijd* en *De kunstbode*. Verwijzingen worden als volgt afgekort: DW, NY, DT, LL, DS en DK, gevolgd door een punt en de publicatiedatum.

Achter de gevels van enkele West-Vlaamse pastorieën

Op 18 oktober 1868 verscheen een uitgebreid bericht onder de titel *Merkwaardige verkoop van allerschoonste meubelen, menagiegoederen, bibliotheek, schilderijen en gravures*. Het ging om de nalatenschap van pastoor Beke "onlangs gestorven te Dranouter" (DT.18101868). Bij de schilderijen en gravures bevond zich ondermeer werk van Stradanus en Rembrandt. Er werd meer dan één verkoopdag voorzien, telkens vanaf 8u30 in de pastorie van Dranouter. Week de inboedel van pastoor Beke af van de nalatenschap van andere pastoors, of waren er opvallende gelijkenissen? Ik vergelijk het verkoopbericht met de advertenties die verschenen na het overlijden van pastoor Desmet (Kemmel, NY.09081873), pastoor Rysman (Poperinge, NY.11071874), deken Vandaele (Poperinge, NY.03011874), pastoor Vande Kerckhove (Oostvleteren, NY.03041875) en pastoor Vanneste (Wijtschate, NY02031901).

DOOR STERFGEVAL.

Merkwaardige verkoop
VAN ALLERSCHOONSTE

MEUBELN,
MENAGIEGOEDEREN,
BIBLIOTHEEK,
SCHILDERIEN EN GRAVUREN

van goede meesters, onder andere Stradanus en Rembrandt, Nagelaten door den eerv. heer pastoor Beke, onlangs gestorven te DRANOUTER.

Den DINSDAG 20 October 1868, en volgende dagen noodig zijnde, telkens om 8 1/2 ure 's morgens juist te beginnen, ter pastorie van Dranouter, zal de Greffier C. VESTIBULE, resideerende te Meessen, openbaarlijk voornoemde Meubeler en Menagiegoederen verkoopen, bestaande in :

Koper, tin, ijzer-, glets-, glas- en aardewerk; kristaler glazen en karaffen, tafels en stoelen, zetel, schoone bedbakken, secretaire, schapraaien, coulisse-tafel, kachels met toebehoorten, porceleine vazen en beelden, verscheidene schoone plaasterstukken, zes allerbeste matrassen, hoofteinden, Spaansche sargien, bedlakens en behangse's, lavabos, en nachttafels, horlogie met kas, allerschoonste antieke speeltafel, barometer, tafeldwalen, servietten, a. het koutgerief, eemers en verscheidene schoone laurier boommen.

Eene hoeveelheid schoone printen en gravuren, schilderijen, borstbeelden in plaaster, Chineesch porcelein, 500 flesschen goede wijn en de bibliotheek bevattende een groot getal schoone boekwerken.

Men zou de bibliotheek nit ter hand verkoopen; daarover zich te begeven bij voornoemden Greffier of bij d'heer Charles Beke, koopman in lijnwaad te Kortrijk, met den ontvangst dezer verkoop belast.

REGISTRARIED.

In het bericht uit 1868 werd reeds in de titel aandacht gevraagd voor de bibliotheek, maar het "groot getal schoone boekwerken" werd pas aan het eind van het overzicht vermeld. De bibliotheek wenste men eventueel uit de hand te verkopen. Ook pastoor Desmet bezat een grote bibliotheek en pastoor Vanneste bezat niet minder dan drie bibliotheken – de boeken zelf werden niet vermeld. De nalatenschap van pastoor Rysman bevatte – bijna vanzelfsprekend – boeken, maar in de mededeling werden geen bibliotheekmeubels vermeld. De beschrijving van pastoor Vande Kerckhoves nagelaten boeken-

schat was de meest gedetailleerde. Er was sprake van meer dan 300 boekdelen en het bestand werd enigszins gerubriceerd: wijsbegeerte, godgeleerdheid, letterkunde en geschiedenis, leesboeken en andere. Van boeken en/of bibliotheekmeubels viel er geen spoor te bekennen in het ultrakorte bericht over de 'venditie' van deken Vandaeles "meubilair en huisraad" dat in opvallende hoofdletters de nadruk legde op vijf "schoone laurierboomen". Ook de omgeving van pastoor Beke en pastoor Vande Kerckhove werd opgefleurd met een aantal laurierbomen – bij deze laatste ging het om vier "allerschoonste laurieren".

Vanzelfsprekend leefden pastoors niet alleen van en voor hun boeken. In twee verkoopberichten prezen de notarissen belangrijke hoeveelheden wijn aan. In de nalatenschap van pastoor Desmet was er een bescheiden verwijzing naar wijn, maar pastoor Bekes kelder bevatte in 1868 500 flessen "goede wijn". Pastoor Vande Kerckhove bezat in 1875 ongeveer 400 flessen Bordeaux, Tours, Rijnwijn en andere soorten. Beide pastoors hechtten kennelijk ook belang aan kunst. De pastoor van Dranouter bezat printen, gravures, schilderijen, borstbeelden in plaaster, porseleinen vazen en beelden en Chinees porselein. Zijn collega van Oostvleteren was de eigenaar van schilderijen en gravures. De pastoor van Wijtschate liet een garnituur in wit porselein na, pastoor Rysman bezat Chinees, Japans en ander porselein en schilderijen. Ook in de pastorie van Kemmel bestond de inboedel voor een deel uit porseleinen voorwerpen.

Zilverwerk trof men aan in de inventaris van pastoor Vande Kerckhove, in de pastorieën van Poperinge (Rysman) en Kemmel – zonder specificatie – en ten huize van pastoor Vanneste. Pastoor Vande Kerckhove bezat voorts een gouden zakhorloge dat omzoomd was met "gesteenten en andere juweelen" en zijn collega Rysman verzamelde oude munten en ouderwetse voorwerpen.

De beschrijving van de meubels en het huisraad was soms bijzonder kort – gewoon maar "meubilair en huisraad" (nalatenschap van deken Vandaele) of "schoone meubelen" (inboedel van pastoor Desmet). Maar de inventaris van pastoor Vannestes meubilair was bepaald indrukwekkend: "2 coulissetafels, 10 andere tafels, 50 schoone stoelen, zetels, 4 spiegels, 3 secretairen, 6 kassen, 4 ledikanten met ressort, 4 lavabos, 4 nachttafels, 4 bidstoelen". Pastoor Beke liet "tafels en stoelen, zetel, schoone bedbakken, secretaire, schapraaien, coulisse-tafel, lavabos, nachttafels en een allerschoonste antieke speeltafel" na. Voor de verwarming en de verlichting van hun pastorie beschikten ze respectievelijk over "7 salonen keukenstoven, 4 schoone lusters, kandelabers, quinquets, suspension in koper" (pastoor Vanneste) en "kachels met toebehoorten" (pastoor Beke).

Voorts werden bij beide verkopen nog heel wat andere zaken aangeboden. In de pastorie van Wijtschate konden de geïnteresseerden in 1901 een bod doen op schouwmeubelen, een windscherm, een bloemenmand,

bloempotten, lavabogarnituren, wollen matrassen, wollen dekens, pluimen oorkussens, bedlakens, spreien, tapijten, een goede filter, glas- en overgordijnen, allerhande tafelbenodigdheden, tafellakens, servetten, keukengerei en allerhande voorwerpen in ijzer, tin en koper, glas- en gleiswerk. In Dranouter werden in 1868 de volgende voorwerpen uitgesteld: koper-, tin-, ijzer-, glas- en aardewerk, kristallen glazen en karaffen, zes "allerbeste" matrassen, Spaanse dekens, bedlakens en "behangseis", een "horlogie met kas", een barometer, tafellakens, servetten en keukengerei.

De gedetailleerde verkoopberichten roepen een beeld van welstand op, waarbij de nadruk vooral op het tafelagebeuren en het comfort leek te liggen. Over de sier- en kunstvoorwerpen valt in de berichten weinig informatie te sprokkelen. Ook het boekenbezit komt niet echt uit de verf. Was het bezit van boeken zo vanzelfsprekend dat men er nauwelijks aandacht aan besteedde in de advertenties, of was de bibliotheek van sommige pastoors te schraal om apart te worden vermeld? Relatief veel nadruk kreeg het zilverwerk en het porselein.

Ten huize van een gepensioneerde luitenant en een kapitein-commandant

Op donderdag 13 april 1865 ging in Ieper – in het stervhuis van de heer Van Costenobel, een gepensioneerde luitenant – de verkoop door van "schoone meubelen". De aankondiging in het weekblad *De toekomst* bevatte weinig details. De ingekorte inventaris vermeldde een aantal goede wollen matrassen, dekens, een met watten gevoerde spreij, tafels, stoelen, een kleerkast, commodes, ledikanten en "meer andere goederen, te lang om te melden" (DT.09041865).

Bijna dertig jaar later werd, eveneens in Ieper, de inboedel van kapitein-commandant Brassine aangeboden. De inventaris viel wat langer uit: tafels, keukenstoelen, ijzeren stoelen, een aantal zetels, een secretaire, een naaimachine, een eikenhouten bureau-ministre (een grote schrijftafel zonder opbouw), een buffet, een toonbank, een hanglamp, een fornuis, een vulkachel, een lessenaar, een bord, een plantenrek, een filter, kooien, potten, potplanten, klassieke boeken, een ledikant, een nachttafel, een hemel voor een hemelbed, een gevoerde spreij, glas- en

overgordijnen, een aantal muskietennetten, kneedbakken, huishoudartikelen "et beaucoup d'autres objets trop long à énumérer" (DT.20081893).

De binnenhuisinrichting van deze officieren was minder indrukwekkend dan die van pastoor Vanneste en pastoor Beke, maar de kapitein-commandant had wel klassieke boeken, een naaimachine, opvallend kantoormeubilair en wellicht heel wat potplanten in huis. De inboedel van beiden leek vooral op comfort en functionaliteit gericht te zijn en weerspiegelde een relatief hoge levensstandaard.

Kunst in huis

Achter de gevels van de besproken pastorieën en ten huize van de officieren werden weinig kunstwerken aangetroffen. Alleen de inboedel van pastoor Beke, met werk van Stradanus en Rembrandt, week af van dat beeld. Dit betekent geenszins dat er in Ieper en omgeving geen kunstliefhebbers waren.

In 1862 werd in het blad *De toekomst* onder de titel *Fraeiye kunsten* aandacht gevraagd voor het "kabinet van schilderijen" van de Ieperse advocaat Boedt. De verzamelaar had net een nieuw werk aangekocht, *Jardin d'amour*, dat de overige schilderijen in de 'kunsttempel' leek te overschaduwden (DT.13041862). Na het overlijden van de Ieperse kunstschilder en antiquair François-Jean-Emmanuel Böhm (1801-1873) werd diens grote collectie schilderijen, gravures, antiquiteiten en bibliotheek openbaar verkocht (NY.04101873).² François Böhm was de vader van Désiré en François Ignace Auguste Böhm, die meestal Auguste werd genoemd.³ In 1875 verkocht Désiré Böhm van 25 mei tot en met 2 juni een collectie kunstvoorwerpen en antiquiteiten die hij gedurende ongeveer 40 jaar bij elkaar had gebracht. Er waren veel "vreemde-lingen uit alle gewesten" en er heerste in de stad een "buitengewone levendigheid". De opbrengst van de verkoop bedroeg ongeveer 40.000 frank en er werd een nieuwe 'venditie' van boeken, handschriften, printen, schetsen van grote meesters, enz. aangekondigd (DT.13061875). Franc(o)is Böhm schilderde o.m. decors voor toneelvoorstellingen, en in 1876 werden drie decors te koop aangeboden door de toneelvereniging *De Vlaamsche ster* (DT.01101876).

² François, zoon van Stanislas, schilderde portretten en religieuze composities. Hij was vanaf 1853 directeur van de academie in Ieper. Zie: PAUL PIRON, *De Belgische beeldende kunstenaars uit de 19de en 20ste eeuw*, Brussel 2000, deel A-K, p. 109.

³ François Ignace Auguste (1819-1891), verbleef van 1828 tot 1868 te Parijs. Hij was een romantisch realist. In 1871 werd hij directeur van de academie in Ieper. Zie: PAUL PIRON, *o.c.*, p. 109.

In 1874 bood het *Nieuwsblad van Yperen en van het arondissement* een imitatie van de *Kruisweg* van Fortner aan. De ingelijste tekeningen (48 x 36 cm) kostten 375 frank. Een gegraveerde uitvoering kon men zich voor 55 frank aanschaffen (NY.11071874).⁴ De lezers van *La lutte – De strijd* konden in 1896 voor 7 frank drie gravures (91 x 57 cm) aankopen. Volgens de advertentie was dat een echte buitenkans, want “*le prix original, en détail, de ces gravures est de 200 francs chacune et les impressions ordinaires ont atteint en adjudication publique 75 à 100 francs*”. Het ging om *Le berger de Jérusalem*, naar origineel werk van P.R. Morris, *Le bon pasteur*, gebaseerd op een werk van W.C.M. Dobson, en *La madonna dei ansidei*, naar werk van Rafaël (LL-DS.15081896). Het werk van Rafaël (1483-1520) behoeft zeker geen toelichting, maar de twee andere kunstenaars waren in Vlaanderen waarschijnlijk vrij onbekend. Wellicht was het aangeboden werk gebaseerd op originelen van Philip Richard Morris (1833 of 1836-1902) – een schilder en graveur die ondermeer aan *The illustrated London news* heeft meegewerkt – en een schilderij van William Charles Thomas Dobson (1817-1898), een schilder van historische en religieuze thema's, portretten en genrestukken. Een van zijn religieuze taferelen, *The alms – Deeds of Dorcas*, werd gekopieerd door Herbert K. Bourne en verscheen in 1860 in de *Art journal*.

Echte kunstwerken trof men vooral aan achter de gevels van de drie grote herenwoningen van jonker Arthur Merghelynck (1853-1908). Hij gedroeg zich als een mecenas en liet kunstenaars en ambachtslieden de woningen verfraaien. De woning van zijn voorouders, een patriciërswooning uit de achttiende eeuw, liet hij op kunstzinnige wijze herinrichten. In Wulveringem liet hij het kasteel Beauvoorde restaureren (NY.26071908 en

10101908).

Bij de verkoop van de inboedel van weduwe Vandermersch in Mesen (1864) werden etsen en beelden aangeboden (DT.05061864). Vier jaar later meldde hetzelfde blad dat er zich in de nalatenschap van Evariste Provoost, tabaksfabrikant in Mesen, ook etsen bevonden (DT.05041868). In twee verkoopberichten werd gewag gemaakt van “*cadres/cadres*”, waarmee men wellicht ook ingelijste kunstwerken bedoelde (DT.16071871 en 02061889). Beelden trof men ook aan in het huis van advocaat Verlynde in Ieper (NY.27021875) en in de woning van weduwe Denys (Ieper, NY.14021903) en in de inventaris van de familie Vandermeersch-Vandaele. Bij deze laatste ging het om een houten Christusbeeld en terracottafiguren (DT.14101877). Bij ingenieur Leboucq, eveneens in Ieper, werd een tapijt uit Doornik verkocht (DT.20031892) en bij César van Elslande werden een twaalfstal mooie schilderijen, ingelijste gravures en etsen vermeld (DK.17041881). In 1908 ging in Ieper ook een openbare verkoop door ten huize van Amand Dechièvre. Het verkoopbericht vermeldde ondermeer bronzen sculpturen, schilderijen en gravures (DW.20021908). Er werden geen kunstenaarsnamen genoemd. Dat was evenmin het geval toen in 1897 de inboedel van Louis Bouckenaere werd aangeprezen – er was toen sprake van (oude) schilderijen, gravures, schilderijen achter glas en sculpturen (LL-DS.28081897). De advertentie voor de veiling die in 1904 door Hooren in Ieper werd georganiseerd bevatte wel kunstenaarsnamen: gravures en lithografieën van Ange van Eeckhout, schilderijen van T. Ceriez, Louise de Hem, Permeke, François Böhm, Van Kemmel en sculpturen van Lefebvre (DW.01121904).⁵ Toen in 1904 mevrouw Böhm-Germonpré overleed – ze was de weduwe van Francis of François Böhm die in 1891

⁴ In 1872 werd een *Grand Chemin de Croix* voorgesteld. Het ging om een uitvoering in oliedruk op doek, die werd omschreven als “*la plus grande, la plus belle et la plus convenable pour églises et chapelles*”, uitgevoerd “*d’après les originaux très renommés de Prof. Fortner, qui se trouvent dans l’église de St. Louis à Munich*” (NY.03081872). Wellicht ging het om werk van Andreas Josef Fortner (1809-1862), een historieschilder en zilversmid die o.m. in München werkzaam was.

⁵ - Ange van Eeckhout was beter gekend als Engel van Eeckhout. Hij was boek- en steendrukker († Ieper 1902) en stond o.a. in voor het drukken van *Le progrès d’Ypres* en *De toekomst*. Voorts was hij de stichter van de toneelvereniging *De Vlaamsche ster* (NY. 06121902 en DT.23081868).

-Theodoor Ceriez (Poperinge 1832 - Ieper 1904) was kunstschilder en leraar aan de academie van Ieper. Ceriez was een leerling van Gustave Wappers (1803 - 1874) en werd meermaals onderscheiden (o.a. in Philadelphia en Londen). Zijn medestudenten vergeleken zijn werk met dat van Jean Louis Ernest Meissonier (1815-1891). Werk van hem werd aangekocht door de koning, binnen- en buitenlandse musea en door Alexandre Dumas (Dumas fils, 1824-1895). Ceriez schilderde ondermeer genrestukken en was geïnteresseerd in de uitbeelding van de kleding en de gewoonten van de 18^e eeuw (onder meer *La fin d’un repas*). Hij nam deel aan tentoonstellingen in o.m. Ieper en Gent (DT.22051864, 23081868, 10091871, 05111871, LL-DS.14081897 en NY.03091904). Zie: PAUL PIRON, *o.c.*, p. 109.

-Louise de Hem (Ieper 1866 - Brussel 1922) was een leerlinge van haar zwager Ceriez. Ze oogstte op jonge leeftijd succes met het werk *Oesters*, een inzending voor het Salon van Parijs in 1888. Haar inzending werd lovend besproken in de Franse pers (DT.15071888). In 1891 nam ze met *Le sacristain* en *Le thé* deel aan het Salon des Champs Elysées (DT.31051891) en ongeveer zes jaar later organiseerde *Strijd naar Lauweren* een tentoonstelling in Ieper, waar *Vision de Sainte Cécile* werd getoond (LL-DS.14081897). Het werk van De Hem evolueerde van realisme naar luminisme. Ze schilderde (kinder-)portretten, genrestukken, enz. Zie ook: PAUL PIRON, *o.c.*, p. 341.

-Henri Louis Permeke (Poperinge 1849 - Oostende 1912) vader van Constant Permeke. Henri Permeke was schilder, tekenaar, restaurateur. Hij schilderde in een realistische stijl. Zie: PAUL PIRON, *o.c.*, p. 1061.

-Charles of Karel Van Kemmel (Ieper 1834 - 1885) nam in 1868 deel aan een tentoonstelling in Ieper (DT.23081868). Van Kemmel werkte als schilder en aquarellist. Na een periode waarin hij mythologische figuren schilderde, werkte hij in de realistische stijl. Zie: PAUL PIRON, *o.c.*, deel L-Z, p. 1439.

-Bij gebrek aan details kunnen hier twee kunstenaars naar voren worden geschoven. De meest voor de hand liggende beeldhouwer is Louis François Lefebvre (1834 - 1906) die actief was als beeldhouwer en ornamentist. Zie: Piron, *o.c.*, deel L-Z, p. 829. Het kon echter ook om werk van Edmond Lefever (Ieper 1839 - Schaarbeek 1911) gaan. Hij was beeldhouwer in Brussel en maakte beelden in brons, marmer, ivoor en terracotta. Hij was oud-leerling van de Ieperse tekenschool (DK.27111881) en nam in 1868 met *Een goed standbeeld* deel aan de tentoonstelling in Ieper (DT.23081868). Hij publiceerde een *Brief uit Rome* (DT.01061873). Zie ook: PAUL PIRON, *o.c.*, deel L-Z, p. 830.

op 73-jarige leeftijd was overleden – werd eerst haar inboedel openbaar verkocht. Die inboedel bevatte o.a. een “hoeveelheid schilderijen en beelden” (DT.30081891 en NY.26031904). Daarna werd het huis in de Kaaistraat verkocht, dat als volgt werd aangeprezen: “renteniershuis met hof en peerdenstal”. Er werd een beginprijs van 6.300 frank vermeld (NY.16041904).

In vino veritas est...

De Eerste Wereldoorlog maakte definitief een einde aan de lange negentiende eeuw. In het tragische verhaal *De twee pony's* was die oorlog, zoals dat ook het geval was in leper, alomtegenwoordig, maar vóór de sober levende renteniers Aimé en Désiré Muyskens op de vlucht sloegen, lieten zij hun gast(en) graag een keuze maken “uit de verschillende ‘werken’ der onderaardsche bibliotheek”, of anders gezegd uit hun welgevulde wijnkelder.⁶ Pastoor Beke en pastoor Vande Kerckhove hadden een meer dan behoorlijke voorraad wijn in huis, maar een echt indrukwekkende ‘onderaardsche bibliotheek’ werd in 1908 geveild in de woning van de reeds vermelde Amand Dechièvre. Het verkoopbericht bevatte een gedetailleerde ‘wijnkaart’: bordeauxwijn: 280 flessen St. Emilion (1898), 75 flessen Pommerol (1898), 282 flessen Château Cantenac (1900), 145 flessen Château Issan, 40 flessen Corton, 60 flessen Château Moutoun Rotschild (1889), 285 flessen Château Pommey (1898), 280 flessen Grand Corbin (1904), 258 flessen Château Smith-Haut-Lafitte (1895), 160 flessen Pauillac (1890); witte wijnen: 110 flessen Haut Sauterne (1900); bourgognewijn: 90 flessen Clos d’Estournel (1893), 138 flessen Volnay (1900); Rijnwijn: 80 flessen Asmannhauser (1904), 40 flessen schuimwijn; champagne: 25 flessen Beaulieu.

In de kelder van Louis Bouckenaere, de eigenaar van schilderijen, gravures en beelden, trof men in 1897 90 flessen ‘vieux Schiedam’ (oude jenever) aan en in het sterfhuis van F. Billiau in Mesen werden in 1863 20 flessen bordeauxwijn en een aantal flessen likeur geveild (DT.06121863). Het verkoopbericht dat in 1872 na de dood van weduwe Santy-Ooghe verscheen was vager – er was enkel sprake van wijn (NY.03021872). De reeds vermelde familie Vandermeersch-Vandaele bezat een wijnkelder, maar veel indrukwekkender was de verkoop van de wijnvoorraad van de familie Surmont de Volsberghe (leper,

1904). Uit de kelder van het huis in de stad werden 1041 flessen bordeauxwijn, 47 flessen witte wijn en 29 flessen likeurwijn verkocht. Uit de kasteelkelder werden 1729 flessen bordeauxwijn, 13 flessen witte wijn en 6 flessen malagawijn aan de partij toegevoegd (DW.01121904).

Boeken, meubels en andere voorwerpen

In de reeds besproken verkoopberichten werden nog maar weinig boeken aangetroffen, maar de nalatenschap van Evariste Provoost (tabaksfabrikant in Mesen) bestond niet alleen uit etsen en andere fraaie voorwerpen, ze bevatte ook “plusieurs livres de droit et autres, le dictionnaire du notariat par Rolland de Villargues et le recueil du notariat et de l’enregistrement par Robyns, de 1848 à 1860 inclus”. Bij het overlijden van de heer Vandermeersch, de eigenaar van het Christusbeeld, werd in het verkoopbericht de aandacht gevestigd op “livres d’histoire et de littérature, et un joli manuscrit de l’année 1611”.

In de 33 advertenties die hierna nog onder de loep worden genomen, werden regelmatig andere kostbare voorwerpen aangeprezen. Zilverwerk en porselein kwamen relatief veel voor. Er was sprake van zilverwerk in acht berichten (ruim 24%), porselein werd elf keer (ruim 33%) vermeld. In twee van de 33 huizen trof men zilverwerk én porselein aan. Weduwe Vandermeersch in Mesen bezat borden en kopjes in mooi porselein en behoorlijk wat zilverwerk (DT.05061864). Helemaal indrukwekkend was de opsomming van de voorwerpen die in 1908 ten huize van Amand Dechièvre werden geveild: “les porcelaines (service complet pour 18 personnes), porcelaines anciennes (assiettes, tasses et soucoupes, potiches), l’argenterie: louches, 18 couverts, 12 fourchettes à huîtres, truelle à tarte, service à découper, porte-couteaux, pince à asperges, service à salade, cuillers à café, pince à sucre, casse-noix, cafetières, pots-à-lait, sucriers, pot à cornichons, plateau, gobelets, fruitiers, corbeilles” (DW.20021908).

Zilverwerk trof men ook aan bij Marie-Joséphine Vancrayelynghe in Mesen die ook gouden juwelen bezat (DT.15111868), weduwe Santy-Ooghe in leper die eveneens juwelen bezat (NY.03021872), weduwe Joanne Wulleman in Roesbrugge-Haringe (NY.23081873), César Van Elslande in leper die heel wat voorwerpen bezat

⁶ CYRIEL BUYSSE, *De twee pony's*, Amsterdam, 1919, p. 18.

("soupières, sept vases à fruits, deux pelles à tarte, quatre chandeliers, service à découper, couteaux de dessert et de table, le tout très joli et genre moderne", DK.17041881), weduwe Nolf-Denys in leper ("servitiën, soeplepel, passe-thee, koffielepels, messen en suikertang", NY. 14021903), en voorts nog bij Louis Bouckenaere, eveneens in leper: "18 couverts, cuillers à soupe, 24 cuillers à café, 11 couteaux à dessert manches en bois, 12 couteaux de table (très anciens), 12 couteaux manches ivoire, 12 couteaux à dessert manches ivoire, 24 couteaux manches argent, 11 couteaux manches métal, 2 grands couteaux, service à découper, cuiller et pince à sucre, service à salade, plat, truelle à poisson, louche, passoire" (LL-DS.28081897).

Het porselein werd niet altijd even gedetailleerd beschreven als het zilverwerk, maar bij weduwe Baelde ging het om kopjes in oud Saksisch porselein (DT.16071871). Voorts werden er porseleinen voorwerpen gevonden bij Joseph Lernould in leper (DT.06111864), Catharina Devroede – winkelierster in leper – (DT.12071868), bij de reeds vermelde tabaksfabrikant Evariste Provoost, ingenieur Leboucq, advocaat Verlynde, Vandermeersch-Vandaele in leper waar Indisch porselein werd aangeboden, in de herberg *De nieuwe Esplanade* (DT.21061863), en bij de weduwe van kunstschilder Böhm.

VENDITIE
VAN

MEUBELLEN
BINNEN YPRE.

Maendag 7ⁿ November 1864,

Om 10 uren 's morgens en 2 uren namiddag, zal er openbaerlyk verkocht worden, ter woonst van d'heer *Joseph Lernould*, in de Boterstraat n° 40, binnen Ypre, verscheide Meubelen en Effecten van Menagie, namentlyk : Stoelen, Tafels, Kleerkassen, Commoden, Ledekanten, Matrassen en andere Beddingen, Koper-, Tin- en Yzerwerk; Porselein en menigvuldige andere voorwerpen.

Deze Venditie zal geschieden met gereed geld. boven den 10ⁿ penning, betaelbaer in handen van den Notaris **VANDERMEERSCH**, te Ypre.

ELK ZEG HET VOORTS.

Opvallend is dat in heel wat huizen ook nog tinnen, koperen en/of ijzeren voorwerpen werden gebruikt. Ook aardewerk kwam vrij veel voor in de verkoopberichten. In 12 huizen (ruim 36%) werden tinnen voorwerpen aangeboden (schotels, bekers, enz.), 17 berichten (ruim 51%) maakten melding van koper en/of ijzerwerk, terwijl aardewerk 14 keer (ruim 42%) werd aangeboden. Achter negen gevels trof men een combinatie aan van tinnen, ijzeren en/of koperen voorwerpen en aardewerk. In de hier besproken advertenties zijn een aantal handels- of ambachtshuizen vertegenwoordigd: de textiel

handel van François Billiau in Mesen (DT.06121863), herberg *De nieuwe Esplanade* (DT.21061863), de smidse van landbouwer Pierre-Jean Dewitte (DT.21041867), de winkelierster Catharina Devroede (DT.12071868), de reeds vermelde tabaksfabrikant Provoost, herberg *Het Gildhof* in Zonnebeke (DT.27101872), de winkelierster Florence-Hortence Spinnewijn (NY.29081874), de textielhandel van weduwe Monstrul (DT.02061889), weduwe Joseph Moinié-Alleman, "bij leven leurster" (LL-DS.16031895), het huis Six (NY.01061907), de schoenmaker Ch. Monnet (DT.11031886) en het wagenmakershuis van Pieter Claerboudt (DT.18101863). Voorts zijn er 'kleine' en wat grotere landbouwers vertegenwoordigd en personen over wie geen beroepsgegevens werden vermeld.

Openbare Verkoop
VAN

MEUBELLEN
TE YPRE,
Maandag 25 Maart 1895
om 9 uren voormiddag,
en volgenden dag noodig zijnde, ten sterfhuize van vrouw weduwe *Joseph Moinié-Alleman*, in leven leurster, St-Jacobs Nieuwweg, te Ypre.

Bestaande namentlyk in : Tafels, Stoelen, Beddebakken en bedgerief, Commoden, Kassen, koperen Ketels en Marmijten, Stoven en toebehoorten, Horlogien, Keukengerief, menigvuldig Gleis- en Glaswerk en vele andere voorwerpen breeder beschreven bij plakbrieven.

Met gereed geld verhoogd van den 10ⁿ penning, door het ambt van Mre **Vandermeersch**, Notaris te Ypre.

Franciscus Couvreur was een 'kleine landbouwer' te Wijtschate. Zijn inboedel werd in twee regels samengevat: "stoelen, tafels, horlogie, beddebakken, kassen, laekens, sergen, groote en kleine kuipen." De meeste aandacht ging naar zijn gereedschap (DT.10031867). Bij wagenmaker Pieter Claerboudt werd ook het alaan beklemd, maar in veel mindere mate dan bij Franciscus Couvreur. Bij de verkoop van de nalatenschap in de hofstede van Franciscus Thorez in Kemmel werd het landbouwalaam uitvoeriger beschreven dan de meubels (DT.26091875). Dat was ook zo voor de hofstede van de weduwe van Michel Mollez in Zonnebeke (DT.17091871). De inboedel en de gereedschappen van Jean Devos werden in vier regels samengeperst (DT.19091869), maar de nalatenschap van Henri Lahousse-Le Roy in Ploegsteert werd vrij gedetailleerd weergegeven. Het ging om een boerderij met meer dan 10 ha akkerland, waarvan

het overgrote deel met tarwe was bezaaid (DT.18071869 en DT.06061869).⁷ Een gelijkaardige detaillering treft men ook aan in het verkoopbericht van 21 april 1867 waarin de nalatenschap van Pierre-Jean Dewitte werd beschreven.

Vaak werden ook marmeren voorwerpen en horloges vermeld, en nu en dan werd de houtsoort van de meubels beklemtoond: "notelaren hout, keirzelaren hout" (NY.14021903), acajou of mahoniehout, zoals de kast in acajou met een marmeren blad en het eikenhouten bed bij weduwe Böhm-Germonpré (NY.26031904). Spiegels "van allerhande slach, lusters in brons" trof men aan in het sterfhuis van weduwe Nolf-Denys (NY.14021903). Bij de horloges werden staande klokken, precisieklokken en pendules aangeprezen, soms als onderdeel van een marmeren garnituur die zich meestal op een schouwmantel bevond.

Openbare verkoop
VAN
MEUBELLEN
ALAAAN,
BEESTIALEN & VRUCHTEN,
TE ZONNEBEKE.

Donderdag 28^{en} September 1871, om 2 ure namiddag, ter hofstede bewoond door de weduwe van Michel Molez, te Zonnebeke, langs de Moorsledestraat, zal er openbaarlijk verkocht worden:

A. — De meubelen en Alaan zieh aldaar bevinde, bestaende namentlijk in: stoelen, tafels, kassen, koper-, tin-, ijzer-, steen-, glas- en aardewerk, kuip- en keernalaam, aalkuipen en pomp, 5 kordewagens, windmolen, houwen, spaden, rakels, drietanden, cegde, goede lijfrol en koeiharnachement.

B. — Drie bekalde kocien, eene vette veers en een kalf.

C. — 50 a. aardappels en 20 a. beeten.
Tijd van betaling mits borg.

De Notaris **DEGRYSE**, te Zonnebeke, is met deze verkoopning gelast.

Soms werd in een bericht over een tombola naast de aangeboden voorwerpen ook de waarde vermeld. In 1897 verlootte het *Collège Moderne* in leper een bronzen beeld van de Franse kunstenaar Mathurin Moreau (waarde 700 frank), een luxefiets (waarde 500 frank), een garnituur – stijl Louis XV – (waarde 350 frank), een versierd porseleinen tafelservies (waarde 100 frank), een luxe-editie van *La Belgique* van Camille Lemonnier (waarde 40 frank) en talrijke kleinere prijzen (LL-DS.28081897).

Eén soort interieurs komt in deze verkoopberichten niet aan bod. Wat zich achter het geveltje van een werkmanswoning bevond, was wellicht te schraal om er een apart bericht aan te wijden. Het vraagstuk van de werkmanswoningen was in die periode nog helemaal niet opgelost (zie o.a. NY.16041904, LL-DS.28091895 en 14031896) en de vaak povere geveltjes waren doorgaans een spiegel van de povere interieurs. Hier bieden de fotografie, de schilderkunst en autobiografische geschriften enige houvast. Men kan leper moeilijk vergelijken met Antwerpen en Gent, waar de schamele inboedel van de arbeiderswoningen in de beluiken vaak naar buiten werd gebracht, bijvoorbeeld om te wassen of groenten schoon te maken.⁸ Toch waren er ook in leper beluiken (o.a. in de Carton- en Mondstraat). In 1881 werd in een voorstel tot reglementering van de drinkwatervoorziening bepaald dat de eigenaren van beluiken op hun kosten straatfontein konden laten installeren (DK.13021881). En in 1907 werd de vraag om een beluik te mogen bouwen door de gemeenteraad afgewezen: "Er bestaan er nog, 't is waar in betere voorwaarden dan de afgeschafte, maar een beluik is altijd af te keuren onder zedelijk oogpunt, zoowel als voor de gezondheid, even als de huizen door verschillende gezinnen bewoond." Er werd aan toegevoegd dat de werkmanshuizen "in luchtige straten gebouwd" moesten worden, "zelfs in de gebuurte der huizen van de rijken" (NY.03081907).

Een schilderij als *Arm volk* (1896) van A. Collin biedt een directe inblik in een arm interieur.⁹ *Verkopung na gerechtelijke inbeslagneming* (1835) van Th. J. L. Geirnaert geeft een wat meer gedetailleerd beeld van wat uit een hofstede naar buiten werd gebracht.¹⁰ Bij *De uitdrijving* geschilderd door Charles de Groux kon de hele inboedel met een kruiwagen en enkele pakken op de schouders worden weggebracht.¹¹ In zijn geromantiseerde autobiografie beschreef de Oost-Vlaamse arbeider Jozef Volckaert hoe het huis van zijn ouders in 1875 door brand werd vernield. Twee van zijn zussen slaagden erin wat huisraad uit de brand te slepen – enige tijd daarna ontving vader Volckaert van de verzekeringsmaatschappij 1.400 frank...¹² Armoede droeg meestal hetzelfde kleed. Welstand werd, binnen en buiten, op vele manieren geuit, zoals ook uit deze korte bijdrage blijkt.

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

⁷ Het ging hier om een 'middenbedrijf'. De telling van 1895 toonde aan dat in West-Vlaanderen 68,37% der bedrijven een oppervlakte van 50 a tot 5 ha bewerkte (kleinbedrijven), 23,66% had 5 tot 20 ha in gebruik (middenbedrijven) en 7,97% werd met 20 ha en meer als grootbedrijf beschouwd. Tussen 1846 en 1895 nam per 10.000 ha bebouwde oppervlakte het aantal bedrijven met meer dan 10 ha af, terwijl het totaal aantal bedrijven toenam. LODEWIJK DE RAET, *Over Vlaamsche volkskracht*, Antwerpen, 1939, p. 95-96.

⁸ Zie: JAN NECKERS e.a., *Geschiedenis van de kleine man*, Brussel, 1979, p. 126; LIEVE DE MECHELEER ed., *De armoede in onze gewesten van de middeleeuwen tot nu*, Brussel, 1991, p. 143.

⁹ Ibidem, p. 111.

¹⁰ Ibidem, p. 52.

¹¹ Ibidem, p. 60.

¹² JOZEF VOLCKAERT, *En dat alles voor een paar tirannen*, Leuven, 1983, p. 17.

Gent, Sint-Stefanuskerk. Detail met afbeelding Nikolaas van Tolentijn. (Verz. Luc Van Eeckhoudt)

Nikolaas van Tolentijn (1245-1305) De verering van een volksheilige

Luc Van Eeckhoudt

In deze bijdrage worden een aantal materiële aspecten van de volksdevotie van Nikolaas van Tolentijn toegeëlicht. Vorig jaar vierden we de 700ste verjaardag van diens dood. Nikolaas van Tolentijn was een heilige die bij onze voorouders in Vlaanderen beter gekend was. Hij was de favoriete beschermheilige tegen ziektes van mens en dier, in het bijzonder van het vee. De "broodjes" van Tolentijn en het "Beestenpaterken" zijn levende begrippen geweest vooral in de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw.¹ Met WO II is deze verering langzaam afgenomen. Heden kennen we maar enkele plaatsen waar deze beschermheilige nog vereerd wordt (Gent, Zonnegem, Tielt...²

Nikolaas van Tolentijn, wiens naam «Nikolaas» komt van de alomgekende grote kindervriend Sint-Niklaas (6 december), werd geboren te Castel Sant Angelo (centraal Italië) in 1245. Hij werd priester in de orde van de eremijten

van Sint-Augustinus. Het grootste deel van zijn leven bracht hij door in zijn klooster te Tolentino. Reeds tijdens zijn leven zou hij erkend geweest zijn als een ware heilige en «wonderdoener» die veel mensen in de meest onmogelijke situaties zou geholpen en gered hebben. In zijn proces van heiligverklaring worden 301 erkende wonderen (mirakels) beschreven.³ Paus Eugenius IV noemde hem dan ook de «Grote Wonderdoener».⁴

Zijn bijzonderste attributen (onderscheidingskentekens) zijn de ster en de broodjes.⁵ Nikolaas van Tolentijn is gekleed als een eremijt van augustinus (zwart habijt, schouderkap en lange afhangende riem). Hij draagt een zeer opvallend geaccentueerde tonsuur. Meestal wordt hij jong van uiterlijk en baardloos voorgesteld. Op zijn borst, ofwel voor of boven hem zien we de wonderbare ster die hem zou zijn voorgegaan tot aan het altaar van zijn klooster en tot 20 jaar na zijn overlijden op de

¹ LUC VAN EECKHOUDT, De verering van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen (1305-jubeljaar 2005). Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen, in: *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2004, nr. 3, p. 17-33.

² N. TEEUWEN OSA, *Sint-Niklaas van Tolentino. Een Volksheilige in Vlaanderen*, Gent, 1949, p. 52-72, p. 91-92, p. 82-90.

³ N. OCCHINI OSA, *Il Processo per la canonizzazione di S. Nicola da Tolentino*, Rome, 1984.

⁴ N. TEEUWEN, o.c., p. 8.

⁵ Voor een volledige iconografie van deze heilige verwijs ik graag naar mijn voornoemd artikel in *Ons Heem*.

verjaardag van zijn sterfdag daar jaarlijks zou zijn verschenen.

De broodjes verwijzen naar de zieke Nikolaas die in een visioen de Heilige Maagd Maria op bezoek zou hebben gekregen. Maria zou hem bevelen hebben deze broodjes onmiddellijk te nuttigen opdat hij zou genezen, wat hij deed en op slag weer gezond werd. Vandaar de kleine ronde broodjes die jaarlijks nog worden gewijd en uitgedeeld aan zieke mensen en aan dieren. Ook worden ze preventief vooral aan het vee gegeven om aan ziektes te ontkomen. Zijn voorspraak zou ons meermaals van de pest hebben verlost. Daarom is hij ook een voorname pestheilige.

De augustijnse bedelmonniken trokken heel Vlaanderen rond, van pachthof tot pachthof, met de «zegen» van Nikolaas van Tolentijn. Deze paters of broeders deelden broodjes uit, verdeelden bidprentjes, medailles enz., dit alles tegen een milde bijdrage voor de «Grote Wonderdoener», de genezer, de voorspreker. Thans zijn er geen bedelbroeders meer. De verspreiding van het religieus gedachtegoed van Nikolaas van Tolentijn is met uitdoving bedreigd. Naar aanleiding van het jubeljaar dat in 2005 werd gevierd, belichten we voor de laatste maal enkele interessante (materiële) getuigenissen van de devotie rond deze volksheilige.

Nikolaas van Tolentijn op een biechtstoel van de karmelieten in de Sint-Stefanuskerk te Gent

Na de studie over de verering⁶ en het repertorium⁷ van de iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen (een lijst die nooit volledig is) hebben we een zeer interessante aanvulling gevonden in de Sint-Stefanuskerk van het augustijnerklooster te Gent, nl. een prachtige gesculpteerde afbeelding van deze heilige op een biechtstoel, afkomstig uit de kerk van de geschoeide karmelieten in het Patershol te Gent.⁸ Deze kerk en klooster zijn thans het Caermersklooster, Provinciaal Centrum voor Kunst en Cultuur van de Provincie Oost-Vlaanderen te Gent. Het verwonderde ons dan ook zeer dat wij deze heilige hier konden afgebeeld terugvinden. Deze acht biechtstoelen komen uit de kerk van de karmelieten en geven ons een heel overzicht van heilige ordestichters en voornamelijk van heiligen uit de orde van de karmelieten. Nikolaas van Tolentijn is een eremijt van augustinus en geen karmeliet.

Gelukkig toeval heeft ons naar hem geleid. Op de derde biechtstoel aan de linkerkant in de Sint-Stefanuskerk, de biechtstoel van P. Raf. Van Os OSA, staat tot onze grote verwondering "S. NICOLAUS TOLENTINAS" afgebeeld. Het is een prachtig halfverheven beeldhouwwerk omgeven door een fijn uitgewerkte cartouche (36 x 13 cm) aan de onderkant van een zijvlak, en net op dezelfde wijze uitgebeeld als de vier heiligen onderaan de vier zuilen aan de voorkant. Zo telt elke biechtstoel de afbeelding van acht heiligen. Op acht biechtstoelen zien we aldus 64 verschillende afbeeldingen van heiligen: karmelietenheiligen en ordestichters.

We weten dat deze acht biechtstoelen maar een onder-

deel zijn van de volledige lambrisering van de karmelietenkerk. Bij het ontmantelen van deze kerk in 1841 werden de acht biechtstoelen verkocht aan de augustijnen (van wie de kerk was uitgebrand in 1838⁹,

Gent, Sint-Stefanuskerk. Tweede biechtstoel van acht biechtstoelen, ca. 1630. (Verz. Luc Van Eeckhoudt)

⁶ LUC VAN EECKHOUDT, o.c.

⁷ IDEM, De iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen. Repertorium, in: *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2004, nr. 4, p. 2-19.

⁸ JOHAN DECAVELE e.a., Het Pand der geschoeide Karmelieten en de wijk "Het Patershol" te Gent, in: *Kultureel Jaarboek . Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1974.

⁹ Het rampjaar 1838 en de gevolgen, in: *Zeven eeuwen Augustijnen. Een kloostergemeenschap schrijft geschiedenis*, Gent, 1996, p.110.

en die dus geen kerkmeubilair meer hadden) alsmede een deel van de tussenbeschotten waarmede het bovenkoor werd ingericht. Een ander deel van de lambrisering werd verkocht aan het "Hazlewood Castle" (Leeds) en is heropgebouwd tot een "Flemish Hall"¹⁰ Deze residentie behoort sinds 1967 aan de "Carmelite Fraiers" en is thans een vermaard retraitecentrum.

Het standaardwerk van Solome Zajadacz-Hastebath, uitgegeven door Arcade te Brussel in 1970, over de biechtstoelen van de Sint-Pauluskerk te Antwerpen (en de barokbiechtstoelen in de Zuidelijke Nederlanden) geeft onze acht Gentse biechtstoelen weer

in een ruime kunsthistorische context.¹¹ Evenwel worden al deze heiligen niet opgesomd. Betreffende de biechtstoel waar onze Nikolaas op staat vermeld zij "an den Pilastern der Seitenfronten weitere Heiligenmedaillons". Zo konden we Nikolaas niet op het spoor komen.

Dr. Johan Decavele, die reeds over het karmelietenklooster schreef¹², publiceerde in 1974 een korte bijdrage in "Toerisme in Oost-Vlaanderen" over de gesculpteerde biechtstoelen in de Gentse Sint-Stefanuskerk en somt de heiligen op die erop afgebeeld zijn. Hij schrijft: "*Nikolaas van Tolentijn (is) verkeerdelijk vereenzelvigd met een ordestichter*".¹³ Ik meen dat zijn zienswijze niet helemaal juist is. Daar de heilige Augustinus als kerkvader reeds afgebeeld staat op de tweede biechtstoel aan de zijkant, komt hij op de derde biechtstoel niet meer voor bij de ordestichters. Om de eremijten van Augustinus niet te min te doen, hebben ze dan maar de tweede belangrijkste heilige van deze orde genomen en de rij van de ordestichters aldus aangevuld. Zo werd onze Nikolaas van Tolentijn afgebeeld op de biechtstoelen van de karmelieten! Net hetzelfde deed zich voor in de prentenreeks van de heiligen en ordestichters uitgegeven in de 17de eeuw (telkens een medaillon in een prachtig uitgewerkte cartouche) waar voor de reeks orde

stichters Nicolaas werd gekozen omdat Augustinus reeds voorkwam bij de kerkvaders. Deze afbeeldingen, getekend (gravures) door de Antwerpenaar Theodoor Galle, hebben als inspiratie gediend voor de beeldhouwer die in het derde kwart van de zeventiende eeuw (voltooid in 1673) deze biechtstoelen en tussenlambriseringen voor de karmelietenkerk heeft vervaardigd. Nikolaas van Tolentijn staat er afgebeeld als een monnik van middelbare leeftijd in habijt. Hij heeft een tonsuur en zijn handen zijn biddend gevouwen voor Christus aan het kruis. Deze afbeelding van het prentje van Theodoor Galle is de afbeelding van de houtsculptuur voor de biechtstoel. Noch op de biechtstoelen, noch in het bovenkoor hebben we een datum teruggevonden, wel vonden we een datum terug in "The Flemish Hall" van "Hazlewood Castle": 1673. Wie dit prachtige sculptuurwerk heeft vervaardigd, hebben we niet kunnen achterhalen.

Zo kunnen we ons repertorium van de iconografie van Nikolaas van Tolentijn merkwaardig en tot eenieders verrassing aanvullen. Eigenlijk is deze Vlaamse afbeelding een van de oudste en mooiste afbeeldingen van deze grote heilige die we thans nog in ons land kennen.¹⁴

Iconografisch gezien is dit geheel van karmelitaans beeldhouwwerk een van de rijkste schatten uit de 17de eeuw die we qua hagiografie kennen: 64 afbeeldingen op de biechtstoelen, 26 afbeeldingen in het bovenkoor (oorspronkelijke lambrisering tussen de biechtstoelen) en een reeks afbeeldingen in "Hazlewood Castle". En daarbij horen dan nog de tientallen afbeeldingen van taferelen uit de bijbel en vitae van heiligen, alleen al in het bovenkoor tellen we er 25!

Mijn oprechte dank aan P. Louis Goegebuer OSA uit Gent wiens hulp onontbeerlijk was bij het in elkaar passen van deze puzzel.

¹⁰ DAVID THORNTON, *Hazlewood Castle*, Leeds, s.d.

¹¹ SALOME ZAJADACZ-HASTENRATH, *Das Beichtgestühl der Antwerpener St. Pauluskirche und der barockbiechtstuhl in den südlichen Niederlanden*, Brussel, 1970, p. 189-190. (nr. 58 met afbeelding 193)

¹² Zie voetnoot 8.

¹³ JOHAN DECAVELE, De gesculpteerde Biechtstoelen in de Gentse Sint-Stefanuskerk, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, s.l., 1974, nr.3, p. 49-53. (p.52: Nikolaas van Tolentijn)

¹⁴ Voor een algemene bio- en bibliografie over Nikolaas van Tolentijn verwijs ik naar mijn voormelde bijdragen waar de belangrijkste bronnen in opgenomen zijn. JOHN COULSON, *Dictionnaire Historique des Saints*, Dijon, s.l., 1964, p. 286. : "...son culte fut extrêmement populaire jusqu'au XIXe siècle."

Een nieuw bedevaartsvaantje van Nikolaas van Tolentijn (1305-2005)

Sigrid Joosen, bedevaartvaantje Nikolaas van Tolentijn, 2004. (Verz. Luc Van Eeckhoudt)

De aloude Vlaamse traditie, om ter gelegenheid van een feestdag van hun geliefde heiligen een bedevaartvaantje uit te geven is nog niet uitgedoofd.¹⁵ Integendeel. Her en der duiken nog steeds nieuwe creaties op die uitmonden in prachtige kunstwerkjes van volksdevotie.

De paters augustijnen te Gent gaven twee jaar geleden een bijzonder vaantje (Sint Stefanus en Sint Rita) uit ter gelegenheid van de viering van 200 jaar parochie Sint-Stefanus.¹⁶

Voor het afgelopen jaar 2005 werd een nieuw bedevaartvaantje getekend door de talentvolle kunstenares Sigrid Joosen uit Tildonk (Vlaams-Brabant), en dit ter gelegenheid van de viering van de 700ste verjaardag van het overlijden de heilige Nikolaas van Tolentijn die in 1305, toen precies 700 jaar geleden, overleed in zijn klooster te Tolentino (midden Italië).

Sigrid Joosen (°1954) woont en werkt te Tildonk-Hambos. Zij is de echtgenote van Richard De Cuber. Zij volgde vrije grafiek in Sint-Lukas te Brussel en vervulde zich in master classes o.a. te Alden Biesen. Meerdere boeken mocht zij illustreren. Het Sint-Maartensbedevaartvaantje van Rijmenam is van haar hand. Buiten tekenen is zij een meester in keramiek (dieren naar het leven). Ook aquarel en olie zijn haar niet vreemd. Onbetwist is haar specialiteit dieren (voornamelijk huisdieren) in een perfecte anatomie naar het leven weer te geven. Deze fotografische prent kent haar hoogtepunt in de weergave van haar voorliefde

voor het paard. Toen ik haar aansprak om een bedevaartvaantje te tekenen voor deze populaire volksheilige met zijn «broodjes» ter genezing of voorkomen van ziektes van mens en dier, was zij er onmiddellijk voor gevonden. Het werd een uitgesproken «dierenvaantje» met alle vertrouwde huisdieren omheen de heilige, wel tien verschillende. Bekijk eens het geitje dat hapt naar een broodje. Fotografischer kan het niet. Het varken en het konijn genieten even na. De koe, het paard en de ezel staan te wachten tot het hun beurt wordt om een broodje te krijgen. Het schaap is net verzadigd en de gans wordt ongeduldig. De Mechelse koekoek pik de kruimeltjes op. En bovenaan in de hoek van het vaantje de wonderbare ster van Tolentino die haar projectie vindt op de borst van Nikolaas. Achter de heilige erkennen we het slanke torentje van het Sint-Stefanus klooster, het klooster van de augustijnen te Gent en op zeer klassieke wijze onderaan deze bucolische verzameling lezen we de bidtekst: « H. Nicolaas van Tolentijn 1305-2005 bid voor ons ». In de punt van het vaantje vinden we de naam van de tekenares. Langs de stokzijde, op de verlengenis, staat het volgende colofon gedrukt: Verantwoordelijke uitgever: « Luc Van Eeckhoudt, Hakendover - Tekening Sigrid Joosen - druk Jan Peeters Zoutleeuw- Pinksteren 2004 ».

Dit is het vierde Vlaamse vaantje dat uitgegeven werd ter ere van Nikolaas van Tolentijn. De vorige zijn: Tielt (1730) met latere herdruk, Zonnegem en Gent door Guillaume Michiels (1951).¹⁷

¹⁵ Een waardevol standaardwerk over deze bedevaartvaantjes (twee volumes) werd uitgegeven door Renaat Van Der Linden uit Zottegem: RENAAT VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes. Volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes*, Brugge, 1986. RENAAT VAN DER LINDEN, *Mariabedevaartvaantjes. Volksdevotie op 1175 vaantjes*, Brugge, 1988. Voor de oude vaantjes (etsen, gravuren, blokdruk) raadplege men volgend basiswerk waarin een origineel vaantje van Nikolaas van Tolentijn (Tielt, 1930) als bijlage werd opgenomen: EMILE VAN HEURCK, *Les drapelets de pèlerinages*, Antwerpen, 1922.

¹⁶ LUC VAN EECKHOUDT, Een augustijns bedevaartvaantje: Sint-Stefanus en Sint-Rita, ter gelegenheid van de viering van de 200ste verjaardag van de Sint-Stefanusparochie te Gent, in: *Oost-Vlaamse Zanten*, 2002, nr. 2, p. 148-151.

¹⁷ idem, De verering van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen (1305-jubeljaar 2005). Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen, in: *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2004, nr. 3, p. 17-33.

Afmetingen. De oorspronkelijke pentekening werd gemaakt op A3 papier (helft). Het vaantje meet 24,5 x 41,5cm. Het werd gedrukt in drie verschillende kleuren: bordeaurood, donkergroen en donkerblauw door drukker Jan Peeters uit Zoutleeuw die reeds een hele serie prachtige vaantjes op uitgesproken verzorgde wijze heeft afgewerkt.¹⁸ Dit nieuwe vaantje verscheen op Pinksteren

2004 en werd in beperkte oplage gedrukt. Het kan bekomen worden in het Rita-centrum (achter de Ritakapel) bij de paters augustijnen te Gent (Sint-Margrietstraat) en in de parochie te Zonnegem bij Aalst waar jaarlijks nog een processie ter ere van Sint-Nikolaas van Tolentijn wordt gehouden op de eerste zondag na 10 september.

De verering van Sint-Nicolaas van Tolentijn te Bouge (Namen)

Kerkje en klooster "St.-Nicolas de Tolentin" te Bouge (Namen) (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Haken-dover)

Bouge is gelegen op een hoogte, enkele kilometers voor Namen, met een prachtig uitzicht op de meander van de Maas met zijn vele bruggen.¹⁹ Het ligt op het einde van een hoogplateau. De typische Ardeense kerk met frontale toren in blauwsteen siert het dorp. Net voor de bocht aan de rechterkant, zo'n 100 meter voor de dorpskerk, licht het "Sanctuaire de Sainte-Rita" met zijn kapel, toegewijd aan Nicolaas van Tolentijn, een crypte met verering van de H. Rita en rechts aangebouwd, een klooster dat eertijds nog diende als studiehuis voor filosofie en als noviciaat van de paters augustijnen.²⁰ Naast het hoofgebouw is een ruime parking aangelegd die eindigt op een Rita-omweg die tevens een kruisweg is. Achter de gebouwen en de omweg strekt zich een grote tuin. Zowel het klooster als de kerk zijn toegewijd aan de Heilige Nikolaas van Tolentijn "de Grote Wonderdoener".²¹ uit.

Hij is een augustijnse heilige (1345-1405) die de laatste 30 jaar van zijn leven in Tolentino (Italië) woonde. Hij werd door de augustijnse paus Eugenius IV te Rome op Pinksteren 5 juni 1446 heilig verklaard. Pas sinds WO II is

de Rita-devotie voorgoed doorgebroken en thans is Bouge bijna uitsluitend een Rita-oord geworden. De verering van Nikolaas van Tolentijn is aldaar bijna volledig verdwenen. Nochtans op zijn feestdag, 10 september te 11 uur, waren we nog met een vijftigtal personen aanwezig voor een plechtige concelebratie, waaronder de drie Vlaamse inwonende augustijnen. Jonge mensen of de jeugd waren niet aanwezig. Vroeger werd het feest van Nikolaas van Tolentijn gevierd de eerste zondag na 10 september, misschien was dat een betere dag voor de kerkgangers.

De plechtige viering op 10 september werd keurig verzorgd door een zangkoor met aan het harmonium P. Gabriël Cornelis OSA. De bejaarde P. Justin Populier OSA celebreeerde mee. P. Etienne Herrebout OSA ging voor. Hij zegende de kleine broodjes, die in een grote mand op de communiebank stonden. Op het einde van de viering werden ze gul uitgedeeld aan de aanwezigen. Deze kleine broodjes van Bouge zijn maar half zo groot als die van Gent of Zonnegem. Nadien volgde een receptie in het klooster.

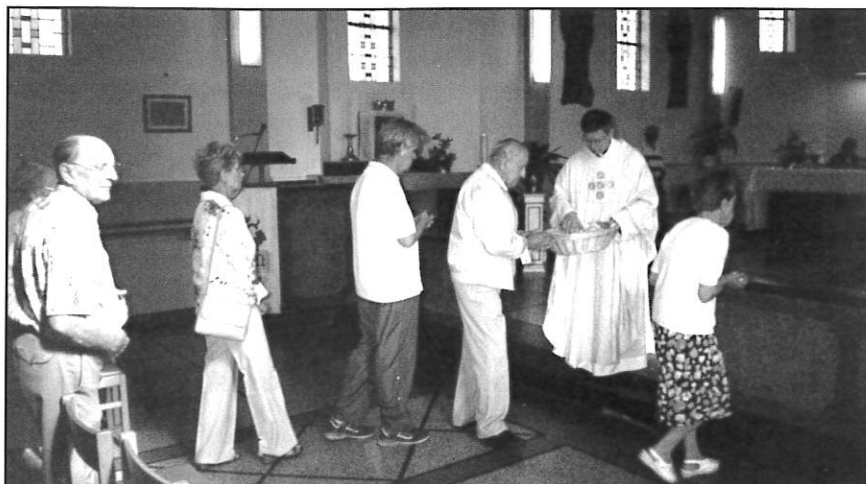
¹⁸ Jan Peeters drukte o.a. vaantjes voor de H. Remigius te Wambeek, H. Laurentius te Goetsenhoven, H. Stefanus en H. Rita te Gent, en Sint-Hubertus te Orsmaal.

¹⁹ HERVE HASQUIN, *Communes de Belgique. Dictionnaire d'Histoire et de Géographie administrative*, s.l., 1980, p. 220-221.

²⁰ E. BRAEM OESA en N. TEEUWEN OESA, *Augustiniana Belgica Illustrata*, Leuven, 1965, p. 167-168.

MARTIJN SCHRAMA en F. VAN DER ZANDE, *Catalogus van de Belgische Augustijnenprovincie*, s.l., 1976, p. 10.

²¹ ANTONIUS TONNA BARTHET, *Vie de S. Nicolas de Tolentino de l'Ordre des Eremits de St.-Augustin*, s.l., 1896, p. 191.

Bouge, 10 sept. 2004: uitdelen van de gewijde broodjes. (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover)

Oorspronkelijk werd dit heiligdom opgericht als een oord van gebed en verering van Nikolaas van Tolentijn. De kapel werd gebouwd in 1935. Het klooster is een omgevormd herenhuis dat eertijds het hoofdgebouw van een hoevecomplex uitmaakte. Men bouwde een nieuwbouw: een verbindingstuk met tal van kleine kamers (cellen) voor de novicen, tussen het woongedeelte en de kapel.

Het is opvallend dat wij heden nog zo'n gevarieerde iconografie van Nikolaas van Tolentijn te Bouge konden terugvinden. Hierbij een overzicht.

een broodje. Dit werd aan de linkerkant in het koor tussen twee ramen vastgekleefd. In het koor zijn zo vier heiligen aangebracht: Augustinus, Nikolaas, Monica en Rita.

3. Anoniem, plaasteren beeld (hoogte 140 cm)
Gepolychromeerd beeld van Nikolaas van Tolentijn in zwart habijt en riem met broodje in de hand. Het staat opgesteld op een altaar achteraan links in de kerk, tegenover het beeld van de H. Rita van Cascia dat op een altaar rechts staat. Omheen dat beeld staat een "tuin" vol bloemen (geschenken, offers), bij Nikolaas van Tolentijn staan enkel een paar bloemenruikertjes en enige planten. Dit beeld is afkomstig uit de kolenmijnenkerk van

Repertorium

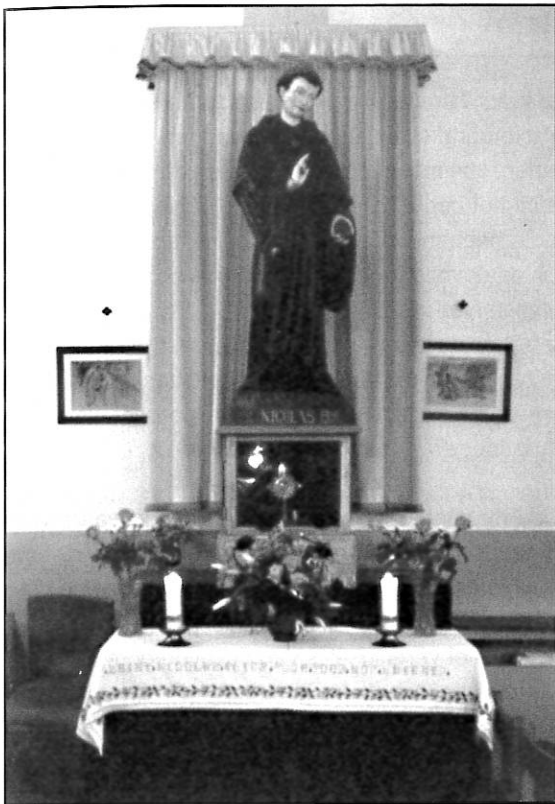
1. VAN DER MEEREN Maurits uit Tielt (1935) (ca 120 cm breed)

Halfverheven beeldhouwwerk op de voorgevel van de kapel boven de ingangspoort: het stelt de heilige voor die broodjes uitdeelt, een kinde zegent en achter hem staat een andere persoon met een ziek (?) schaap. Dit werk bestaat uit twee delen: het tafereel zelf en er onder, over heel de breedte de beeldhouwde tekst in het Frans: "St. Nicolas de Tolentin". Dit werk is onderaan rechts door de beeldhouwer getekend en onder zijn naam staat "Tielt". Dit beeldhouwwerk is helemaal in de trant van de omme-gang te Tielt die door dezelfde kunstenaar ook in die pe-riode werd gemaakt.

2. Atelier BRESSERS (Gent) (hoogte ca. 210 cm)
Schilderij op doek, uitgeknipt en gekleefd op de muur: levensgrote afbeelding van Nikolaas van Tolentijn met

Maurice Van Der Meer, gevelsteen van het kerkje te Bouge met afbeelding van Nikolaas van Tolentijn die zegent en broodjes uitdeelt (1935). (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover)

Gepolychromeerd beeld van Nikolaas van Tolentijn, opgesteld achteraan in het kerkje van Bouge (plaster, ca 1920). (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover)

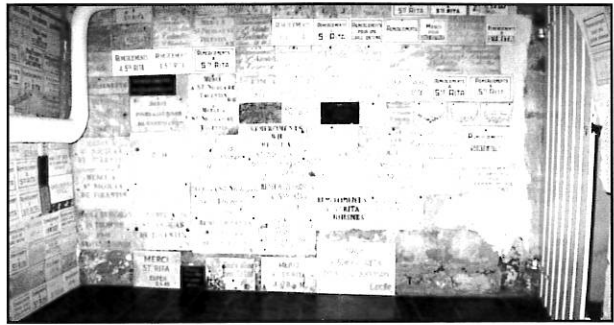
Tamines-la-Prailles. Toen de augustijnen in 1933 naar Bouge kwamen, hebben ze het meegebracht en hier de devotie verder gezet.

4. Leo COPPENS OSA, schilderij op plaat (27,5 x 49 cm) Dit werk stelt de zieke Nikolaas van Tolentijn voor. Ge-knield ontvangt hij tijdens een visioen een broodje van Christus en Maria. Bij het nuttigen van dit brood wordt hij helemaal genezen. Vandaar de traditie van de Nikolaas-broodjes.

5a-b-c-d. Koperen reliekstaandertjes (monstransjes) met relieken van Nikolaas van Tolentijn, met centraal in een rozas een klein reliekje van de heilige Nikolaas van Tolentijn achter glas, waarrond op een guirlandepapier de naam van de heilige of een meer uitgebreide tekst. We hebben vier standers teruggevonden:

- voor het beeld achteraan in de kerk: ronde voet (ca 18 cm hoog). Geen tekst.
- in de sacristie: ronde voet (20 cm hoog). Tekst: S. Nicolas de Tol.C.
- in de sacristie: monstransje op drietenig voetstuk (hoogte: 21 cm). Tekst: Nicol. a Tol.
- in het klooster: op ronde voet een vierlobbige neogotische monstrans met bovenaan een kruisje. Het geheel is uitgewerkt met glazen diamantjes. Tekst: Ex Stola Imbuta Sanguine S. Nicolas de Tol.

6. Verzameling marmeren ex voto's in de crypte (met vergulde opgevulde letters) (1920-1930). Dit was wel het meest merkwaardige wat we hier mochten ontdekken, nl. een hele verzameling marmeren ex-voto's met de naam van Nikolaas van Tolentijn. Elders hebben we dit nooit gezien. Dit zijn m.i. dan ook de enige marmeren ex-voto's van Nikolaas van Tolentijn die we in ons land kennen. In het totaal telden we er 41 verschillende, waarvan één in hartvorm. Ze zijn vastgezet op de achterste wand van de crypte, samen met een reeks marmeren ex-voto's van de H. Rita. Thans worden deze wanden van de crypte nog

Crypte van het kerkje "St.-Nicolas de Tolentin" te Bouge: achterste wand met marmeren ex-voto's waaronder een hele reeks plaatjes voor Nikolaas van Tolentijn. (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover).

Marmeren ex-voto's voor Nikolaas van Tolentijn (detail van de achterste wand van de crypte). Deze ex-voto's zijn afkomstig van Tamines-la-Praille. (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover)

verder bezet uitsluitend met keramiektegels ter ere van de H. Rita.

De teksten konden we opdelen in elf soorten, telkens in het Frans:

- Reconnaissance à St. Nicolas
- Reconnaissance à St. Nicolas de Tolentin (1924)
- Reconnaissance à St. Nicolas de Tolentin et à St. W.
- Reconnaissance à St. Nicolas de Tolentin pour une grâce obtenue
- Reconnaissance à St. Nicolas de Tolentino
- Remerciements à St. Nicolas
- Remerciements à St. Nicolas de Tolentin
- Remerciements à St. Nicolas pour guérison obtenu 1924
- Merci à St. Nicolas de Tolentin
- St. Nicolas Protégez nous
- St. Nicolas Intercédez pour nous

Het geschrift is sierlijk uitgekapt, typisch voor die tijd, en ingevuld met verguldsel. We hebben geen Nederlandstalige teksten teruggevonden. We hebben aldaar geen houten²² noch zilveren²³ ex-voto's teruggevonden. Vermoedelijk zijn die er nooit geweest.

Drie ex-voto's bevinden zich aan de linkerkant, al de andere zijn op de achterste wand van de crypte gemetst, gemengd met de Rita-ex-voto's. Tussen deze ex-voto's hebben we er twee in hartvorm teruggevonden waarvan één met een tekst over Nikolaas van Tolentijn: "Remerciements à St. Nicolas" (breedte 14 cm). Al de andere zijn rechthoekige plaatjes marmer. De kleinste meten 13,5 bij 11,5 cm. De grotere 21 x 16,5 cm en 35 x 20 cm.

Deze plaatjes zijn makkelijk te dateren: enkele dragen hun datum, bijvoorbeeld: "Remerciements 20 septembre 1922, 20 mars 1923, février 1924". De kapel is evenwel van latere datum: 1935. Deze plaatjes werden van elders naar hier overgebracht. Zij komen uit Tamines-la-Praille, op 22 km van Namen waar eertijds een residentie van de augustijnen was (1921-1935).²⁴

7. In het Rita-winkeltje verkopen ze heden, naast talrijke Rita-devotionalia, toch nog enkele zaken i.v.m. Nikolaas van Tolentijn.

- a. twee soorten medailles (een klein en een groter) met aan de andere zijde een afbeelding van de H. Rita. Dit zijn nieuwe Italiaanse medailles met Latijnse tekst. Franstalige of Nederlandstalige medailles hebben we er niet aangetroffen.
- b. een Nikolaas van Tolentijn plooi-prentje met meerder gebedsteksten en speciaal uitgegeven door het "Sanctuaire de Saint-Rita" van Bouge. Vooraan zien we een afbeelding van Nikolaas van Tolentijn uit Tolentino (Capelone). Deze teksten zijn: een levensbeschrijving en gebed, "Manière de prendre le Pain Benit", met gebeden; "Prière de la neuvaine", "Litanies de Saint Nicolas". Het is het enigste prentje van Nikolaas van Tolentijn dat in het Rita-winkeltje te koop is.
- c. een gegoten witstenen beeldje, gepolychromeerd (24,6 cm hoog) met onderaan op de sokkel in het Nederlands de volgende inscriptie: "H. Nikolaas v. Tol.". De heilige is voluit afgebeeld in zwart habijt met zwarte riem. Onderaan links zien we drie broodjes en in zijn linkerhand houdt hij een kruisbeeld vast.

Besluit

Bouge bracht ons een aangename verrassing. Verschillende iconografische elementen konden we er samen aantreffen. Het meest opvallend waren de marmeren ex-voto's uit het begin van vorige eeuw. Zilveren en houten ex-voto's hebben we er niet aangetroffen. Jammer genoeg is de devotie tot deze grote "wonderdoener" aldaar ver uitgestorven.

Op een van deze ex-voto's wordt naast Nikolaas van Tolentijn ook "St. W." gemeld. We hebben niet kunnen achterhalen wie deze heilige is. De parochiekerk van Bouge is toegewijd aan St.-Marguerite.

De oude marmeren ex-voto's werden hoogstwaarschijnlijk bij een lokale steenkapper in Tamines besteld. Vandaar weinig eenheid in grootte en kleur van de witte marmer. De opschriften verraden enigszins wel eenzelfde atelier. Ook het verguldsel is van dezelfde oorsprong. Ze werden overgebracht uit Tamines-la-Praille waar het klooster van Bouge eigenlijk de voortzetting van is, geordend volgens breedte en hoogte samen met de eerste Rita-ex-voto's en in de achtermuur van de crypte vastgehecht. De ex-voto's die erop aansluiten – allemaal ter ere van de H. Rita – zijn chronologisch aangebracht. De recente ex-voto's zijn geen marmeren plaatjes meer doch keramiektegeltjes. Dit is een algemene tendens die we elders ook tegenkwamen, zoals bijvoorbeeld in de Sint-Godelieveabdij te Gistel. Marmeren plaatjes als ex-voto's worden nu niet meer gemaakt en zijn aldus ook niet meer in de handel.

Noch in het klooster noch in de sacristie hebben we kerkgewaden of processievaandels (textiel) teruggevonden met iconografie van Nikolaas van Tolentijn, nochtans moeten deze er vroeger ook geweest zijn. In mijn bijdrage "Iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen. Repertorium" heb ik er verschillende opgenomen.²⁵

²⁴ MARTIJN SCHRAMA en F. VAN DER ZANDE, o.c., p. 10.

²⁵ LUC VAN EECKHOUDT, De Iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen. Repertorium, in: *ONS HEEM*, 's-Gravenwezel, 2004, nr. 4, p. 2-19.

²² Gli Ex Voto's per San Nicola a Tolentino, Tolentio 1972: hier hebben we een beschrijving (met afbeelding) van de zeer uitgebreide collectie houten ex-voto's die zich bevinden in het klooster te Tolentino.

²³ LUC VAN EECKHOUDT, *Zilveren Ex-voto's*, Hakendover, 2002: hier vind je voor het eerst een uitvoerige studie over zilveren ex-voto's in ons land. Ex-voto's van Nikolaas van Tolentijn zijn we in België nooit tegen gekomen.

De decaloog van Nikolaas van Tolentijn. Hendrik Verbruggen: het narratieve houten reliekschrijn van Hasselt en de marmeren versiering van de bovenlijst van de sacristie-deur (1680) van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen

Tot slot van deze bijdrage staan we even stil bij twee kunstwerken van de gekende Vlaamse kunstenaar uit de 17de eeuw, Hendrik Verbruggen, die voornamelijk te Antwerpen kerkmeubelen en kerkdecoratie vervaardigde. We bekijken even van dicht het prachtige gepolychromeerde houten reliekschrijn van Nikolaas van Tolentijn uit het opgeheven augustijnenklooster te Hasselt²⁶, dat zich thans in het moederklooster van de augustijnen Sint-Stefanus te Gent bevindt (Ritakapel) en maken een vergelijking met de marmeren bovenlijst van de sacristie-deur van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen²⁷, twee gelijkaardige kunstwerken van vermoedelijk eenzelfde kunstenaar: Hendrik Verbruggen (Antwerpen, 1655-1724)

De opmerkelijke gelijkenis tussen deze twee kunstwerken trof ons en de zeer omvangrijke iconografie (tien elementen) die betrekking heeft op Nikolaas van Tolentijn nodigde ons uit om deze beide werken in vergelijking te brengen en nauwkeurig te ontleden.

Eerder zijn we reeds uitvoerig ingegaan op de figuur van Nikolaas van Tolentijn. 2005 was een groot jubeljaar in Italië. In het bijzonder in Tolentino waar de heilige de laatste dertig jaar van zijn leven verbleef. De Cappellone (grote kapel van Nikolaas van Tolentijn) waar zijn "arca" (grafstede) staat, is rijkelijk versierd met prachtige fresco's uit de omgeving van Giotto (1266-1337) (thans volledig gerestaureerd). Het loont de moeite dit grote klooster met het prachtige heiligdom van deze heilige eens te bezoeken.

In het canonisatieproces werden 301 mirakels door de kerk erkend. Deze vele wonderen hebben zich in de kunst vertaald in verschillende attributen die hem worden toegerekend. Het houten reliekschrijn en de gesculpteerde marmeren bovenlijst brengen ons een guirlande van een tiental attributen: een volledige kring Nikolaas-attributen omheen zijn buste opgebouwd. Dit is echt merkwaardig en uniek.

Hendrik Verbruggen, Reliekschrijn van Nikolaas van Tolentijn uit Hasselt. (Verz. Provinciaal Archief Belgische Augustijnen, Gent)

Het reliekschrijn van Hasselt

De augustijnen hadden in de 13de eeuw hun eerste nederzetting in Vlaanderen te Hasselt. Dit groeide uit tot een bloeiend klooster en gekend college.²⁸ Met de Franse Revolutie werden zij verdreven en zijn nadien niet meer teruggekeerd.

Thans blijft er van dit geheel niet veel meer over. De enkele gebouwen die overbleven, zijn gerestaureerd en omgebouwd tot een bank.²⁹ Na de troebele Franse tijden kwam ons reliekschrijn uiteindelijk terecht in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Hasselt. Deze werd verwoest door een vliegende bom op 3 november 1944 waardoor het schrijn volledig uit elkaar werd gerukt.³⁰ De brokstukken werden zorgvuldig bijeengebracht en aan de augustijnen van Gent (moederklooster) geschonken. Deze lieten het kunstwerk restaureren en zo is het ons heden overgeleverd.

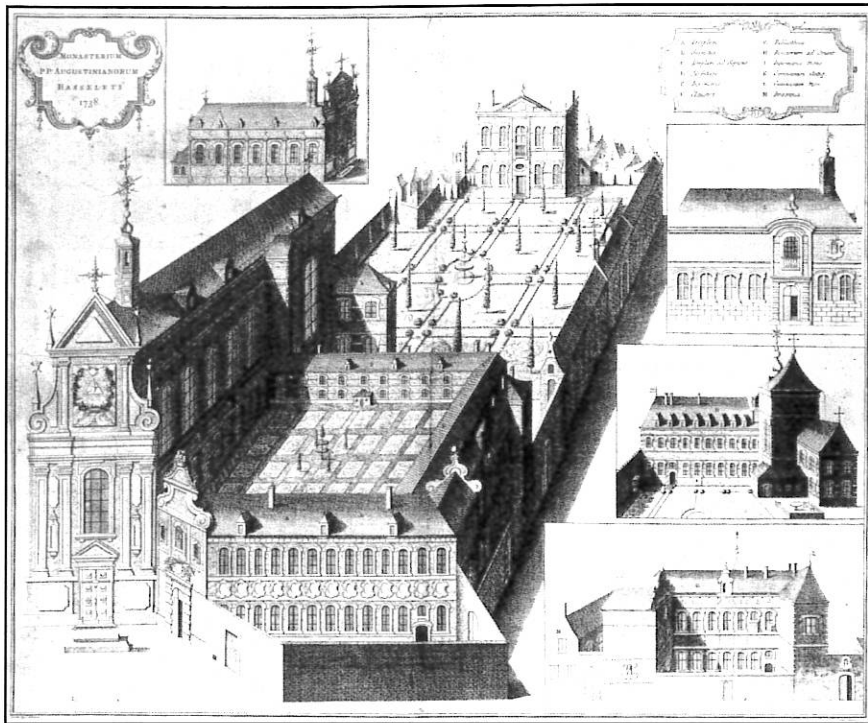
²⁶ ERIK HOUTMAN, *Het Augustijnenklooster te Hasselt*, Hasselt, 1981, p. 51. NORBERT TEEUWEN en GUSTAAF DEKESEL, *Sint-Nikolaas van Tolentino. Een volkshelike in Vlaanderen*, Gent, 1946, p. 125 en p. 140. LUC VAN EECKHOUDT, *De verering...*, p. 22.

²⁷ J. VAN NIEUWENHUIZEN, *Inventaris van de Kunstvoorwerpen, het mobiliaire en ander roerend bezit van de kerkfabriek van Sint-Augustinus*, Antwerpen, 1976, A. Kerkmeubilair. 1 Vast meubilair, A. 4-5A: toegangsdeur tot de sacristie en de bijsacristie door H.F. Verbruggen (1680). NORBERT TEEUWEN, o.c., p. 39 en p. 44.

²⁸ C. VAN DER STRAETEN, *De Augustijnen en hun klooster te Hasselt*, in: *Verzamelde opstellen uitgegeven door de geschied- en oudheidkundige studiekring van Hasselt*, Hasselt, 1933, nr. 9, p. 219-265. J. GESSLER, *Réglement du collège des Augustins à Hasselt et à Tongres au XVIIe siècle*, in: *Bulletin bibl. et pédag. du musée*, s.l., 1929.

²⁹ ERIK HOUTMAN, o.c., p. 87.

³⁰ NORBERT TEEUWEN, o.c., p. 140.

Klooster van de Augustijnen te Hasselt, kopergravure, 1738. (Verz. Provinciaal Archief Belgische Augustijnen, Gent)

Hendrik Frans Verbruggen (1655-1724)³¹

Deze beeldhouwer is een echte Antwerpenaar, zoon van Pieter (beeldhouwer, 1609-1686) en broer van Pieter II. Hij was deken van de Sint-Lucasgilde (1689-1690). Zijn hoofdwerk is de preekstoel voor de jezuïetenkerk te Leuven, thans het pronkstuk van de kathedraal te Brussel. Hij was voornamelijk bedrijvig in de Antwerpse kerken en vervaardigde voor de Sint-Augustinuskerk het hoofdaltaar, de preekstoel, de communiebank, menig ander beeldhouwwerk en hij is de auteur van de bovenlijst van de sacristiedeur van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen waar we in een medaillon Nikolaas van Tolentijn zien, omgeven door een guirlande van een tiental symbolen die betrekking hebben op zijn leven en persoon.

Detail van het relikschrijn van Hasselt: het mandje broodjes. (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover)

Ontleding van het houten relikschrijn van Hasselt

Als we de twee kunstwerken bij elkaar brengen, treft ons voornamelijk de grote gelijkenis, nl. dezelfde volgorde van dezelfde symbolen omheen een ovalen medaillon met afbeelding van de heilige. Dit relikschrijn bestaat eigenlijk uit drie delen, te weten:

- het medaillon met de "decaloog" (dikte: 6,5 cm)
- het vagevuur met de relikwies (dikte: 18 cm)
- sokkel: 6,4 cm hoog. Totale hoogte: 121 cm

Iconografische elementen omheen de medaillon met de heilige (in wijzerzin):

1. doodshoofd
2. wijmen (rieten) mandje met opstaande oortjes vol broodjes en een afdekdokje (25 cm breed)
3. schotel met twee opvliegende patrijzen (19,5 cm breed)
4. lelietak: 3 lelies met vergulde stampers (2 x 8 cm en 1 x 9 cm)
5. hart van Augustinus, met wapperend lint (de tekst is vermoedelijk weg geschilderd bij de grondige restauratie na het bombardement)
6. achtpuntige ster van Tolentino (9,3 cm hoog)
7. kruisbeeld met corpus, gedragen door drie gevleugelde engelhoofdjes (hoogte 39,8 cm)
8. neerliggende vaas met uitvloeiend water (27,5 cm)
9. groot vagevuur in het onderste deel

³¹ THIEME BECKER, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Leipzig, 1978, XXXIV, p. 228-229.

Detail van het reliekschrijn van Hasselt, het vagevuur. (Verz. Luc Van Eeckhoudt, Hakendover)

Onderaan de buste hebben we een ovalen reliekhouder met drie reliekwieën en een zeer uitgebreid vagevuur, over heel de breedte van het reliekschrijn. We zien duidelijk smekende brandende personen: zeven personen met uitgestrekte handen of biddende handen tussen de vlammen die tot Nikolaas smeken om verlossing. Het vagevuur is 41 cm breed en 10 à 11 cm hoog.

De drie relikwies zitten in een ovalen koperen schrijntje met voorzetglas en bevinden zich boven het vagevuur (10,8 x 8,7 cm). We kunnen volgende relieken onderscheiden (stukje relikwie omgeven door een tekstbandje):

- NIKO / de alba / LAI (stukje stof) = witte tuniek
- ex oss(ibus) / S. Nikolai / a / Toll = stukje been
- NIKO / ex casola / LAI = stukje stof uit zijn kazui-fel

Omheen het koperen schrijntje bevindt zich een houten boord met een versierd kransje afwisselend een ovaal, drie bolletje en een ruitje (drie bolletjes, vier ruitjes, vier ovalen).

De medaillon van Nikolaas van Tolentijn is ovaal met een mooie lijst afgeboord. De heilige is in buste weergegeven en kijkt naar links. Hij draagt zijn habijt en op zijn borst een achtpuntige ster. Nikolaas is licht kaalhoofdige en draagt een volle baard. Opvallend zijn zijn tranende ogen. Hij heeft geen tonsuur.

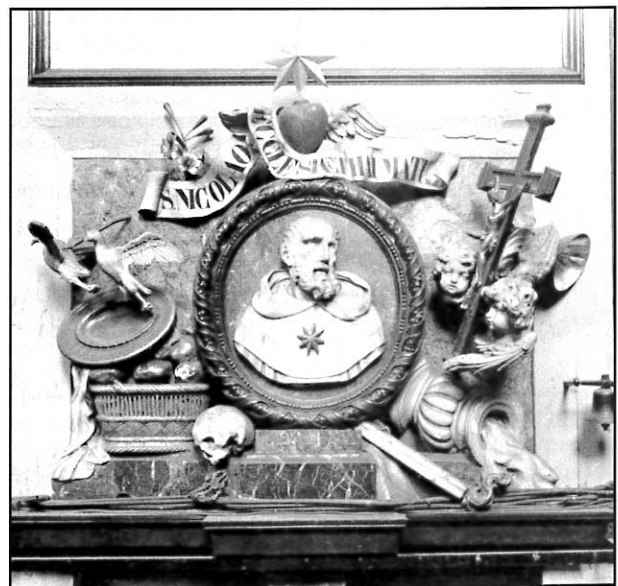
Het schrijn steunt vooraan op twee sierlijke gekrulde potten (s-motief). Totale hoogte: 121 cm en de maximum breedte bedraagt 76 cm. Het geheel is gemonteerd op een brede houten in het zwart geschilderde sokkel.

Hendrik Verbruggen, de versierde deurlijst van de sacristiedeur in de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen. (Verz. Provinciaal Archief Belgische Augustijnen, Gent)

Ontleding van de marmeren medaillon boven de sacristiedeur te Antwerpen

Deze medaillon is gelijkaardig aan het reliekschrijn samengesteld. In wijzerzin hebben we:

1. doodshoofd
2. rieten mand vol met broodjes en afhangend doekje
3. schotel met twee wegvliegende patrijzen
4. lelietak
5. hart van Augustinus met wapperend lint waarop de tekst: "S. NICOLAO ECCLESIAE THAUMATURGE"
6. achtpuntige ster van Tolentino (helemaal bovenaan als de top van het geheel)
7. kruisbeeld met corpus, gedragen door twee gevleugelde engelhoofdjes
8. neerliggende vaas met uitvloeiend water
9. twee brandende kaarsen (omver geworpen)
10. gesel

De medaillon van de heilige is licht ovaal (niet rond) en met een mooie lijst dubbel omboord. De heilige is in buste weergegeven en kijkt lichtjes naar links. Hij draagt zijn habijt en op zijn borst een achtpuntige ster. Opvallend zijn zijn tranende ogen. Hij is licht kaalhoofdig en draagt een volle baard. Hij draagt geen tonsuur. Het geheel rust op de bovenlijst van de sacristiedeur (dus geen relieken en geen afbeelding van het vagevuur).

Deze gehele symboliek van deze krans iconografische elementen omheen de buste werd door de auteur F. Peeters sj in zijn boek "L'Eglise Saint-Augustin à Anvers" niet begrepen. Hij schrijft: "Il n'est pas, à proprement parler, un relief unique, mais plustôt un groupement d'objets coloriés détachés et rangés, telle une nature morte, autour du buste du saint"³². Inderdaad men moet de vito van Nikolaas van Tolentijn bestudeerd hebben en kennen om deze "decaloog" te kunnen ontcijferen. Nochtans een minimum inspanning kon toch al veel verduidelijken, bijvoorbeeld het mandje broodjes, de ster, de lelie en het kruis...

Het reliekschrijn van Hasselt (Gent) is als een geheel gesculpteerd. De bovenlijst van de sacristiedeur van de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen bestaat uit een reeks losse elementen omheen de buste van de heilige wonderdoener.

De "decaloog" als iconografie

Een korte uitleg over de voorgestelde iconografische elementen die bij deze heilige horen³³:

- 1- doodshoofd: dit is een algemeen attribuut, het "memento mori", alsook in het bijzonder voor onze heilige, het symbool van boete.³⁴
- 2- de broodjes: dit is misschien wel, naast de ster, het meest typische symbool van deze heilige: Maria verscheen de zieke Nikolaas en beval hem brood te eten, wat de heilige monnik deed en aanstonds genas. Vandaar de traditie van de

broodjes die op zijn feestdag (10 september) nog elk jaar gewijd worden.

- 3- schotel met twee wegvliegende patrijzen: het verhaal wil dat toen Nikolaas ziek en verzwakt te bed lag, de prior hem twee fijngebakken patrijzen bracht. Nikolaas, in zijn ascese kon dit vlees niet accepteren... hij bad en zegende deze spijzen, en de patrijzen kregen pluimen en vlogen weg! Nikolaas werd genezen zonder vlees aangeraakt te hebben.
- 4- lelietak: symbool van zijn zuiverheid
- 5- hart van Augustinus: Nikolaas was een eremiet van augustinus die leefde onder de regel van Augustinus. Hét symbool van Augustinus is het hart (doorboord met pijlen)
- 6- de ster: de ster heeft in het leven van Nikolaas een zeer belangrijke rol gespeeld. Drie maal wordt de ster naar voor geschoven:
 - de ster die hem de weg toonde van San Angelo naar Tolentino
 - de ster die hem vooging tot op het altaar
 - de ster die tot 20 jaar na zijn overlijden, op de verjaardag van zijn sterven op zijn graf verscheen
- 7- het kruisbeeld: dit symbool verwijst naar de strijd van Nikolaas met de duivel die hem zo vaak aftuigde en hem kwam "pesten", doch Nikolaas bleef onoverwinbaar. Nikolaas had de gewoonte te knielen terwijl hij bad en was met zijn ogen gericht op het crucifix, zijn kruis dat voor hem stond toen hij in de namiddag van 10 september 1305 overleed.³⁵
- 8- vaas met water: dit symbool verwijst naar het mirakel van het drinkwater in het klooster te Tolentino. Men wou een put delven op zoek naar water, doch men stootte op een rots en droog zand, er werd nergens een waterader gevonden. Nikolaas werd erbij geroepen, deze bad, plantte zijn stok op de plaats waar men water wilde en daar ontsprong een waterstraal. Dààr werd de drinkput gegraven.
- 9- de gesel: dit is een typisch boeteduig dat door de heilige zeer vaak werd gebruikt en verwijst naar zijn grote ascese en zeer streng gebedsleven.
- 10- de brandende kaarsen: dit verwijst opnieuw naar de strijd met de duivel die bij hem, om hem te tergen, het licht kwam uitblazen³⁶, alsook naar de koster die de brandende kaarsen rond het beeld van de heilige Nikolaas niet kon doven toen dit beeld begon te zweten.³⁷

³² F. PEETERS, *L'Eglise Saint-Augustin à Anvers*, Antwerpen, 1930, p. 89.

³³ C. CAHIER, *Caractéristiques des saints dans l'art populaire*, Parijs, 1867.

³⁴ IVO KRUYVER, *De heilige Nikolaas van Tolentino. Levensschets*, Culemborg, 1946, p. 135.

³⁵ *Ibidem*, p. 151. LOUIS REAU, *Iconographie de l'Art Chrétien*, Parijs, 1959, III P-Z, p. 1509. DOMENICO GENTILI, *Un Asceta e un Apostomo*, Tolentino, 1978, p. 136.

³⁶ IVO KRUYVER, o.c., p. 135.

³⁷ HECTOR CLAEYS, *Leven van Sint-Niklaas van Tolentijn*, Pittem, 1901, p. 85.

11- het vagevuur: in zijn iconografie zeer vaak voorkomend, nl. Nikolaas werd gevraagd en gebeden voorspreker te willen zijn om de gelovige zielen uit het vagevuur te redden. Zo wordt hij ook aanroepen als patroon van de zielen van het vagevuur.³⁸

Nikolaas, in buste voorgesteld, draagt het augustijnenhabijt met op zijn borst de ster. Het meest wordt hij vrij jong voorgesteld zoals hierboven beschreven. We mogen deze figuur niet verwarren met Thomas van Aquino (dominicaan), die ook met een ster op zijn borst wordt voorgesteld.

De broederschap van Sint-Nikolaas van Tolentijn

Zowel te Hasselt, Antwerpen, Gent en elders werden broedersschappen opgericht. Het prachtige gesculpteerde reliekschrijn van Hasselt past volledig in de werking van zo'n broederschap. De Antwerpse broederschap gaf een mooi prentje uit met de afbeelding van de versierde bovenlijst van de sacristiedeur (medaillon met alle iconografische elementen).

Van de Hasseltse broederschap wordt nog het Register bewaard in het Rijksarchief te Hasselt.³⁹ Het werd opgericht in 1645. De Gentse broederschap werd opgericht op 30 maart 1647 en was oorspronkelijk aan de katholieke adel voorbehouden.⁴⁰ In het archief van de augustijnen te Gent wordt nog het prachtige wapenboek bewaard. Tot de Franse Revolutie sierden de 81 wapenborden de vergaderzaal (thans kleine refter). Ook de mooie zegel met de afbeelding van Nikolaas van Tolentijn is bewaard gebleven.⁴¹

F. Holthof Van den Heuvel, Everdystraat, 18.

Ten tijde dat de Eerw. Paters Augustijnen in Antwerpen verbleven, zag men de geloovigen met buitengewoon toeloop tot den H. Nicolaus hunne toevlucht nemen, en hun betrouwen uitschijnen in het eeren van zijn mirakuleus Bloed en in het godvruchtig gebruiken van het Brood dat op den feestdag van den H. Nicolaus (10 September) plechtiglijk te zijner eer gewijd wordt. Ontelbaar zijn degenen die door deze geestelijke middelen de machtige bescherming hebben ondervonden van dien grooten Noodvriend, bij wiens heiligverklaring Paus Eugenius IV getuigde: « Hij is een groote Wonderdoener der H. Kerk. »

De leden van het Broederschap van den H. Nicolaus betalen jaarlijks fr. 1.10. Zij kunnen vele gedeeltelijke en volle aflaten verdienen en zijn deelachtig aan de H. Missen elke het Broederschap ter eere van den H. Nicolaus doet opdragen - Bij hun afsterven wordt het H. Misoffer tot lalenis hunner ziel opgedragen.

Alle Maandagen van het jaar, als er geen beletsel is, wordt de eerste en de derde mis opgedragen ter eere van den H. Nicolaus. (In den Winter om 6 en 7 uren; in den Zomer om 5 1/2 en 6 1/2 uren.) Alle Maandagen Lof ter eere van den H. Nicolaus om 6 1/2 uren.

Lampen ter eere van den H. Nicolaus:

Voor eene Noveen, fr. 2.

Voor eene maand, fr. 5.

Voor het gewijd Brood, de Medaliën en de korte Levensbeschrijving van den H. Nicolaus met litanie en gebeden voor eene noveen (prijs fr. 0.30.) zich te bevragen in de sacristij, Everdystraat, 12.

Prentje van de Broederschap van Nikolaas van Tolentijn, Antwerpen (voor- en achterzijde). (Verz. Provinciaal Archief Belgische Augustijnen, Gent)

³⁸ NORBERT TEEUWEN, o.c., p. 17.

³⁹ ERIK HOUTMAN, o.c., p. 57.

⁴⁰ NORBERT TEEUWEN, o.c., p. 53. AMBROSIUS KEELHOFF, *Geschiedenis van het klooster der eerw. Paters Eremiten Augustijnen te Gent*, Gent, 1864, p. 173.

⁴¹ Hij is afgebeeld in mijn bijdrage over "Verering.." in *Ons Heem*, 2004, nr. 3, p. 26.

Besluit

We hebben geen concrete archiefstukken teruggevonden betreffende het reliekschrijn van Hasselt, die ons onmiddellijk verwijzen naar Hendrik Verbruggen. Bij het bij elkaar brengen van deze twee kunstwerken kunnen we toch met vrij grote zekerheid stellen dat het dezelfde hand is die deze beide werken heeft gecreëerd en uitgevoerd. Van Antwerpen weten we dat deze bovenlijst werd vervaardigd door Hendrik Verbruggen rond 1680. Het reliekschrijn van Hasselt werd eveneens voor de augustijnen gemaakt in diezelfde periode. Vandaar deze grote gelijkheid. Hendrik Verbruggen sculpteerde zelf en werkte blijkbaar niet met een atelier. De kleinste details zijn gelijkaardig. Kijk bijvoorbeeld naar de tranende ogen, de volle baard of het aangezicht van de heilige. Het komt mij voor dat het reliekschrijn van Hasselt het eerst werd vervaardigd omdat de eenheid zo vanzelfsprekend is. De

marmersculptuur van Antwerpen heeft deze elementen één voor één in losse stukken overgenomen (in marmer!) en deze werden dan gemonteerd omheen de buste. Het zijn twee merkwaardige Vlaamse kunstwerken van hoog niveau. Hopelijk mogen de kunstschaten in de Sint-Augustinuskerk te Antwerpen bewaard blijven, want deze kerk is al een generatie gesloten en volgens sommige bronnen half leeggeplunderd... ik zelf ben er nooit binnen geraakt en heb mij moeten tevreden stellen met beeldmateriaal uit vroegere publicaties of uit het archief van de augustijnen te Gent.

Zulke kunstwerken behoren als algemeen bezit toe aan de gelovige gemeenschap die eertijds de fondsen bij elkaar bracht. Het is onaanvaardbaar dat deze zo maar zouden verdwijnen of van de hand worden gedaan. Moge deze korte bijdrage het belang hiervan onderstrepen, Nikolaas ter ere.

Luc Van Eeckhoudt
ten Langveld
3300 Hakendover

Het ROOS in de liturgie

(vervolg Ons Heem 2006/1)

Luc Van Eeckhoudt

Sluiting van de koorkap in Art Deco. Foto L. Van Eeckhoudt

3. klassiek vioolkas-stel, Art Deco, ca 1920

Dit stel bestaat uit meerdere delen alsook een koorkap:

- koorkap met schild (56 x 52 cm) met melding van GAUDETE en LAETARE

vooraan een koperen hechting met koperen slot in Art Deco.

- kazuifel: neo-gotisch kruismotief op Art Deco stof.

- kelkvelum afgeboord met kruis vooraan (54 x 52 cm).

- bursa: 26 x 23,3 cm.

- manipel: 50x 20 cm (versmallend onderaan).

- stola: onderaan kruis (100 cm x 2).

- een tweede stola (98 x 11 cm): eenvoudig kruis met twee gouden banden onderaan.

De koorkap van dit laatste kloosterstel is merkwaardig omdat de twee namen van de twee zondagen waarop deze roze gewaden werden gedragen erop te lezen staan: GAUDETE en LAETARE en met koperen slot in Art Deco wordt afgesloten.

Luc Van Eeckhoudt
ten Langveld
3300 Hakendover

Van Houten Peerd tot Koersmachien

Julien De Vuyst

De twee meest populaire sporten in ons land zijn ontegensprekelijk het wielrennen en het voetbal. Welke sporttak de meeste aanhang heeft, maakt in deze bijdrage niet uit. Het staat wel vast dat wielrenners het meest werden bezongen, wellicht vanwege hun individuele prestaties. Sporadisch werd een lied gewijd aan een voetbalploeg, maar dit weegt niet op tegen de balladen over de prestaties van wielrenners.

Vooraleer tot de wielrennerij te komen moeten we eerst terug in de geschiedenis van de fiets. Aan de moderne racefiets gingen heel wat technische uitvindingen vooraf. Zo is de 'célérifère' van de Fransman Sivrac, een soort houten paardje zonder stuur, de ultieme voorloper. Het was de Duitser Freiherr Drais von Sauerbronn die in 1817 met zijn verbeterde versie, de 'draisine', op de markt kwam. Dit tuig was voorzien van een beweegbaar voorwiel en een soort zadel, maar men moest het nog altijd met de voeten voortbewegen.

Daarna volgen de verbeteringen elkaar in een snel tempo op. Rond 1820 werd in Engeland het hout van de draisine door ijzer vervangen. De fiets kroeg toen de naam 'hobbyhorse'. Twintig jaar later was er een ijverige Schot die de as van het achterwiel van ijzeren staven voorzag. Tien jaar later werden die staven vervangen door trappers, naar het idee van de Duitser Fischer. In 1855 bevestigde de Fransman Michaux de trappers aan het voorwiel en meteen deed de 'vélocipède' zijn intrede. Het voorwiel werd heel wat groter gemaakt dan het achterwiel om de snelheid op te voeren. Rond 1870 voorzag men de fietsen van remmen en deed de rubberband zijn intrede. In

1879 maakte men de eerste fietsen met even grote wielen, maar men moest nog tot in 1889 wachten op de luchtbanden van Dunlop. Dit was trouwens het jaar waarin de eerste damesfiets werd ontworpen.

De voorlopers van de fiets, van alle slag en soort, waren eerst in hout en later in metaal vervaardigd. De fiets groeide uit tot een van de grootste uitvindingsuccessen. De opgang was onstuitbaar en de populariteit werd al in 1894 in *De gazette van Thielt* aangekondigd: "*De velos of wielpeerden gaan nog meer en meer doorkomen, zoo 't schijnt. Men zegt dat er een macht bestellingen gedaan zijn, zoo in belgische als in engelsche fabrieken*". En het jaar daarna schatte men het aantal rondhobbende exemplaren al op veertigduizend.

De Velocipedisten

Wie heeft er al het liedje gehoord

Der velocipedisten

Die rijden rap en spoedig voort

Beter als machinisten

Zij vinden uit voor het profijt

Geen hout, noch kolen branden

Geen peerden noodig als men rijdt

Niets als uw voeten en handen

Ja, gij rijdt zoo rap vooruit

Niemand hoort u afkomen

En met uw trompet gefluit

Dat galmt door de boomen

Door het lover, groen en kruid

Zoo rijdt gij zonder stoomen
 Geen water, vuur, geen electriek
 Het draait per mekaniek
 Men vindt er nu in ieder stee
 Die lustig zijn aan 't rijden
 En dikwijls met hun liefste mee
 Gaan zij naar buiten vrijen
 In bosch, in struik, in hoek en kant
 Daar zijn ze gauw gezeten
 En rijden, en rijden dat is plezant
 Met hun velocipeden
 Want zoo was er laatst een paar
 Zij moesten seffens trouwen
 Van te rijden met malkaar
 Zij werden man en vrouwe
 Op het einde van het jaar
 Zij moesten kermis houwen
 Zij werden met een kind vereerd
 Door 't fransch velociped
 Te Londen in een regiment
 Van twintig duiz'd soldaten
 En ieder politie-agent
 Die rijdt daar door de straten
 En is de grève wat te straf
 Wie heeft dat ooit geweten
 Zij rijden spoedig op een draf
 Met hun velocipeden
 Twintig honderd duizend man
 Komen hun presenteeren
 Zij kappen, schieten, vuur en vlam
 Met sabelen en geweren
 Zij rijden rapper als den tram
 Men ziet hun avanceeren
 Zij vliegen dwars door dorp en stad
 Al zitten op hun gat
 Een dame reed hier door de straat
 Haar voeten balanceeren
 Zij was zoo mager als een graat
 Als men haar zag passeeren
 't Was lijk een haring op een wiel
 Die daar kwam afgestoöten
 Noch kop, noch gat, noch lijf, noch ziel,
 Z'had juist twee krabbepooten
 En zij reed in volle galop
 De wind die was aan 't waaien
 Maar zij rolt over haar kop
 Haar wiel kon niet meer draaien
 Zij lag vernesseld in een strop
 Daar langs de visscherskaaie
 Den aspiraal was geblesseerd
 Van haar velociped
 Te Brussel aan het groot paleis
 Nu met de zomerdagen
 Zij reden rechte naar Parijs
 Wie zou dat durven wagen
 Maar als zij waren op de reis

Recht naar den eifeltoren
 Mijnheer kwam uit het groot paleis
 Hij had al zijn geld verloren
 Rijen naar den Panama
 Met vijf duizend miljoenen
 Of te wel naar Canada
 Waar veel rijke kapoenen
 Spelen met het geld comm' ga,
 Van andere personen
 Zoo rijden dat is de moeite weerd
 Met 't fransch velociped

Het bezit van een fiets was bepaald door de maatschappelijke status. Tot vóór de Eerste Wereldoorlog betaalde men nog zeshonderd frank voor een exemplaar. Zelfs de houten loopfietsen uit de beginperiode en de verbeterde versies nadien waren uitsluitend voorbestemd voor de uitzonderlijk rijken. Voor de volksmens bleef de fiets lange tijd een luxe-artikel dat hij zich niet kon veroorloven. Met een zekere jaloezie maakte hij de fiets dan ook belachelijk.

Velo rijden

Er was een nieuw machien
 Alweder uitgevonden
 Ik weet niet wel door wien
 Maar 't is curieus om zien
 Op zijn twee wielen loopt het
 Men zit er scharlings op
 Die er mee valt bekoopt het
 Want hij breekt hals of kop

Refrein:

Och Heere, dat loopt zeere (3x)
 Zoo met een houten peerd

Men vond eerst op de foor
 Halsbrekers, koordendansers
 Pierroo en Opsignoor
 'k Geef daar geen duit meer voor
 Want ik zie alle dagen
 Het volk van goed fatsoen
 Op eenen trappelwagen
 Veel vieze toeren doen

Refrein

Dat ding wordt al bereën
 Door heeren en door damen
 Het rolt zoo wonder heen
 Geen peerd kan 't volgen, neen
 Maar die er op gaan huppelen
 Doen peerden-arrebeid
 Zij zweeten groote druppelen
 En zijn den adem kwijt

Refrein

Dat nieuwe mekaniek
 Zal gauw de mode worden
 Zoo rijden in 't publiek
 Dat wordt de groote chiek
 Bij zomerhitte of koude
 In dorpen en in Stee
 Ja, zelfs de jonggetrouwden
 Doen er hun speelreis mee

Refrein

Die zulk een peerd berijdt
 Dat eet geen hooi of haver
 En geenen tooms verslijt
 Doet zeker groot profijt
 Men zal veel kale jonkers
 Hun peerd verkoopen zien
 Om ook als mode-pronkers
 Te rijden met 't machien

Refrein

Als ik het wel bezie
 Die zulk machten zou geven
 Aan ons kavalerie
 Ik durf het wel verklaren
 't Zou hem veel eer aandoen
 Want hij zou 't land doen sparen
 Voor 't minste tien miljoen

Refrein

De tegenkating in het beginstadium was niet altijd het gevolg van afgunst, maar soms ook van de snelheid van de fiets. Daarmee creëerde de fiets ook een onveiligheidsgevoel.

De Trapwiel-Ziekte

Elkeen kan 't zien met eigen oogen
 De trapwiel-ziekte is in de stad
 Ziet hoe ze ginds komt aangevlogen
 Gezeten op een stalen lat
 Ziet hoe dat gaat
 Langs lei en straat
 Dat ieder er verbaasd van staat
 Men rent en rotst

Men schokt en botst
Terwijl het lichaam schudt en klotst
Nooit zag men zulke wond're dingen
Als 't rijden op een stalen peerd
En 't is voorwaar de moeite weerd
Een lied daarop te zingen (bis)

Wanneer gij 's avonds op het late
Op uw gemak een wand'ling doet
Hooft gij opeens soms langs de strate
Een belgeschal of hoorngetoet
Gij springt opzij
Voor dat gerij
En maakt een krommen sprong of drij
Ge zeit wat toe
En vat niet hoe
De wielen staan in caoutchoux
En eer ge tijd hebt te bedenken
Is 't stalen peerd al verre wijd
En hij die op twee wielen rijdt
Is ginder ver aan 't zwenken (bis)

Hier is 't een jonge flierefluiter
Daar een kommies of een student
Ofwel een truter of een spuiter
Die 't wielpeerd keert en draait en wendt
En jong en oud
Vervoerd of stout
Alwie maar zijn twee beenen houdt
En dun en dik

't Rijdt al vol chic
Met veel geweld en zonder schrik
Ja nu zelfs mamzellen ziet men rijden
Gelijk soldaten flink te peerd
En mogelijk rijden morgen ook
Pastoors en kindermeiden (bis)

Het is duidelijk. Aanvankelijk stond men zeer huiverachtig tegenover de nieuwe machine. Wie er gebruik van maakte, werd als gek bestempeld. Het heeft tamelijk lang geduurd om aan deze helse tuigen te wennen. Dit was vooral in de landelijke gemeenten, waar snelheid een onbekend begrip was.

Ik ken paarden zonder muile
Zonder pooten, zonder staart
Die nooit hunnen stal bevullen
Raad eens welk een aardig paard
Haver eet dat paard ook niet
Hoepsa, boernla, tralala
Zeg mij toch hoe dat geschiedt
Hoepsa, boernla, tralala

Moeders moeder, zag zoo een kerel
Rijden in de stad van Gent

Wie heeft ooit op gansch de wereld
Zoo een groeten zot gekend
Die man rijdt met lijf en ziel
Hoepsa, boernla, tralala
Bovenop een spinnewiel
Hoepsa, boernla, tralala

Pas na de Eerste Wereldoorlog geraakte de fiets in zwang, vooral omdat de aanschaf ervan goedkoper werd. Vooral tijdens de oorlogsjaren heeft de fiets zijn onmisbaar nut bewezen. Zelfs al waren de omstandigheden in die periode niet ideaal. Want ook toen had men te lijden aan ontbrekend vervangmateriaal. Pas na de Tweede Wereldoorlog deed het zangduo Van Cauter en De Beul uit Aalst het verhaal van de gammele fiets, die nog steeds wacht op degelijke wisselstukken. Maar dit mocht geen reden zijn om de tweewieler op stal te houden.

Toeristenvelo voor Damen (zangwijs: Ouwe Taaie)

De velos zijn versleten
De banden zijn kapot
En d'auto's zitten allemaal achter slot
't Is waarlijk een miserie
Met tramkens of den trein
Als ne mensch soms ergens moeten zijn

Al de meisjes houden van een zacht gerij
Een machientje, Pakie, Pakie mij
Al de meisjes houden van een zacht gerij
Een machientje Pakie, Pakie mij

De zondag achternoene
Ontmoet gij soms een paar
Gezeten op den tandem bij elkaar
Zij schijnen goed te trappen
Maar in den vollen sprint
Verliest de voorband zijnen wind

Gij vindt schoone toeristjes
Geschilderd en verlicht
De beste van de wereld in het zicht
Maar om ermee te rijden
Dat wordt gij niet gewend
Want er is veel sleet op't roulement

Al die nieuwe machientjes
't Is ersatsmateriaal
De woekerprijs die is een echt schandaal
Vieva een oude kerre
Die veele wordt gesmeerd
Ja dat loopt lijk een koersepeerd

Voor Van Cauter en De Beul was de wielrennerij een ware inspiratiebron. Ze volgden de gebeurtenissen van

deze sporttak, want het betekende een deel van hun broodwinning. In hun ludieke teksten staken ze trouwens de loftrumpet over een anonieme wielrenner, die alle goede kwaliteiten bezat en daardoor de sympathie verwierf van alle toekomstige schoonmoeders met trouwrijpe dochters. In hun *Nieuw Repertorium*, gedrukt bij Van Hoyer te Stekene, wijdden ze een lied dat alle moeders met meisjes op gezegende leeftijd gunstig moest stemmen. Met afgunst keken de jonge meisjes naar de 'plaatselijke schone' die na een wielervedstrijd de zegepalm aan de overwinnaar mocht overhandigen.

Mijn lief is een Coureur (zangwijs: Naar Parijs geweest)

g'Hebt u laten vertellen
 Het is weeral zoo laat
 Ach moeder laat mij vrijen
 Ge weet hoe dat het gaat
 't Is er nen flinken jongen
 En ik ben er twintig jaar
 'k Heb zoo naar hem gelongen
 Wij vormen 't schoonste paar

Refrein:

Mijn lief is een coureur
 Hij zit altijd van veur
 Rijen rotsen is zijnen stiel
 Hij vliegt zoo rap als een automobiel
 Binst hij mij geeren ziet
 Voert hij mij mee subiet
 'k Zit op zijn kerre tot aan mijn deur
 Mijn lief is nen coureur

Past op van de malheuren
 Riep moeder comme il faut
 Hoe kan 't op aard gebeuren
 Met twee op eene velo
 Moeder 'k zit op de buize
 Dicht tegen de gidon
 Moest g'ons zien rijden en stuiven
 Je n'ai pas peur mais non

Hij rookt geen sigaretten
 En drinkt ook geen pinten bier
 Met mijnen Alfred verkeerren
 Is waarlijk een plezier
 Rijdt hij op de baan of piste
 En peinst hij dan op mij
 Hij rijdt z'allemaal omverre
 En komt den eersten bij

Het is ook pas na de Eerste Wereldoorlog dat de wielersport meer aandacht krijgt. Dit is wellicht het gevolg van de grotere aandacht die er in de kranten aan besteed wordt. Voor de journalisten was het een nieuwe en rijke

nieuwsbron, want de verslagen van de talrijke wedstrijden werden met veel belangstelling gelezen. Vanuit Frankrijk steeg de bekendheid onder invloed van Henri Desgrange via zijn sportblad *l'Auto-Vélo*. Nog vóór de Eerste Wereldoorlog verschenen in Vlaanderen, in navolging van de Franse kronieken, een paar lokale bladen als *Het Sportblad* van Constant Cleiren, *Onze Kampioenen* van Staf Van der Linden, *De Sportman* van Berten Carlier en *De Sportvriend* van Aloïs Strobbe. In 1912 begon Karel Van Wijnendaele met zijn *Sportwereld*. Zijn impact op het sportgebeuren en de verslaggeving over de wedstrijden is jarenlang toonaangevend geweest. Het is mede te danken aan dit sportblad dat de populariteit van het wielrennen ware hoogtepunten bereikte en dat de sport nog steeds massa's volk aanspreekt. Heel wat dorpskermissen werden opgefleurd met een wielersport, die in feite in schril contrast stond met de plaatselijke begankenis. Maar het schouwspel van een voorbij stuwende rennerssliert kreeg de voorrang op de devote bedevaarders. De alom tegenwoordige markt-zanger was uiteraard ook geïnteresseerd in de wielervedstrijden. Net zoals de supporters van bekende gloriën bezong hij de heldendaden van de coureurs.

Kluchtlied over eene vrouw van tachtig jaren per velo

Wel wat is dat plezant
 Hier in ons Belgenland
 Als men toch ziet hoe dat het gaat
 Tegenwoordig op de straat
 Ieder per Velo

GEMEENTE AYGEM

Zondag 24 Juli 1927

 INHULDIGING van den **RENNER**
Camille Segers

 OM HEM TE VIEREN VOOR ZIJNEN SCHOONEN UITSLAG DIE
 HIJ BEHAALD HEEFT IN DE RONDE VAN
FRANKRIJK
 Vorming van den stoet om 3 1/2 ure (oude uur) te OPAYGEM om hem af
 te halen aan de statie van BURST.

Wij rekenen op Uw aller tegenwoordigheid.

Namens de Commissie.

R. De Prij. AYGEM.

Jongmans en ook getrouwde
 Ziet op 't machien flooreen
 Laatst een 80 jarige vrouw
 Gelijk een boerin op dat machien
 Zij gaf vitesse
 Ja het was eene pachteres
 Zij droeg een lange tres
 Een paar zokken in haar blokken
 In haar leen een riem
 eenieder stond haar te bezien

Refrein:

Het schoonste dan van al
 Zoo reed zij overal
Op dat machien gaf zij katoen
 Nog snelder als een kampioen
 En op een uur of vijf
 Van Brussel naar Parijs
 Niemand kan dat gelooven
 Van zoo een oud wijf

Gisteren nog in Lier
 Reed zij ook voor haar plezier
 Daar stond daar een gardevil
 Die sprak rijd toch wat stil
 Maar die oude Katrien
 Liet daar haar toeren zien
 De agent dacht haar te pakken
 Maar draaide rap haar wiel
 Zoo kwam zij in de pist
 Nu zonder iemand daar van wist
 Op haar velo gereden aan
 Vroeg zij aan een Leuenaar
 Wilt gij met mij rijden gaan
 Wij zullen elkaar goed verstaan
 Voor een prijs van 100 frank
 Ben ik toch altijd de man

Refrein:

Dat werd dan gedaan
 Zij reden dan met elkaar
 De Leuenaar stond daar te zien
 Wel een toer of tien
 Was zij hem voorbij
 Zij lachte met geschrei
 Zij begon dan te gaan zingen
 De 100 franken zijn voor mij

Al wie een fiets had, was de zondag bijna altijd present op een of andere wedstrijd in zijn regio. Anderen hadden er kilometerslange voettochten voor over om ergens in een dorp te gaan supporteren. Al die belangstelling zette veel jongeren aan om renner te worden. De wielprestaties werden door de talloze wielersfans druk besproken.

De Velorijders

Hier in ons Belgenland
 Heeft de veloman de overhand
 Hij schrikt voor geene reis
 Ja, ver of bij, 't is een gepeis
 Hij strijdt als dapper man
 In Frankrijk en ons Belgenland
 De vreemde velopedisten
 Vrezen voor ons land

Refrein:

Hij rijdt met onverschrokken moed
 De grote reis maakt hem niet moe
 Zo bliksemsnel rijdt hij er maar naartoe
 Reeds overal kan hij zich goed bescheiden
 Zowel in Frankrijk of hier in ons Belgenland

De coureur van Parijs
 Verlenen hem den eersten prijs
 Schoon Frankrijk lacht om hem
 Hij staat van voren op de ren
 Daar roept het volk bravo
 Leve den Belg met zijn velo
 Hij heeft den eersten prijs verdiend
 Ik heb het gezien

Laatst in ons Belgenland
 Deed men den groten toer van 't land
 Hij was daar ook niet bang
 Reed onverpoosd acht dagen lang
 Maar na de grote reis
 Vertrok hij met den eersten prijs
 Daarbij nog een motocyclet
 Tot ereprijs
 Is dat toch niet plezant
 Voor al de ridders van ons land
 Zij dragen hunnen roem
 En zijn vermaard door oud en jong
 Passeren zij op straat
 Elk roept hen achterna
 Dat is de grootste strijder van 't land

Meer nog dan in andere sporttakken, geldt in de wielersport dat maar weinigen uitverkoren zijn om een kampioenenrol te spelen. Velen beginnen eraan, maar een groot gedeelte moet er vroegtijdig mee stoppen. Het blijkt een hardere stiel te zijn dan men zich voorstelt en niet iedereen beschikt over het talent om zich in de eerste rangen te manifesteren. Bij sommigen slaat het noodlot reeds toe nog vóór ze naam en faam gemaakt hebben. Ontmoedigd verlaten ze de rennerskaravaan en gaan ze op zoek naar een andere en minder gevaarlijke stiel. Ook die treurige momenten brengt de volkszanger in beeld. Op een ludieke manier beschrijft hij de lijdensweg en het weinig aantrekkelijke wedervaren van een ondernemende jongeling die zijn droom niet kon verwezenlijken.

Den Coureur

Ik heb eens koers gereden
 Maar 'k heb zooveel geleden
 Ziet hoe ik ben gesteld
 Door 't rijden met geweld
 En 'k zal U maar zeggen
 Ik heb den duim moeten leggen
 En 'k ben toch zoo vreeselijk ziek
 Van den toer de la Belgique

Als 't signaal werd gegeven
 Door pleinen, veld en dreven
 Die schoot ik mij vooruit
 't Was voor een goeden buit
 Maar zie schoot in een kloove
 'k rolden 't onderste boven
 Maar rap gedraaid mijn machten
 'k had sterrekkes gezien

Vol pijnen en vol smerten
 Begon ik weer te terten
 't Bloed liep van mijnen knie
 't Was vrieselijk om te zien

En die boeren ook die spuwen
 Terwijl ik was aan 't duwen
 Die schooten in eenen lach
 Als zij mijnen neuse zag

En die op mij dierf wedde
 Zal zitten in zijn bedde
 Zij hebben zulke spijt
 Zij zijn hulder kluiten kwijt
 Maar had ik moeten winnen
 Gelijk ik was van zinnen
 'k liet verzuipen g'heel den kluts
 Maar nu ben ik den duts

Heel kapot mijn rechter been
 Mijn neuse geheel van een
 Zoo gezegd doodrijder spel
 Wensch ik naar de hel
 Dat hij hem zelf den nekke breekt
 Die mij nog van koersen spreekt

De wielrenners reden zonder gebruik van *pillen*. Doping was hen onbekend. Aangepaste voeding betekende voor de kasseirenner eten uit grootmoeders keuken. Na een jonge duif op het bord reden de renners een geweldige wedstrijd, tenminste als ze een klein beetje talent hadden. De stiel leerden ze bij ervaren voorgangers en bij pech moesten ze hun fiets zelf herstellen. Kortom, de moderne wielrenner is nauwelijks te vergelijken met de eerste *coureur*.

Julien De Vuyst
 Ommegangstraat 81
 9420 Mere

De AAP

Spiegel van alle mogelijke menselijke deugden en ondeugden

Het Aapje van de Hoofdwachter, smeedijzer, aan het stadhuis van Bergen, 15de eeuw.

"De ware oorsprong of het gebruik ervan is niet gekend ... Misschien was het een proefwerk van een smid (als toegang tot het beroep) of een schandpaal voor kinderen (men kon er een ketting of touwaan vasthaken) of misschien het uithangbord van een herberg (die zich onder het stadhuis bevond)! Een aap is een dier dat van de 14de tot de 17de eeuw erg in de mode was; als uithangbord of in de miniatuurkunst, of als element op wandtapijten"

Harry F.E. Vermeir

Omschrijving van het begrip

- [Hd. *Affe*, Eng. *ape*, etymologie onbekend]
- Vierhandig zoogdier van de onderorde 'Anthropoidea' van de orde der primaten.²
- De hoogst ontwikkelde zoogdieren door uiterlijke vorm en lichaamsbouw, gelijkend op de mens. De bijna 200 soorten worden verdeeld in 3 superfamilies³:
 - a. Breedneusapen
 - b. Smalneusapen
 - c. Mensapen
- *"De mens is het nauwst verwant aan de Afrikaanse apen; hij begon zich vijf tot tien miljoen jaar geleden tot een aparte soort te ontwikkelen."*⁴
- Men sprak ook van de grote en de kleine Simme of aap (middeleeuws). Aldus genoteerd bij Verdam.

In de Mythen en Legendes

- Terwijl Prometheus door Zeus aan een rots was geketend, werd Epimetheus, zijn minder slimme broer, in een aap veranderd en verbannen naar het eiland Pithecosa.⁵ (Klassieke Mythologie)

¹ CHRISTIANE PIERARD, *Mons: Het Stadhuis van Bergen*, Bergen, 1995, p. 2.

² VAN DALE GROOT WOORDENBOEK DER NEDERLANDSE TAAL, Antwerpen, 1992, dl. 1, 12de ed., p. 38.

³ Elseviers *Encyclopedie*, Brussel, 1962, dl. 1, p. 66.

⁴ NICOLAS J. SAUNDERS, *Dier en Mens*, Utrecht /Antwerpen, 1996, p. 60.

⁵ NEIL PHILIP, *Mythen & Legendes*, Viaenen/Antwerpen, 2001, p. 24.

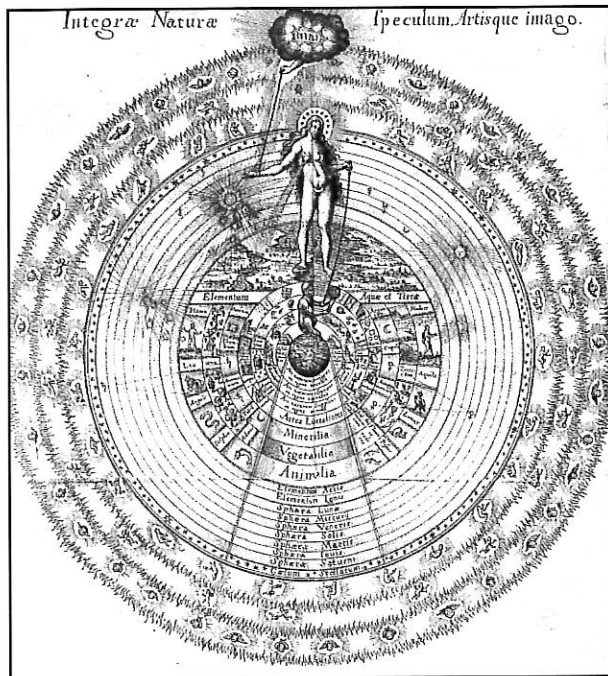
Als Zinnebeeld

ALGEMEEN

- "In veel culturen vertegenwoordigen de primaten⁶ nieuwsgierigheid, hebzucht en de lagere menselijke drijfveren."⁷

- De aap stelt zowel de zonnige en positieve kant van de schepping als de demonische en de donkere kant voor. In een schilderij van Pablo Picasso *Parade* (1917) in het Centre Georges Pompidou te Parijs wordt hij in deze betekenis uitgebeeld.⁸

ALCHEMIE & MYSTIEK

Robert Fludd, *Utriusque Cosmi*, Oppenheim, 1617.

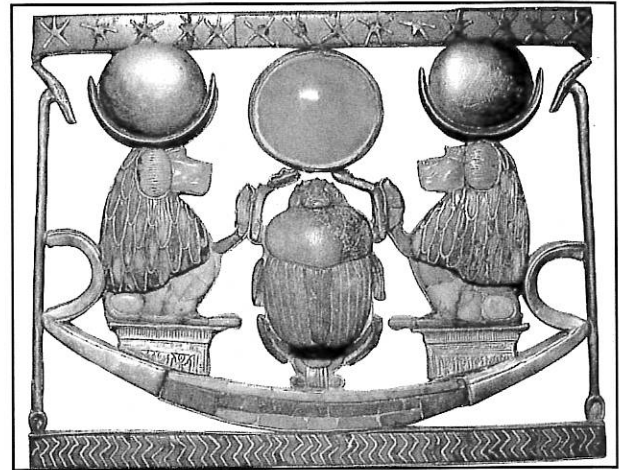
Kijk naar de aap in het centrum: "De gouden ketting van Homerus die door Fludd wordt geïdentificeerd met het onzichtbare vuur, loopt van Gods hand via de maagd Natuur tot de aap Kunst. Hij vertegenwoordigt de intellectuele en technische vaardigheden waarmee de mens de natuur imiteert en probeert te verbeteren."⁹

EGYPTISCH

- "In Egypte werd de uitvinding van het schrift, de cijfers en de tijdrekening aan de bavian-god Thoth toegeschreven."¹⁰

- Twaalf turkooizen apen: ze verzinnebeelden het eerste uur van de reis van de nachtelijke zon (op de westelijke

muur van de schatkamer van het graf van Toetanchamon 1349-1341).¹¹ In deze cultuur werd nogal al eens een meerkat afgebeeld.

Halsnoer (detail), Scarabee met twee hondskopapen, uit het graf van Toetanchamon, Museum van Caïro, 1341 v.C.¹²

We zien in het midden de goddelijke mestkever met de zon en twee hondskopapen met een bol op hun kop.

De scarabee staat voor regeneratie daar hij de eeuwige terugkeer van de zon verzinnebeeldt; staat aldus voor de eeuwige verjonging van de natuur: leven/sterven/leven.

"Tot de oudste goden behoort de zonnegod Re. De zon gaat onder in het westen. Het westen was dus voor de Egyptenaren de plaats van de dood. Dat was ook de reden waarom men uitgerekend in de westelijke woestijn dodensteden, tempels en grafvelden aanlegde.

Rijst de zon, bron van alle leven, boven de Oostberg, dan beginnen allereerst de hondskopapen, een soort bavianen te schreeuwen. De Egyptenaren vatten dit geroep op als jubeltonen en zagen in de apen heilige dieren."¹³

BOEDDHISTISCH (India)

- De hebzucht en de gretigheid. De aap is één van de drie zinloze schepsels.¹⁴ De andere twee zijn het hert, dat staat voor liefdesverdriet, en de tijger, zinnebeeld van woede.

BYZANTIJS

- De zondeval: een vruchtenetende aap.¹⁵

CHINEES

- De lelijkheid, de bedriegerij, de bezwering en de macht tot transformatie. Het negende dier van de twaalf aardse takken.¹⁶

⁶ Primaten: hoog ontwikkelde orde van de zoogdieren, waartoe de halfapen, de apen en mens behoren (*Primata*).

⁷ NICOLAS J. SAUNDERS, *o.c.*, p. 60.

⁸ BRIDGET MCDERMOTT, *Egyptische Hiërogliefen*, Kerkdriel, 2004, p. 185.

⁹ ALEXANDER ROOB, *Alchemie & Mystiek*, Keulen, 1997, p. 501.

¹⁰ NICOLAS J. SAUNDERS, *o.c.*, p. 61.

¹¹ STANDAARD GIDS, *Egypte*, Antwerpen, 1995, p. 276.

¹² Uit een katern van een geschiedenisboek voor het eerste jaar van het M.O, p. 65.

¹³ *Ibidem*, p.65.

¹⁴ J.C. COOPER, *Geïllustreerde encyclopedie van traditionele symbolen*, Den Haag, 2001, p. 10.

¹⁵ HELGA NEUMANN, *Erklärendes Wörterbuch zur Christlichen Kunst*, Hanau, s.d., p.21.

¹⁶ J.C. COOPER, *o.c.*, p. 10.

CHRISTELIJK

- "In het christelijke Europa werd de ongeremde seksualiteit van de aap tot in de 20ste eeuw verafschuwd."¹⁷
- Het boze en laster (gierigheid, begerigheid is Avaritas, veranderlijkheid is Inconstantia) en zonde.¹⁸
- 'La malice féminine', de vrouwelijke sluwheid;¹⁹ afbeeldingen in Gotische kathedralen.

MAYA'S (Mexico)

- "Zij beschouwden de aap als de uitvinder van de kunst, het schrift en de wiskunde..."²⁰

OOSTERS

- In de oosterse symboliek komen apen vaak voor. De aap die onophoudelijk lijkt te kletsen, symboliseert de afgeleide geest, die door bepaalde inspanningen, zoals meditatie, op een doel gericht moet worden; de getemde aap kan uiterst loyaal en intelligent zijn.²¹

WESTERS

- De aap kan de betekenis hebben van iets duivels of zondigs.²² (middeleeuwen)
- In het schilderij *De Verzoeking van Sint-Antonius* van Jan Verbeeck de Oude (Mechelen ca. 1520- na 1569) "ligt bovenop de rots links van Antonius een aap (in de middeleeuwen een bekende verschijningsvorm van de duivel) die een belletje in zijn poot houdt: het belletje van het varken is dus gestolen, wat we dienen te interpreteren als één van de pesterijen van de duivel."²³
- de ijdelheid of hovaardigheid: de hovaardige apen/hovaardige mensen.²⁴

Adriaan Van de Venne, *tafereel van de Belacchende werelt* (detail), Den Haag, 1635, p. 233. Deze twee opgedirkte simmen (apen) zitten getroond tussen andere aangeklede dierenparen.

Rond de prent vonden we nog de volgende relevante teksten:

*Belacchende VVerelt
Nieuwe Tooydse vreemde Kleeren,
Konden 'tvijs Gespuys verëeren;
Doch,het leeck rechtschaffen²⁵ slim:
Dat een Sim juyst bleef een Sim.*
Onder de prent:
*Apen moeten Apen blijven,
Hoewel datse veul bedrijven;
Wat vermagh Froweel²⁶, Satijn,
Daar een Beest een Beest moet zijn?*

*Wijder keeckmen en noch wat varre,
Dwarsser over 'tbeestigh marre²⁷.
Dat men sagh met wongder aan,
Twee gekleede Varckens staan:*

In de rand rechts onder:

*Siet!
Apen hovaerdigh.
Kikvorssen gierigh.
Katten en honden geyl.
Katten wreet.
Varckens gulsigh.
Esels leup.
Ulen nijdigh.²⁸*

- De huichelarij: wanneer hij schaakspelend wordt voorgesteld.²⁹
- De lage(re) instincten³⁰: schaamteloosheid, nieuwsgierigheid, ondeugd.³¹
- Staat ook voor: luiheid, dwaasheid en godslastering.
- In de beeldende kunst als na-aper van de natuur ('Ars simia Naturae').³²
- De ongedurigheid of leugen en dikwijls de duivel bij J.H. Bosch (1453-1516).³³
- De onkuisheid.³⁴
- De wellust.

¹⁷ ALEXANDER ROOB, *o.c.*, p.61.

¹⁸ BART MESOTTEN, Van vleeseters tot het Lam Gods, in: *Kerk en Leven*, 12.02.03, p. 21.

¹⁹ CABANÔS, *Moeurs Intimes du Passé*, Parijs, 1954, p. 13-14.

²⁰ NICOLAS SAUNDERS, *o.c.*, p.61.

²¹ DAVID FONTANA, *De verborgen taal van het symbool*, Alphen a/d Rijn, 1994, p. 90.

²² AD DE VISSER, *Kunst met Voetnoten*, Nijmegen, 1989, naast afb. 8.

²³ ERIC DE BRUYN, JAN OP DE BEECK e.a., *De Zotte Schilders: moraalriders van het penseel rond Bosch, Bruegel en Brouwer*, Gent, 2003, p. 101.

²⁴ FRANS BAUDOUIN, Peter Paul Rubens: Adam en Eva in het Paradijs, in: *OKV*, 1969, p. 9a.

²⁵ Rechtschaffen: behoorlijk, in overeenstemming met bestaande verordeningen.

²⁶ Froweel: fluweel.

²⁷ Marre, merre: oponthoud, tijdverlies/ het elders vertoeven, het uitblijven.

²⁸ PAUL VANDENBROECK, *Jeronimus BOSCH*, Berchem, 1987, naast p. 429.

²⁹ HELGA NEUMANN, *o.c.*, p. 21.

³⁰ FRANS BAUDOUIN, *o.c.*, p. 9a.

³¹ J.C. COOPER, *o.c.*, p. 10.

³² AD VISSER, *o.c.*, naast afb. 8.

³³ FRANS L.M. DONY E.A., *Jeroen Bosch*, Rotterdam, 1976, p. 135.

³⁴ AD DE VISSER, *o.c.*, naast afb. 8.

ZINTUIGEN

- De smaak bij H. Goltzius, *Zittende aap aan een ketting*, ca. 1595-1600.
- Ook bij de indelingen: als attribuut voor en attitudes.
- De tastzin.³⁵
- Horen, zien en zwijgen: drie aapjes waarvan één luistert, één kijkt en één heeft de wijsvinger voor de muil.
- Ze symboliseren onze neiging tot roddelen en leedvermaak. De drie aapjes geven aan dat we daar bovenuit kunnen stijgen en tot geestelijke discipline in staat zijn.³⁶
- "De drie mystieke apen, met ogen, oren en mond bedekt, verbeelden 'zie geen kwaad, hoor geen kwaad, spreek geen kwaad'."³⁷

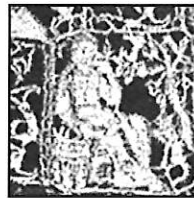
Reclamebord met drie aapjes van de brillenzaak *Boelman & Co* te Leeuwarden (Friesland).

Onder de eerste aap staat 'horen', onder de tweede 'zien' en onder de derde 'genieten' i.p.v. het gebruikelijke 'zwijgen'. Een opmerkelijk gebruik van symboliek. Het negatieve werd in een positieve boodschap omgezet.

Foto: Harry Vermeir ©

Als attribuut voor

- De gierigheid, die achterste voor op een aap zit.³⁸
- De smaak.

De Smaak, Kantwerk (detail) van de *Ommegang*, geschonken aan Aelbrecht en Isabella, Antwerpen, 1599 (nr. 104). Kantwerk in de Kon. Musea van de Eeuwfeestpaleizen ter Brussel.

"Afgebeeld ... een vrouw met den rechterarm leunend op een mand met fruit; met de linkerhand een appel aan den mond brengend. Rechts aan haar voeten maakt een aap hetzelfde gebaar."³⁹

- In het werk van Hendrick Goltzius is er een *Zittende aap aan een ketting* (ca. 1595-1600) en zou daar een voorafbeelding zijn van de smaak. Ook op voorstellingen van de smaak van Abraham de Bruyn, Frans Floris en Maarten de Vos wordt de aap zo ten tonele gevoerd.⁴⁰
- Het rad van fortuin bij de Tarotkaarten. Op het rad, het links naar benedengaand schepsel (vaak gedeeltelijk een aap), die door instincten wordt geregeerd.⁴¹

Als personificatie voor

- Het bedrog, de haat en de kwaadaardigheid:

Andea Mantegna, *Triomf van de Deugd* (detail), Louvre, Parijs, ca. 1499-1502, p. 298.

De aapmens, heel donker weergegeven, is met de andere ondeugden (Luiheid, Traagheid, Onwetendheid, Hebzucht en Ondankbaarheid) in de poel van het verderf weergegeven.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ DAVID FONTANA, *o.c.*, p. 90.

³⁷ J.C. COOPER, *o.c.*, p. 10.

³⁸ J.J.M. TIMMERS, *Christelijke Symboliek en Iconografie*, Bussum, 1974, p. 157.

³⁹ C.L. TRUYENS-BREDAEL, *Het Kantwerk van den Ommegang*, Antwerpen, 1941, p. 41.

⁴⁰ HUIGEN LEEFLANG & GER. LUIJTEN, *Hendrick Goltzius (1558-1617), Tekeningen, Prenten en Schilderijen*, Zwolle, 2003, p. 180.

⁴¹ DAVID FONTANA, *o.c.*, p. 175.

- De duivel: zoals de aap wel een kop, maar geen staart heeft, zo heeft de duivel wel een begin in zijn oorspronkelijke staat als engel, maar zijn verdoemenis is zonder eind.⁴²
- De dwaasheid (15de en einde 16de eeuw), zie bij David Teniers en Jacob Cats (†1660), zie bij 'Spreuken en Gezegden'.
- Hanoeman (Hindoeïsme), de aapgod, generaal van Rama in de Ramayana, staat los van de andere goden.⁴³ Hij was de zoon van de windgod Vayou, kon van vorm veranderen en was enorm sterk. Hij wordt beschouwd als personificatie van de loyaliteit.⁴⁴ Apen zochten mede naar de ontvoerde Sita. Die werd gevonden door Hanoeman. De aap Hanoeman zou een incarnatie zijn van de god Sjiva.⁴⁵ Zinnebeeldig staat hij voor sluwheid, kracht, een lang leven en zet hevige emoties om in spirituele energie.⁴⁶

- "Teufel: er hat einen Kopf, aber keinen Schwanz, so hatte Satan einen herrl. Anfang, aber seine Verdammnis wird kein ende haben."⁴⁸
- De kunstenaar.⁴⁹
- Zintuig: om de smaak voor te stellen, gebruikt men nogal eens een aap (volgens de *Bestiara*, 12de-13de eeuw).

Tantrische prent, *Hanoeman*, 18de eeuw.⁴⁷
Onze aapgod als schrikaanjagende figuur met een hamer in de rechterhand. Zien we onderaan de ontvoerde Sita?

Als Evenbeeld van de Mens ...

David D.J. Teniers, *Apen in de keuken*(detail), olieverf op hout, Hermitage, St.-Petersburg, ca. 1645.

"Vanaf begin 1630 schildert Teniers apentaferelen als parodieën op menselijke ijdelheden. De apen in de keuken bereiden eten, eten het op, drinken, spelen kaart of doen niets. Deze metaforische zinspeling op het zotte gedrag van de mens, dat vooral gericht is op zijn lichamelijk welbevinden, komt veel voor in het werk van Teniers."⁵⁰

De ijelste aap zit links op een taboeret met een pluim aan het hoofd, symbool van de ijdelheid. Vooraan in het midden zijn ze aan de drank. In het midden van de schouw zien we een kaarsenhouder met een klein gedooft stompje kaars. We menen 14 apen op te merken ...

⁴² J.J.M. TIMMER, *o.c.*, p. 116.

⁴³ Rama: werd geboren uit de zevende incarnatie van de god Visjnoe. Rama was getrouwd met Sita (de incarnatie van de vrouw van Visjnoe). Sita werd ontvoerd door Ravana, de demonenkoning (Hindoeïsme) (NEIL PHILIP, *o.c.*, p.112).

⁴⁴ NEIL PHILIP, *o.c.*, p. 113.

⁴⁵ BART MESOTTEN, *o.c.*, p. 2.

⁴⁶ NICOLAS J. SAUNDERS, *o.c.*, p. 60.

⁴⁷ *Ibidem*, p.60.

⁴⁸ HELGA NEUMANN, *o.c.*, p. 21.

⁴⁹ AD DE VISSER, *o.c.*, naast afb. 8.

⁵⁰ CHRISTIANE STUKENBROCK & BARBARA TÖPPER, *1000 Meesterwerken van de Europese Schilderkunst (13de – 19de eeuw)*, Keulen, 1999, p. 862.

Raymond van Uytven meldt ons het volgende:

"Geen ander dier leek qua uitzicht en gedrag zo sterk op de mens.

Marco Polo [1254-1324] vertelde met verbijstering dat in Ceylon geelgeverfde apen als kleine menselijke slaven werden verkocht.

Hildegardis Van Bingen († 1179) had trouwens al aangekend dat het gedrag van de aap het midden hield tussen menselijk en dierlijk gedrag.

De hele middeleeuwen lang werd de neiging van de aap om de mens na te bootsen benadrukt.

Bestiaria gaven eenvoudige trucs aan om een aap te vangen. Het volstond voor de neus van het dier laarzen aan te trekken: de aap zou het nadoen en zo voor zichzelf het vluchten onmogelijk maken. Als men veinsde de hand in een pot lijm te doppen en daarmee over de ogen te strijken, zou de aap dat nadoen en zich de ogen toeplakken. Bloediger was het procédé dat Neckam aanhaalde: men trok gewoon een mes (met de botte kant) over de keel: de aap die dat nabootste had één kans op twee zich de keel over te snijden."⁵¹

- De geketende aap.

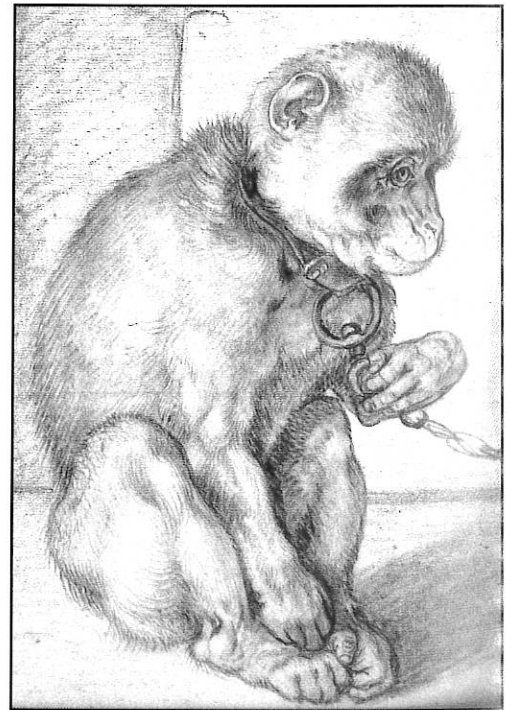
Jan Miense Molenaer, *Vrouw Wereld* (detail), 1633.

Het geketende aapje verwijst hier naar moeilijk te beteugelen hartstochten.⁵⁴

E. de Jongh geeft hierbij de volgende commentaar:

"Daarnaast wordt in deze ... scène gezinspeeld ... op ondeugd en onkuisheid door middel van de geketende aap. Deze aap heeft zijn rechtersvoet in een schoen van het meisje gestopt. Behalve dat dit gebaar te denken geeft, moeten we ook weten dat het 17de-eeuwse taalgebruik in Nederland staande uitdrukkingen kende waarin schoenen met vrouwen werden vergeleken of althans in verband gebracht."⁵⁵

Huigen Leeftlang verwoordt het aldus: *"Omdat apen in de beeldende kunst vaak het kwaad symboliseren ... wordt [een geketende aap] wel geïnterpreteerd als een verbeelding van de ontucht of van de zondige mens die door zijn lage lusten aan de aarde is gekluisterd."⁵⁶*

Hendrick Goltzius, *Zittende aap aan een ketting*, Rijksprentenkabinet Rijksmuseum Amsterdam, ca. 1595-1600.

Leeftlang en Lijten formuleren de betekenis ervan als volgt: *"Omdat apen in de beeldende kunst vaak het kwaad symboliseren, wordt deze tekening wel geïnterpreteerd als een verbeelding van de geketende ontucht of van de*

Attitudes

- Met een appel in de bek: stelt hij de zondeval voor, later een toespeeling op de kunstenaar die de natuur imiteerde.⁵²

- De dief van de tijd: de aap.

Jan Steen, *Het wonderlijke huishouden*, (detail) 1668, Apsley House, Londen.⁵³

We zien een Hollandse klok met erbovenop een man die gereed is de bel aan te slaan. Links is een leuk aapje bezig met één van de vier gewichten van de klok waardoor deze ontregeld wordt. We zijn hier bij het spreekwoord: *"Een aap is de dief van de tijd"*.

⁵¹ RAYMOND VAN UYTVEN, *De papegaai van de paus*, Leuven, 2003, p. 110.

⁵² JACK TRESIDDER, *Symbolen en hun Betekenis*, Londen, 2000, p. 56.

⁵³ SIMON SCHAMA, *Overvloed en Onbehagen: de Nederlandse Cultuur in de Gouden Eeuw*, Amsterdam, 1988, p. 393.

⁵⁴ RENE VAN STIPRIAAN, *Het volle leven: Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (ca 1550-1800)*, Amsterdam, 2002, p. 137.

⁵⁵ E. DE JONGH, *Kwesties van betekenis: Thema en motief in de Nederlandse schilderkunst van de 17de eeuw*, Leiden, 1995, p. 74.

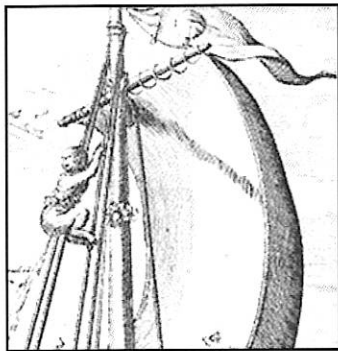
⁵⁶ HUIGEN LEEFLANG e.a., o.c., p. 180.

zondige mens die door zijn lage lusten aan de aarde is gekluisterd. Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat het hier gaat om een verbeelding van het zintuig smaak. Tussen 1578 en 1600 heeft Goltzius drie reeksen Zintuigen ontworpen, waarbij de traditionele dieren-symboliek een niet onbelangrijke plaats inneemt. De smaak gaat vergezeld van een geketend aapje.⁵⁷

In het boek *Verborgene verhalen* wordt het bij een schilderij van Dirck Hals *Het Tuinfeest* (± 1624) in het Rijksmuseum van Amsterdam als volgt uitgelegd.

"Het aapje is met een ketting vastgemaakt aan een stoel. De aap was al sinds de middeleeuwen het symbool van ondeugd en schaamteloosheid. Een aap aan een ketting verbeeldt de mens die zich vrijwillig laat ketenen door zijn zonden. In zijn poot houdt de aap een appel: de verboden vrucht uit het paradijs. Het zal de 17de-eeuwse beschouwer niet zijn ontgaan dat hij hier wordt gewaarschuwd: vermaak is niet verboden, maar pas op dat het niet ontaardt in zondige uitpattingen."⁵⁸

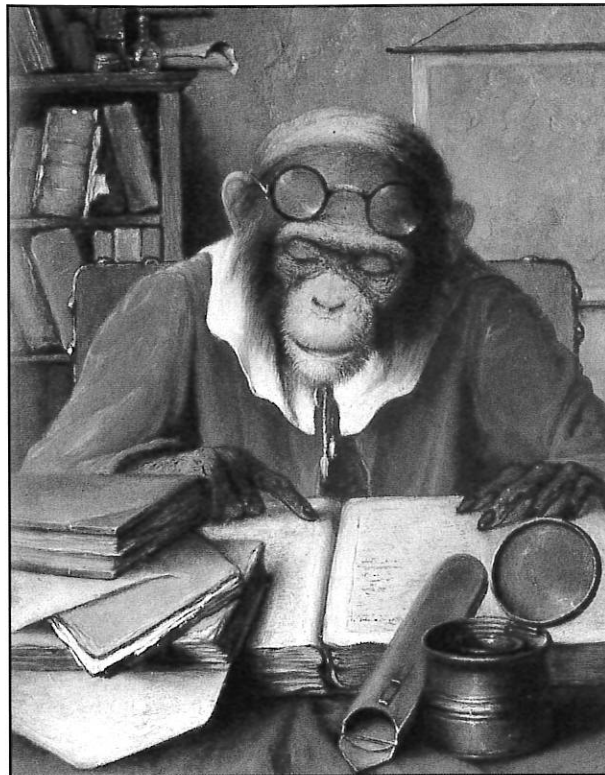
- De klimmende aap.

Crispijn van de Passe de Jonge, *Floraes Mallewagen* (detail), 1637, Kress Library of Business and Economics, Harvard University.⁵⁹

"Het middengedeelte van de prent zit vol verwijzingen naar dwaasheid, ramspoed en ijdele mode als specifieke verwijzingen naar de tulpomanie. Boven het hele tafereel is aan de mast van Flora's wagen – want het betreft een Nederlandse zeilwagen waarmee men door de duinen reed – de kermisvlag bevestigd, de 'verkeerde wereld', de wereld op zijn kop, met een naar beneden gericht kruis onder aan de wereldbol. De omhoogklimmende aap is een toespeling op een gezegde over dwaze ambitie – hij die klimt moet met de billen bloot – terwijl de 'kak' die op de mensen onder hem valt geen nadere verklaring behoeft."⁶⁰

- De lezende aap: de boekenvriend.

Jos Schippers, *Boekenvriend*, paneel, s.d. Vermeld in het veilingboek van *Amberes Veilingen* Antwerpen, 16/17.02.1998, onder nr. 83 en pl. IX.

"We zien een aap met bril die met zijn wijsvinger een tekst aanduidt in een boek. Hij is omgeven van oude boeken, een kaart en koperen buis en een tinnen potje. Hij geeft de indruk van aandachtig bezig te zijn. In dit goed gepenseelde schilderij zien we een verwijzing naar schijn, mensen die zich gewichtiger willen voordoen dan ze zijn. Het is een parodie op de 'schijn' in het menselijk bedrijf."

- De pijprokende aap.

Gillis van Scheyndel, *Bacchus Wonder-Wercken* (detail), Amsterdam, 1628, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.⁶¹

"Gillis illustreerde het smerige kwaad van de tabak. ... Terwijl de slachtoffers van deze gewoonte zich op de voorgrond beestachtig gedragen, wordt het hele gezelschap aangevoerd in zijn onaardse plezier door een pijprokende aap, vleesgeworden dwaasheid, lust en bevrediging der zinnen."⁶²

- De schaakspelende aap: huichelarij

- De spinnende aap: op merklappen

⁵⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁸ MADELON SIMONS e.a., *Verborgene verhalen: Betekenissen van Vlaamse & Nederlandse Schilderijen 15^e – 18^e eeuw*, Amsterdam/Gent, 2003, p. 192.

⁵⁹ SIMON SCHAMA, o.c., p. 369.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p.223.

⁶² *Ibidem*.

Merklap, Spinnende vrouw en aap (detail), Altenburg (Sachsen), 1769.⁶³

De aap spint hier naast een vrouw, die dezelfde werkzaamheid uitvoert.

Vrouwen aan spinrokken zijn een beeld van ijver en vlijt. De aap is al eeuwen een beeld voor luiheid, dwaasheid en laster. Hij wordt hier voorgesteld met de vlijt. Aldus ontstaat een tegenstelling, een relativering van de linkse voorstelling en krijgt die de betekenis van de rechtse. In de randminiaturen van het getijdenboek van Katharina van Kleef uit de 15de eeuw vinden we er al een voorafbeelding van.

- De vruchtenetende aap: de zondeval

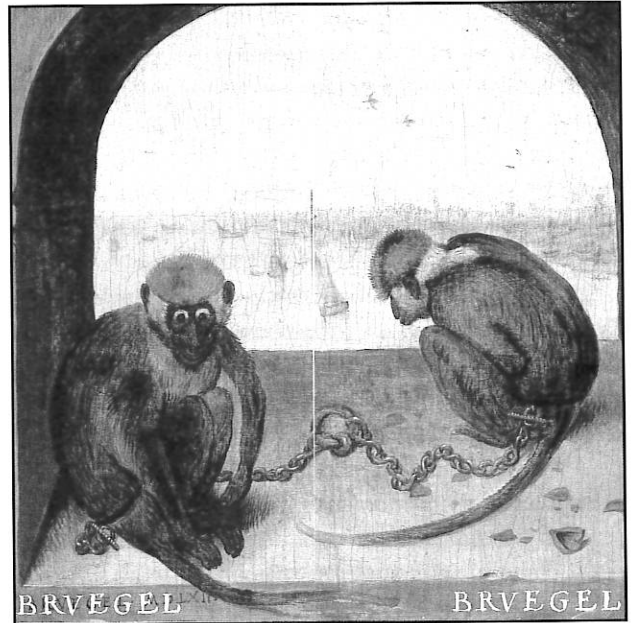
In de Fabels van Aesopus (6de eeuw v.Chr.)

In het boek van H. Vandenberghe vinden we onder nr. 43 volgend fabeltje:

DE VOS EN DE AAP

*Een Aap had op de dierenraad
Gesprongen en gedanst zo kunstig en op maat
Dat allen die hem doende zagen
Besloten voor den held de koningskroon te vragen.
De slimme Vos alleen misgunde hem z'n stem?
Maar liet daar niets van blijken.
Hij kwam vol vreugde naar zijn nieuwen koning kijken;
En daar hij in het bos verstoken wist een klem,
Liet hij Zijne Majesteit verstaan
Dat er voorzeker wel een kostelijke schat
Van onder in verborgen zat.
Op Vos zijn lozen raad Vorst Aap zijn schat liet vangen:
O weel! De dwaze Sim blijft in het ijzer hangen!
Dies maakt hij groot misbaar en vorstelijk laweit,
Waarop de slimme Vos dan pleit:
"Op 't hoofd van zulk een domme gast
vindt niemand onzer dat de koningskroon past."
Een onberaden mens in zijn ellendig lot
Wordt lichtelijk de prooi van lachers wreden spot.⁶⁴*

Bij Brueghel de Oude (1520/25 – 1569) en Aanverwanten

Pieter BRUEGEL (° 1525 - 1569), *Twee geketende aapjes*, olie op doek, 1562, Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz, Berlijn.
Prent uit promotiefolder: tentoonstelling "Bruegel", Paleis voor Schone Kunsten, Europalia 80, Brussel, Belgium 150, 1980.

"Sommige deskundigen beschouwen dit werkje als symbool van dienstbaarheid van de Vlaamse provincies ten opzichte van de Spaanse heerschappij, of anders als verzinnebeelding van de mens die de slaaf is van zijn zonden. ... twee figuren in een harmonische compositie, nauwkeurig getekend binnen een cirkelvorm, waarbij de staarten van de apen een belangrijke rol spelen. Op de achtergrond zien we de Schelde, het silhouet van Antwerpen en de toren van de kathedraal. ..."⁶⁵
Volgens anderen stellen ze de geknechte Nederlanden voor.

Het genre was ook later nog geliefd. Zo schilderde Ferdinand van Kessel (Antwerpen 1648 - Breda 1696) het werk: *Apen aan het druiven eten* (hout, 29 x 34 cm), dit in opdracht van Jan III Sobieski, koning van Polen, die allegorische voorstellingen wenste. Afgebeeld in: *Catalogue de Tableaux anciens*, Galerie Robert Finck, Brussel, 1973 (nr. 16).

- Over de twee apen rechts voor het getraliede venster in *Dulle Griet* uit 1563 in het Museum Mayer van den Berg te Antwerpen schrijft Jan Grauls het volgende:
"Ze drinken in een sombere stemming het grachtwater dat zij met een emmer naar boven hebben gehaald; zij zouden wel de zielen van onverbeterlijke dronkaards

⁶³ ULRIKE ZISCHKA, *Stickmustertücher aus dem Museum für Deutsche Volkskunde*, Berlijn, 1985, p. 34.

⁶⁴ BRUNO H. VANDENBERGHE, *Aisopeia*, Brussel, 1950, p. 142/1.

⁶⁵ FRANS L.M. DONY, *Pieter BRUEGHEL*, Rotterdam, 1976, p. 98.

kunnen voorstellen welke veroordeeld zijn om in alle eeuwigheid deze onappetijtelijke drank in te slikken, aldus Van Puyvelde.⁶⁶

Pieter Bruegel de Oude (1520/25 – 1569), *Marktkramer door apen bestolen*, met de naam Bruegel 1557 en van H. Cock excu. 1562.⁶⁷
Onderkast:
Quand le Mercier repos veut prendre,
Ces Marchandises les singes vont tendre.

- Carel van Mander haalt het thema aan in één van de schilderijen in Dresden van Henri met de Bles:

"T' Amsterdam in de Warmoesstraet to Marten Papenbroek is van hem een grootachtich schoon Landtschap/ waer in light een Cramer onder eenen boom en slaept/ terwijl zijn een groot deel Apen doende/die al zijn Cramerije voorthalen/ en hanghen over al op de boomen/ en met hem veel wesen hebben: 't welck bij eenighe wordt uytgheleyt en verstaen/ een spotterije te wesen met den Paus. De Apen souden zijn de Martens of Martinisten, Luthers ghesinde (die 't wesen des Paus, datse Cramerije noemen) souden ontdekken: Doch moghen dat qualijck duyden/en misschien en hadde Henrick daer sulcx niet mede ghemeent: want Const gheen spotster behoorde wesen."⁶⁸

De apen stellen de mensen voor met als doel de dwaasheden van die mensen weer te geven zoals op de voorgrond, de ijdelheid, de spiegel met de apen en de scabreuze uitingen, zoals de aap die ruikt aan het achterste van de kramer en een andere die plast in de muts van voornoemde persoon.

We krijgen ook een beeld van wat zo'n kramer al probeerde te verkopen in die tijd: brillen, trommels, lege beurzen, handschoenen, scharen, kousen, messen

Beeldelement in de pamfletten van de Godsdienstoorlog

In de tweede helft van de 16de eeuw woedde in onze gewesten de godsdienstoorlog. Op pamfletten werden de tegenstanders nogal eens met karikaturale afbeeldingen van dieren om de oren geslagen. Naast ezels, ganzen, vossen en wolven kon ook de aap niet ontsnappen. De katholieken voerden de aap ten tonele omdat hij in middeleeuwse dierenromans nogal eens Maarten werd genoemd. Die legden het verband met Maarten Luther en in zalmen weerklonk het woord psalmen, de liederen bij uitstek van de Hervormden. Op een protestants geïnspireerde gravure krabt een aap (Luther) aan de kooi van een papagaai, de katholieke geestelijkheid, open waarbij een kalf (Calvijn) de kooi verbrijzelt en de papegaai verjaagt.⁶⁹

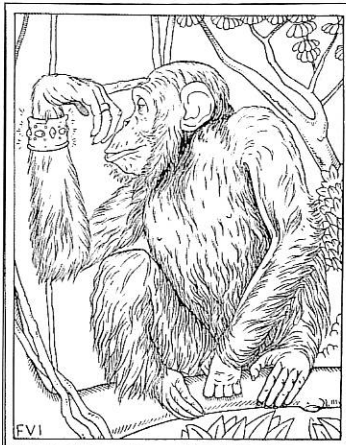
⁶⁶ JAN GRAULS, *o.c.*, p. 75.

⁶⁷ LOUIS LEBEER, *Catalogue raisonné des estampes de Bruegel l'ancien*, Brussel, 1969, p. 131.

⁶⁸ LOUIS LEBEER, *o.c.*, p. 133.

⁶⁹ RAYMOND VAN UYTVEN, *o.c.*, p.105.

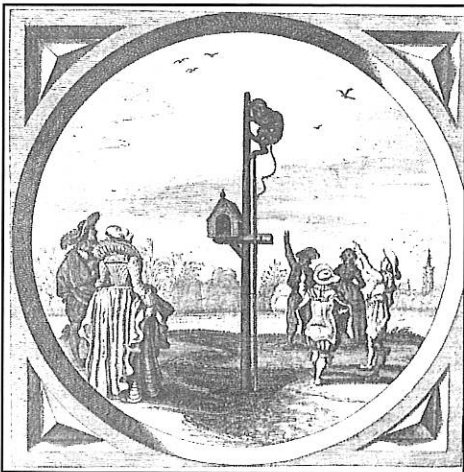
Gezegden/Spreekwoorden/ Utdrukkingen

Al draagt een aap
een gouden ring,
't blijft altijd toch
een lelijk ding

Frans Van Immerseel, *Al draagt een aap een gouden ring, 't blijft altijd toch een lelijk ding*, zwart-wit druk der met de hand geleurde wandprent.⁷⁰

- "Als apen hoger klimmen willen,
Dan ziet men juist hun naakte billen"
Wanneer iemand van lage komaf zich voornaam wil voordoen, dan merkt men juist dat hij opvoeding en beschaving mist. Bij De Brune (Joan 1589-1658):
*"Te meer de simme [=aap] klimt omhoogh
Te meer haer naectheyd valt in d'oogh."*⁷¹

Jacob Cats, *Spiegel van den Ouden Ende Nieuwen Tijd*, 's-Gravenhage, 1632.⁷²

- Aap, wat heb jij mooie jongen!

"Utdrukking die te kennen geeft, dat iem. een ander vleit, om wat van hem/haar gedaan te krijgen" Ontleend aan Reynaert II, vers 6543. *Reinaert de vos*, in 't hol van een lelijke aap, zegt van de jonge aapjes: *"hoe lieflic zijn si ende hoe scone!"*⁷³

- Een aap op een stok: trekhei waarbij het blok langs één leider gaat, gebruikt bij licht heiwerk.⁷⁴

Zo'n vijftig jaar geleden een speelgoedje, waarbij een pluchen aapje aan een rekkertje langs een stokje kon naar omhoog geschoten worden (referentiedatum: 2002).

Ook in andere Emblemata komt hij voor ...

We citeren uit: Hendrik Laurens, *Spieghele Hertspieghele en andere zede-schriften*, Amsterdam, Henrik Wetstein, 1694, p. 117.

"SPIEGHEL (c. 1600?)

*[Die de waarheid zegt mag nergens vertoeven]
Is God waarheid, en Christ weg, waarheid ende leven,
Haar volgers moeten zij ook heil en leven geven.
Maar eigen-wils voogdij⁷⁵ en schijnheiligheid snood
Hebben des waarheids tuigen⁷⁶ hier altijd gedood.
Vrijheid, waarheids genot⁷⁷, is meer godlijk als mens-
lijk,*

*En zulker vriendschap is zo zeldzaam als hoog-
wenselijk.*

*Maar die bij apen hier verkeert en dieren wreed,
Moet dood, of spelen aap! O levens snood beled!⁷⁸*

⁷⁰ DENIJS PEETERS, *Frans Van Immerseel*, Antwerpen, 1952, p. 69.

⁷¹ K. TER LAAN, *Nederlandse spreekwoorden! spreuken en zegswijzen*, 1987, p. 13.

⁷² JOHN MANNING, *The Emblem*, London, 2002, p. 244.

⁷³ K. TER LAAN, *o.c.*, p.12.

⁷⁴ VAN DALE GROOT WOORDENBOEK DER NEDERLANDSE TAAL, *o.c.*, p. 38.

⁷⁵ Eigen-wils voogdij: de overheersing van de eigen wil, ik.

⁷⁶ Tuigen: getuigen.

⁷⁷ Waarheids genot: de vreugde die men beleeft aan de waarheid.

⁷⁸ JOHN B. KNIPPING en P.J. MEERTENS, *Van de Dene tot Luiken: bloemlezing uit de Noord- en Zuid-Nederlandse Emblemata-literatuur der 16de en 17de eeuw*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1956, p. 24.

Guillaume de la Perrière, *Le theatre des bons engins*, Paris, 1539, nr. 47.

"In de emblematiek is het thema van de moederaap die uit liefde haar jong in de omarming doodrukt geliefd."⁷⁹

- Bij Jacob Cats, de mens een aap waarvan de dwaasheden tot deugden werden ...

Jacob Cats (1577-1660), *Sinne- en Minnebeelden: XLII Ist wijs, ist mal't Lief boven al*, 1618. Prent van Adriaen Van de Venne (1589-1662).⁸⁰

We zien hier apen dansen op de muziek van een doedelzak terwijl een hand in de wolken strooit. Als toepasselijke tekst vinden we op pagina 173:

"De sim⁸¹ ging opte maet, zy hadde leeren springen,
Sy trat gelijk een mensch, het schenen moije dingen,
Maer alsse noten sach geslingert inden griel⁸²,
Soo wast dat flux het beest ter aerden neder viel.
Dus gaettet met het volck, dat niet op ware gronden,
Maer uyt gewoont alleen is aen de deugd gebonden;
Want komt er maer een schijn van eenigh klein gewin,
De tucht en haer gevolgh⁸³ is flux haer uyt den sin."

Het past wat in de Hollandse koopmansgeest. Jacob zegt dat de deugd maar een heel dun vernislaagje is wanneer er "eenigh klein gewin" opduikt. De mens is daarin zo "flux" als de aap.

In droomboeken speelt hij een opvallende rol

- We citeren uit *Het Rijk van de Nacht*:

"In de Oudheid speelde de aap in de volksgeneeskunde en toverkunst een voorname rol, doch de onheilbrengende eigenschappen kreeg hij eerst bij de Grieken en Romeinen.

Hoewel ook het Egyptische droomboek (1150 v.C.) apen als een ongunstig teken vermeldt, waren apen in het oude Egypte beslist geen slecht teken. Aapje was een geliefde persoonsnaam, terwijl de maangod Thot zelf, de god van de wijsheid en de toverkunst, in een apengestalte vereerd werd.

Het is interessant aan te stippen, dat de aap bij de Grieken in verband werd gebracht met de maan.⁸⁴

- Ook uit *De Verhandeling Der Droomen*:

"Apen, Simmen en andere aardige dieren zien, betekent zwakke arglistige vijanden die weinig schade kunnen doen. Er mede spelen of kunsten leeren: op zijn hoede te zijn tegen valsche vrienden."⁸⁵

⁷⁹ HANS LUIJTEN en MARIJKE BLANKMAN, *Minne- en zinnebeelden: een bloemlezing uit de Nederlandse emblematiek*, Amsterdam, 1996, p. 20.

⁸⁰ JACOB CATS, *Sinne- en Minnebeelden*, Kampen, 1960, p. 171.

⁸¹ Sim: aap.

⁸² *Geslingerd inden griel*: te grabbel gegoooid.

⁸³ *En haer gevolgh*: en wat daar bij hoort.

⁸⁴ M. PONGRACZ en I. SANTNER, *Het Rijk van de Nacht*, Den Haag, s.d., p. 83/85.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 13.

In Volksrijmpjes

Ferdi Van de Vijver haalde het volgende uit *Oostvlaamse Zanten* (1939, p. 60)

*"t Zat een aapjen op een stoksken,
Achter moeders keukendeur,
't Had een gaatjes in haar roksken,
en zijn staartje stak er deur".*⁸⁶

Dit rijmpje werd (wordt) veel in kleuterscholen gezongen.

In *Onze Volksrijmen* lezen we dit:

Slaap, kindje, slaap.

Je vader is een aap,

Je moeder is een totebel⁸⁷,

Je oma is een haaienvel,

Slaap, kindje, slaap:

Ook jij wordt straks een aap!

Dit slaapliedje komt uit Holland. Het is één van de vele parodieën op het ons meest bekende slaapliedje. Alleen opa werd gespaard... . Maar de cirkel is toch rond.⁸⁸

In de Heraldiek & Genealogie

De aap is meestal met een riem om de buik uitgebeeld en gebonden aan een ketting (zoals voor Antwerpen). Hij verwijst daar waarschijnlijk naar de afgesloten Schelde.

"... weinig voorkomende dierfiguur in de heraldiek; toegerust met ketting en riem om de buik. Merkwaardig is dat een aap veelal met een spiegel wordt afgebeeld. Dikwijls worden zij ook met meerkatten geïdentificeerd, welke reeds in de Egyptische piramiden en op gedenktekens werden afgebeeld.

De aap is het symbool van de list, de lichtgeraaktheid of de gevoeligheid en van de gezelligheid.

Zijn voorkomen in een wapen zou ook op verre reizen en op belangen van de wapenvoerder in de tropen kunnen wijzen, handel en koopmanschap, waar het geslacht wel bij vaarde en waarbij gedacht moet worden aan de tijd van de O.I.C. (Oost-Indische Compagnie) enz.

*De aap als wapenfiguur komt in de volgende wapens voor: Affenstein, Praag, Eppe, Van Apen.*⁸⁹

Goed om weten: een boek over de relatie tussen Vrouwen & Apen

Stine Jensen schreef in 1992 het boek *Waarom vrouwen van apen houden, een liefdesgeschiedenis in cultuur en wetenschap*.

Tom Botte interviewde haar en uit zijn tekst haalden we volgende gegevens:

"Het boek is voortgekomen uit mijn proefschrift over het onderwerp. Ik constateerde dat het in de westerse literatuur en film wemelt van de erotische voorstellingen van apen en vrouwen. Het viel mij daarbij op dat sommige vrouwen wiens verwachtingen door hun man niet worden ingevuld, troost zoeken bij een aap. De aap wordt een soort emotionele toeverlaat, maar in niet weinig gevallen ook een minnaar. ...

In vergelijking met andere natuurwetenschappen zijn er in de primatologie opmerkelijk veel vrouwen actief. Iedere apensoort lijkt wel zijn eigen toegewijde vrouw te hebben:

*de chimpansees hebben Jane Goodall,
gorilla's danken hun beschermd status aan Diane Fossey,*

*oerang-oetans horen bij Biruté Galdikas,
Shirley Strum staat bekend als de vrouw van de bavianen*

en de Belgische Ellen van Krunkelsven is uitgeroepen tot 'barbie van de bonobo's'.

Maar i.p.v. een erotisch getinte relatie kan dit eerder beschouwd worden als een moeder-kindrelatie: de vrouwelijke primatoloog die apen ziet als haar kinderen. ...

*Mijn boek is eigenlijk een oproep tot verdraagzaamheid. We moeten ophouden te denken in al te afgebakende tegenstellingen. De aap is daarvoor een goed symbool. De aap denkt niet in hokjes en heeft geen last van remmingen die de samenleving ons oplegt. Hij volgt zijn intuïtie en draagt de belofte in zich van een nieuwe wereld waarin mannen en vrouwen, wit en zwart, mensen en dieren elkaar vinden. De aap is de toekomst die zichzelf nog moet schrijven. ..."*⁹⁰

⁸⁶ FERDI VAN DE VIJVER, Vlaamse aftelrijmen, in: *Gitschotel 35*, Borgerhout, 1970, p. 77.

⁸⁷ Totebel: slordig, vuil of lelijk wijf, morsebel.

⁸⁸ TJAARD W.R. DE HAAN, *Onze Volksrijmen*, Utrecht/ Antwerpen, 1978, p. 87.

⁸⁹ H.W.M. KITS NIEUWENKAMP, *Encyclopedie van de Heraldiek*, Amsterdam/ Brussel, 1961, p. 41.

⁹⁰ TOM BOTTE, Stine Jensen schrijft boek over de relatie tussen Vrouwen & Apen, in: *Dag Allemaal*, 2002, nr. 44, p. 176.

Voorkomen

- Albert Helman (pseudoniem van Lou Lichtveld, 1903-1996), *Mijn aap schreit. Een korte roman*, Utrecht, 1928.

- Albert Helman, *Mijn aap lacht*, Amsterdam, 1953.

- Film: Merian C. Cooper en Ernest B. Schoedack, *King Kong*, 1933.

"... dat de droomfabriek maar niet raakt uitgekeken op de prehistorische poëzie van Merian C. Coopers onvolprezen origineel. Cooper was een avonturier en documentarist die het verhaal van een aapachtige afgod oppikte tijdens zijn reizen naar de Stille Zuidzee. In Coopers verbeelding verbond het verhaal van de mythische reusaap zich met het sprookje van de schone en het beest. Het resultaat was een tijdloos verhaal over primitief geloof en moderne overheersingdrang, over aantrekkingskracht en afstoting, orde en chaos. ... De magie van het origineel blijft ongeëvenaard."⁹¹

We lezen er ook nog het volgende over:

"King Kong belichaamde dat de gorilla's de agressiefste trekken van de mens vertegenwoordigen. Maar in de traditionele samenleving van Zaïre zag men gorilla's als vrienden van de mens, die lieten zien welke vruchten eetbaar waren. Gorilla's zijn vriendelijk en handig; ze kunnen brandnetelbladeren opvouwen en ze opeten zonder zich te prikken."⁹²

- In de stripreeks *De Belevissen van Jommeke* van Jef Nys verscheen:

als nr. 2 *De zingende aap*

als nr. 20 *Apen in Huis*

als nr. 82 *De stenen Aapjes*

als nr. 119 *Het apencircus*

als nr. 138 *Apen te koop*

Apen leveren schijnbaar veel stof voor komische strips en spreken schijnbaar de lezersgroep van jonge kinderen aan.

Raadpleeg: www.jommeke.kidcomics.com .

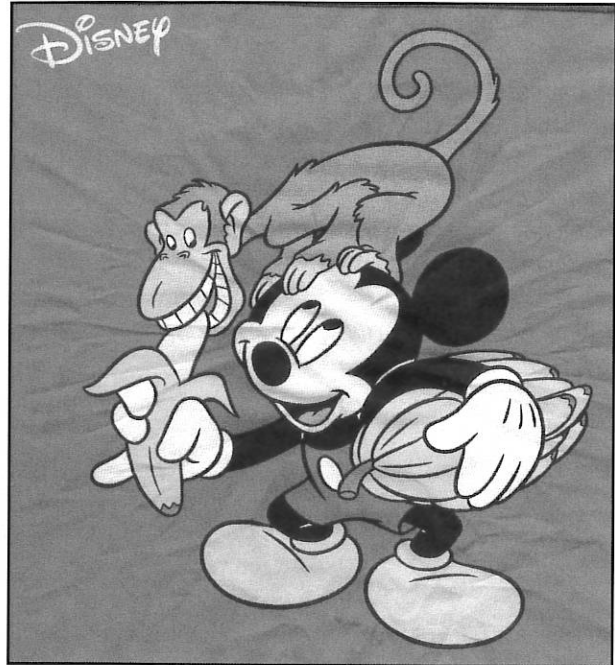
- In 2002 verscheen het boek van Stine Jensen, *Waarom vrouwen van apen houden*, uitgegeven bij Bert Bakker te Amsterdam.

- Tegenwoordig worden ze gebruikt als SMS-beeld.

- Op 22.09.2004 begonnen de Chinezen te Antwerpen en in de wereld hun Nieuwjaar te vieren. Het jaar 2004 staat in het teken van de aap en is in hun jaartelling 4701 en kondigt zich gelukkiger aan dan het voorbije jaar van geit.

- De entertainer Geert Hoste speelde daar op in door zijn eindejaarsconferentie op VRT1 op 27.12.2004 de volgende naam mee te geven: *Geert Hoste en het jaar van de aap*. Hij ging op zoek naar figuren en feiten die een prominente rol speelden.

- Disney

Disneyzakdoekje met Mickey Mouse en een aapje.

We zien Mickey met een tros bananen onder de arm en één in de hand en een aapje dat gretig van Micky's banaan eet. De aap wordt in het dagelijkse leven nog wel eens meer voorgesteld met zijn lievelingseten. Hier is hij echter Mickey te vlug af. Vlugheid: een menselijk kenmerk dat we projecteren op het dier. Mijn kleinzoon van vier jaar kreeg dit op 22.10.2004 in de kleuterklas. Het meisje dat verjaarde deelde dit Mickeyzakdoekje uit met erin een chocolade-eitje.

⁹¹ *Filmfun*, 1998, nr. 2, geen pagina-aanduiding.

⁹² NICOLAS J. SAUNDERS, *o.c.*, p. 61.

Om te eindigen: het 'apenstaartje'

Onderstaande verscheen in *Info* van de Vereniging van Vlaamse Huisvestingsmaatschappijen (2004, nr. 6, p.31, geen auteursvermelding):

"We hebben het niet over de al dan niet korte, lange, harige sierlijke aanhangsels van onze zogenaamde voorvaderen, maar wel over ... juist ja, hèt @... We bezigen het zowat dagdagelijks zonder erbij stil te staan van waar het komt of wat het betekent.

Het apenstaartje splitst een e-mailadres in een naam en een provider of land. Bijvoorbeeld: aline@vvh.be, maar dat hadden jullie vermoedelijk zelf ook al wel te weten gekomen.

Het teken @ zelf stamt uit de 16de eeuw en was bekend als een Italiaanse inhoudsmaat (@= amfoor van ± 26 liter). Later verscheen het apenstaartje op Amerikaanse typmachines, waar het teken stond voor 'at the cost of'. Op

Europese typmachines was het teken echter niet te vinden, want wij gebruikten immers 'à' en hadden dus geen extra toets nodig.

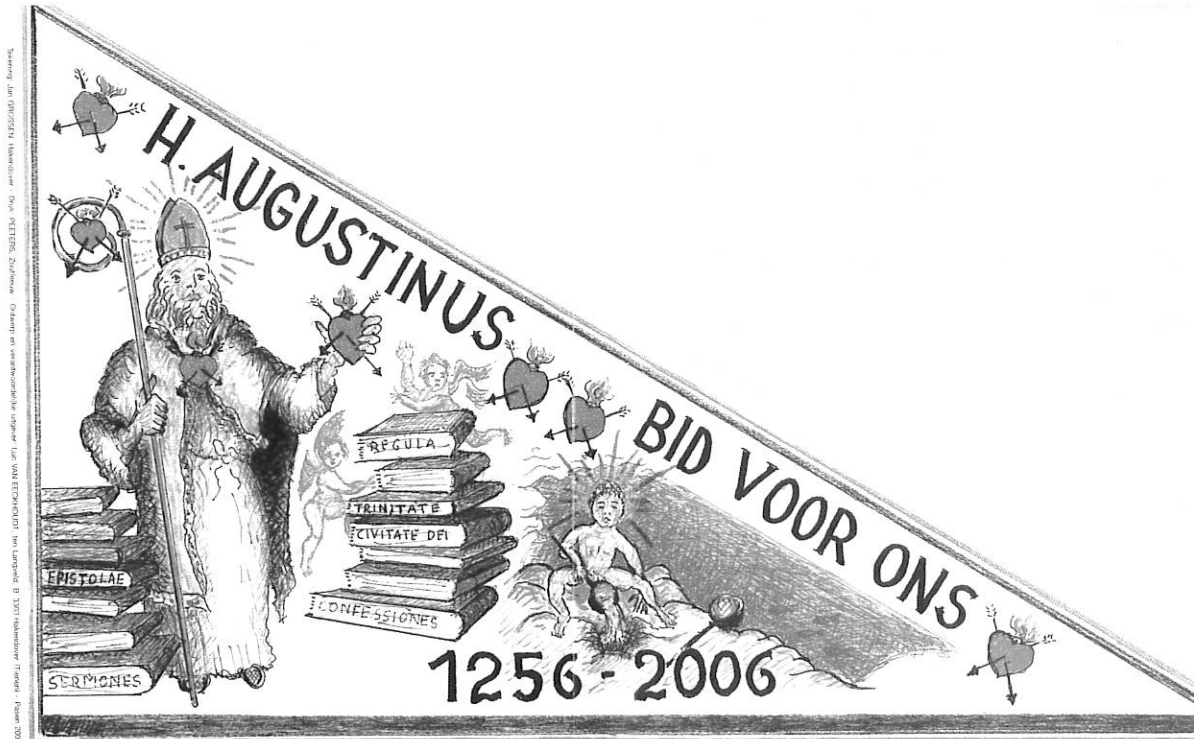
De ontwerpers van toetsenborden voor computers namen het teken gewoon mee in het ontwerp en de gebruikers gaven het zo een tweede leven; zij hadden een teken nodig dat nooit in een naam voorkomt, m.n. @, het apenstaartje.

In andere talen wordt het @-teken niet apenstaart, maar vooral slakje of slakkenhuis genoemd."

Harry Vermeir
Clemenceaustraat 271
2860 Sint-Katelijne-Waver

Bedevaartvaantje “H. AUGUSTINUS BID VOOR ONS 1256-2006”

Met Pasen is een nieuw vaantje boven de doopvont gehouden. Het luidt het bijzonder jubeljaar 1256-2006 in, nl. de 750ste verjaardag van de Magna Unio, de pauselijke Bul, die de eremieten die leefden onder de regel van Augustinus, samenbracht onder één orde “De Orde van de Eremieten van de Heilige Augustinus”, thans genaamd: De Orde van de Augustijnen (OSA). Het is reeds van 1627 geleden dat er nog een vaantje over deze bijzondere kerkleraar verschenen is (Esene bij Diksmuide).

Augustinus (354-430) is onze belangrijkste Latijnse kerkvader. Zijn wijsheid, inzicht en doortastendheid tarten elke verbeelding. De “bibliotheek” die hij ons nalaat, telt meer dan 10.000 pagina’s (brieven, preken, boeken). Op tientallen verschillende wijzen wordt hij voorgesteld. Er zijn weinig heiligen die zo’n rijke en gevarieerde iconografie hebben als Augustinus. Talrijk zijn de ordes en congregaties die leven volgens zijn regel (die deels ook opgenomen en verwerkt zit in de regel van Benedictus). In elk van hun kloosterkerken of kapellen vinden we Augustinus afgebeeld. Ook in menig dorpskerk komen we hem tegen (glasramen, beelden, schilderijen...).

Het vaantje is een staaltje van de typisch Vlaamse volkskunst. Het werd getekend en gekleurd door Jan Grossen (78 jaar) uit Hakendover en gedrukt door Jan Peeters te Zoutleeuw. Het stelt bisschop Augustinus voor (mijter en staf) met zijn hoofdattribuut: het vlamvend hart met pijlen doorboord. Dit hart komt zeven maal voor: driemaal bij

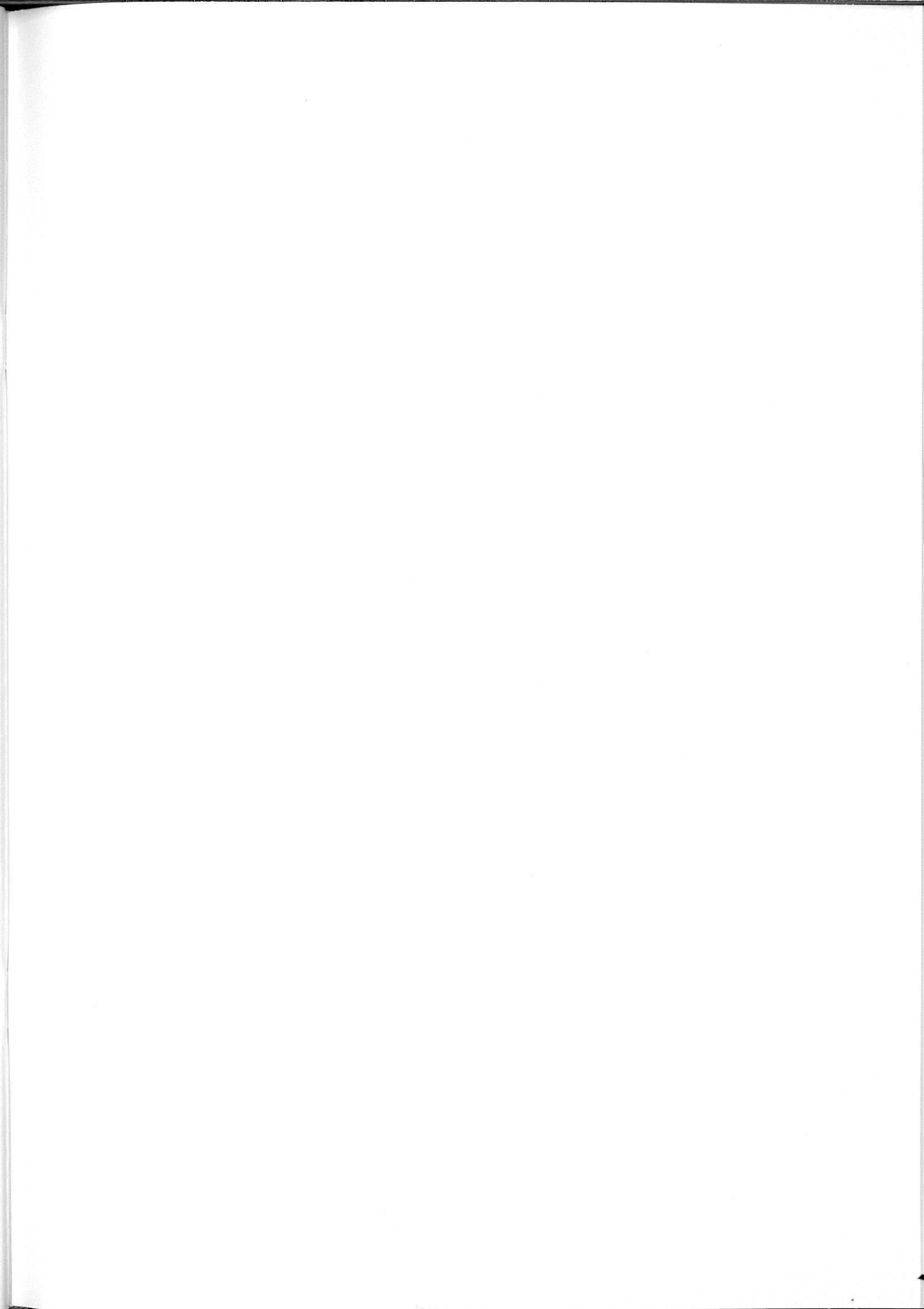
Augustinus zelf en viermaal in de bovenrand tussen de tekst. Augustinus staat midden zijn geschriften: links de brieven (epistolae) en de preken (sermones), rechts de boeken met als voornaamste titels: Regula, de Trinitate, de Civitate Dei en Confessiones. Een koppel engeltjes geven deze boeken vaart zoals op de Augustijnse Engelenpoort van Tienen. Rechts in de punt zien we het meest liefelijke tafereel dat met hem verbonden is, nl. de uitbeelding van de legende waar Augustinus aan de zee wandelt en plots een knaapje ziet dat met zijn lepel de zee in zijn putje wil leegscheppen... Als Augustinus hem verwonderd aankijkt en vraagt wat hij doet, antwoordt deze: het zal makkelijker zijn de zee leeg te scheppen in mijn putje dan dat gij de ondoorgrondelijkheid van het Triniteitsprobleem oplost. Dit knaapje was het Jezuskindje. Naast het naakte knaapje ligt nog een reservelepel. Vier visjes zijn nieuwsgierig en komen meeluisteren. Zowel Augustinus als het Jezuskindje dragen een aureool. Deze gekleurde tekening werd gedrukt op vol papier (24 x 32 cm met afgetopte bovenhoek). Aan de linkerzijde werd een band voorzien -om het aan een stokje vast te kleven- waarop het colofon staat. Het vaantje is te bekomen in de devotiewinkels van de Augustijnenkloosters.

Luc Van Eeckhoudt
 ten Langveld
 3300 Hakendover

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4,	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25
jg. 58, 2005, nr. 1	Gevaar	6,25
jg. 59, 2006, nr. 1	Kleur	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Henri Vannoppen, <i>Het midden-Brabants dialectwoordenboek rond kledij: de encyclopedie van de mannenkledij</i>	2
Romain John van de Maele, <i>Achter de gevels van enkele West-Vlaamse huizen aan het eind van de lange negentiende eeuw</i>	20
Luc Van Eeckhoudt, <i>Nicolaas van Tolentijn (1245-1305) De verering van een volksheilige</i>	27
Luc Van Eeckhoudt, <i>Het roos in de liturgie (vervolg van Ons Heem 2006/1)</i>	41
Julien De Vuyst, <i>Van Houten Peerd tot Koersmachien</i>	42
Harry Vermeir, <i>De AAP - Spiegel van alle mogelijke deugden en ondeugden</i>	49
Luc Van Eeckhoudt, <i>Bedevaartvaantje "H. Augustinus, bid voor ons 1256 - 2006"</i>	63

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Huis De Zalm
Zoutwerf 5
2800 Mechelen

 015/20 51 74

 015/20 54 23

 info@heemkunde-vlaanderen.be

 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoye
Coördinator Heemkunde Vlaanderen
 eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx
Grote Baan 193
9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Mannen uit de 17de eeuw met een muts met een veer op het schilderij *De Boerenvreugde* van teniers, bewaard in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen.
2. Jos schippers, *Boekenvriend*, paneel, s.d. Vermeld in het veilingboek van *Amberes Veilingen* Antwerpen, 16/17.02.1998, onder nr.83 en pl.IX.
3. Gent, Sint-Stefanuskerk. Detail met afbeelding Nikolaas van Tolentijn. (Verz. Luc Van Eeckhoudt)
4. Karel Temmerman van Mere.

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 59, nummer 2

april-mei-juni 2006

ISSN 1370-6489

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoye)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.